

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЗАПОРІЗЬКА ПОЛІТЕХНІКА»

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

СВИСТУНОВА ОЛЕНА ВІКТОРІВНА

УДК 342.415(477)

ДИСЕРТАЦІЯ

**КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО ГРОМАДЯН УКРАЇНИ
НА СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ**

081 Право

08 Право

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ О.В. Свистунова
(підпис, ініціали та прізвище здобувача)

Науковий керівник: Смолярова Марина Леонідівна, кандидат юридичних наук, доцент

Запоріжжя – 2025

АНОТАЦІЯ

Свистунова О.В. Конституційне право громадян України на соціальний захист. – *Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – «Право» (08 – Право). – Національний університет «Запорізька політехніка», Запоріжжя. 2025.

Дисертаційне дослідження присвячене комплексному теоретико-правовому аналізу конституційного права громадян України на соціальний захист, його гарантіям, механізмам реалізації та конституційно-правовому забезпеченню з урахуванням національних проблем, перспектив розвитку й міжнародного досвіду.

У роботі проведено міждисциплінарний аналіз економічних, соціологічних, філософських та правових підходів до розуміння концепції соціального захисту в конституційно-правовому вимірі. Показано множинність наукових позицій щодо сутності та змісту соціального захисту, що свідчить про багатовимірність цього явища й водночас про відсутність усталеної доктринальної концепції. На основі узагальнення історико-правових та емпіричних даних доведено, що соціальний захист відіграє ключову роль у забезпеченні суспільної стабільності, зменшенні соціальної нерівності, підтримці економічного розвитку та захисті вразливих груп населення.

Запропоновано інтеграційно-орієнтований підхід, який враховує як національні умови, так і європейські стандарти. Наголошено, що сучасна правова концепція соціального захисту формується під впливом трьох визначальних чинників: викликів воєнного стану; завдань післявоєнного відновлення; стратегічного курсу України на європейську інтеграцію та гармонізацію національного законодавства з правом ЄС і міжнародними стандартами.

Звернено увагу на сучасну концепцію «рівності та інклюзії» у сфері соціального захисту. Запровадження чітких стандартів доступності у фізичній, цифровій, інформаційній та соціальній сферах має забезпечити рівні можливості для всіх категорій громадян. Зроблено висновок, що ефективно створення механізмів контролю за дотриманням цих стандартів, а також впровадження податкових та фінансових стимулів для бізнесу та громадських організацій сприятиме формуванню інклюзивного та безбар'єрного середовища у всіх сферах суспільного життя, підвищенню соціальної інтеграції та забезпеченню реалізації конституційних прав громадян.

Автором удосконалено визначення «концепції соціального захисту» як науково-правової моделі, яка узагальнює основні ідеї, принципи та напрями розвитку системи соціального захисту і визначає методологічні засади вдосконалення її нормативно-правового регулювання. Акцентовано увагу на тому, що концепція соціального захисту може визначати загальні принципи і цілі, які мають бути враховані при здійсненні державою соціальної політики, а також створює основу для розроблення конкретних заходів соціальної підтримки та захисту населення.

Доведено, що у науці відсутня єдина загальноприйнята періодизація розвитку права на соціальний захист. Запропоновано авторську періодизацію, яка охоплює десять етапів – від зародкових форм допомоги у Київській Русі до сучасного процесу конституційного закріплення та поступового наближення до європейських стандартів. Встановлено, що право на соціальний захист має соціально-правову природу, інтегрований характер та реалізується через систему конституційно закріплених гарантій.

Конституційне право на соціальний захист є загальною юридичною категорією, оскільки визначається на рівні Конституції України й забезпечує основний правовий фундамент для системи соціального захисту. Розглянуто сутність та ознаки конституційного права громадянина на соціальний захист. Обґрунтовано, що конституційному праву людини та громадянина на

соціальний захист властиві такі групи ознак: загальні ознаки, які притаманні всім конституційним правам в Україні; особливі ознаки, які притаманні йому як окремому виду прав.

Під поняттям «соціальний захист» авторка розуміє соціально-правову категорію, що охоплює систему заходів (правових, економічних та організаційних), спрямованих на забезпечення певного рівня економічного і соціального добробуту громадян. Ефективність соціального захисту досягається завдяки не лише наявності відповідного законодавства та програм, а й неухильному дотриманню всіма учасниками соціально-правових відносин суб'єктивних прав та обов'язків.

Обґрунтовано необхідність закріплення основоположних елементів змісту права на соціальний захист, зокрема: право на мінімальний рівень соціального забезпечення; принцип недискримінації; право на ефективний захист у разі його порушення; гарантії для вразливих категорій населення; прозорість і доступність інформації; а також механізм моніторингу та контролю. Таке закріплення сприятиме підвищенню правової визначеності, стабільності системи соціального захисту та забезпечить її відповідність сучасним європейським стандартам.

Наголошено на специфіці забезпечення конституційного права громадян України на соціальний захист, яка зумовлена низкою факторів: по-перше, це соціальне право за своєю природою; по-друге, воно має загальний характер та інтегровану структуру; по-третє, реалізація цього права здійснюється через конституційно закріплені права, що виступають основними та безпосередніми гарантіями соціального захисту.

Визначено ключові проблеми реалізації права на соціальний захист в Україні: недостатня деталізація його змісту в законодавстві; фрагментарність нормативної бази та часті зміни законів; недосконалість правових дефініцій; брак бюджетного фінансування; неефективні процедури надання допомоги; бюрократичні бар'єри; відсутність єдиної інформаційної системи для обліку соціально вразливих груп; обмежений доступ до соціальних послуг у

сільській місцевості; складність судового захисту. Для їх подолання запропоновано комплекс заходів: проведення правового аудиту та кодифікації законодавства (ухвалення Соціального кодексу України); забезпечення правової визначеності; гармонізацію норм Конституції та міжнародних конвенцій; спрощення процедур судового захисту; інституційні реформи, включно з модернізацією державних органів, розвитком електронного урядування та підвищенням професійного рівня кадрів.

Здійснено порівняльний аналіз конституційних моделей соціального захисту в економічно розвинених європейських країнах, що дозволив глибше усвідомити різноманітність правових підходів до забезпечення соціальної підтримки населення та відкриває можливості для формування в Україні більш ефективної, прозорої та стійкої системи соціального захисту, здатної відповідати сучасним викликам та потребам суспільства. Встановлено існування різних моделей – від універсальних (Швеція) до страхових (Німеччина, Франція), які фінансуються через державний бюджет, соціальні фонди або змішані системи. Визначено сучасні тенденції: посилення соціальної інклюзії, цифровізація управління соціальними програмами, розширення захисту вразливих груп, підтримка сімей та забезпечення соціальної мобільності. Наголошено, що використання європейського досвіду сприятиме формуванню в Україні прозорої, ефективної та стійкої системи соціального захисту, здатної адекватно реагувати на виклики воєнного та післявоєнного часу.

Результати дослідження мають теоретичне та практичне значення: уточнено ознаки та зміст конституційного права на соціальний захист, систематизовано механізми його гарантування, розроблено рекомендації щодо вдосконалення національного законодавства й удосконалення проекту Соціального кодексу України.

Сформульовані положення, висновки та пропозиції можуть бути використані у подальших теоретико-правових, галузевих і прикладних дослідженнях, а також у законотворчій і правозастосовній практиці.

Ключові слова: Конституція, концепція, моделі соціального захисту, права людини, право на соціальний захист, основні принципи права, юридичний прогрес, конституційні права, конституційні гарантії, соціальні права, соціальні гарантії та пільги, судовий захист, соціальний захист, європейські стандарти, європейська інтеграція.

Список публікацій здобувача

1. Свистунова О.В. Соціальний захист громадян України як об'єкт конституційно-правового регулювання. *Юридичний науковий електронний журнал ЗНУ*. 2021. №12. С. 80–82.

2. Свистунова О.В. Конституційне право на соціальний захист як невід'ємна складова соціальних прав людини. Забезпечення прав людини: національний та міжнародний виміри. Збірник матеріалів I-ї Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Вінниця, 10 грудня 2021 року). Вінниця, 2022. С. 59–63.

3. Свистунова О.В. Міжнародно-правові стандарти соціального захисту. Актуальні проблеми захисту прав громадян України на працю та соціальний захист на шляху до Євроінтеграції : тези доп. та наук. повідомл. учасників XII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 7 жовт. 2022 р.) / уклад. О.Г. Середа, О.М. Ярошенко, О.В. Соловйов; за ред. О. Г. Середи. Харків, 2022. С. 306–309.

4. Свистунова О.В. Право на соціальний захист: правова природа та місце в системі конституційних прав. Сучасні тенденції розвитку приватно-правових відносин в умовах євроінтеграційних процесів: матеріали Всеукр. наук-практ. конф. (м. Дніпро, 23 листоп. 2022 р). Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. С.119–121.

5. Свистунова О.В. Становлення основ конституційно-правового регулювання соціального захисту в Україні. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. Том XXXIII. Видавничий дім «Гельветика», 2023. С.78–85.

6. Свистунова О.В. Конституційні засади забезпечення права громадян на соціальний захист. Гармонізація законодавства України з правом Європейського Союзу : зб. тез доповідей IV Всеукраїнської наукової конференції, 17 квітня 2023 р. (м. Хмельницький). Хмельницький : ХНУ, 2023. С. 200–202.

7. Свистунова О.В. Соціальний захист як соціальне право. Актуальні питання юридичної науки в дослідженнях молодих вчених: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції до Дня науки та 30-річчя Національної академії правових наук України (м. Київ, 18 травня 2023 р.). Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. С.467–468.

8. Свистунова О.В. Місце права на соціальний захист в системі основних конституційних прав і свобод людини й громадянина: Приватно-правові та публічно-правові відносини: проблеми теорії та практики: збірник матеріалів III Міжнародної конференції (м. Кропивницький, 06 жовтня 2023 року). Кропивницький: ДонДУВС, 2023. С. 172–174.

9. Свистунова О.В. Сутність та ознаки конституційного права людини та громадянина на соціальний захист. *Центральноукраїнський вісник права та публічного управління*. Випуск №4. 2023. С.42–48.

10. Свистунова О.В. Нормативно-правові гарантії забезпечення конституційного права на соціальний захист. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. № 6. 2023. С. 33–39.

11. Свистунова О.В. Роль та місце соціального захисту в політиці соціальної держави. *Colloquium-journal*. Warszawa, 2023. № 12 (171). С. 63–65.

12. Свистунова О.В. Гарантії забезпечення конституційного права на соціальний захист в Україні. Актуальні проблеми приватного та публічного права : матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції присвяченої 96-річчю з дня народження члена кореспондента НАПрН України, академіка Міжнародної кадрової академії, Заслуженого діяча науки України, доктора юридичних наук, професора Процевського О.І. (29 березня 2024 року). Харків, 2024. С. 110–111.

13. Свистунова О.В. Юридична відповідальність посадових осіб органів місцевого самоврядування у сфері соціального захисту. Тижень науки-2024. Юридичний факультет. Тези доповідей науково-практичної конференції, Запоріжжя, 15–19 квітня 2024 р. [Електронний ресурс] / Редкол.: Вадим ШАЛОМЄЄВ (відпов. ред.) Електрон. дані. Запоріжжя : НУ «Запорізька політехніка», 2024. С.36–38.

14. Свистунова О.В. Методологічні основи конституційного права людини та громадянина на соціальний захист в Україні. *Juris Europensis Scientia*. №3. 2024. С. 14–18.

15. Свистунова О.В. Соціальний захист у країнах ЄС: конституційні моделі та можливості їх адаптації в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал ЗНУ*. 2025. № 2. С. 76–78.

16. Свистунова О.В. Роль уповноваженого Верховної ради України з прав людини (омбудсмена) у організаційно-правовому гарантуванні права на соціальний захист. Новітня парадигма трудового права та права соціального забезпечення: наукові горизонти: тези доп. та наук. повідомл. учасників XV Всеукраїнської наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті члена-кореспондента НАПрН України, заслуженого діяча науки техніки України, доктора юридичних наук, професора Ярошенко О.М. (м. Харків, 10 жовт. 2025 р.) / уклад. О.Г. Середа, О.В. Соловйов; за ред. О.Г. Середи. Харків, 2025. С. 316–319.

ABSTRACT

Svystunova O.V. The Constitutional Right of Citizens of Ukraine to Social Protection. – Qualification research work as a manuscript.

Dissertation for obtaining the scientific degree of Doctor of Philosophy in specialty 081 –"Law" (08 – Law). – National University "Zaporizhzhia Polytechnic", Zaporizhzhia, 2025.

The dissertation is devoted to a comprehensive theoretical and legal analysis of the constitutional right of citizens of Ukraine to social protection, its guarantees, mechanisms of implementation, and constitutional-legal support, taking into account national challenges, prospects for development, and international experience.

The study conducts an interdisciplinary analysis of economic, sociological, philosophical, and legal approaches to understanding the concept of social protection in the constitutional and legal dimension. It demonstrates the plurality of scholarly positions regarding the essence and content of social protection, which testifies to the multidimensionality of this phenomenon and, simultaneously, the absence of a stable doctrinal concept. Based on the generalization of historical-legal and empirical data, it is proven that social protection plays a key role in ensuring social stability, reducing social inequality, supporting economic development, and protecting vulnerable population groups.

An integration-oriented approach is proposed, which considers national conditions and European standards. It is emphasized that the modern legal concept of social protection is shaped under the influence of three determining factors: the challenges of martial law, the tasks of post-war recovery, and Ukraine's strategic course toward European integration and the harmonization of national legislation with EU law and international standards.

Attention is drawn to the modern concept of "equality and inclusion" in social protection. The introduction of clear accessibility standards in the physical, digital, informational, and social spheres should ensure equal opportunities for all categories of citizens. It is concluded that the effective creation of mechanisms for monitoring compliance with these standards, as well as the introduction of tax and financial incentives for businesses and civil society organizations, will contribute to the formation of an inclusive and barrier-free environment in all spheres of social life, the strengthening of social integration, and the realization of citizens' constitutional rights.

The author has refined the definition of the "concept of social protection" as a scholarly and legal model that generalizes the main ideas, principles, and directions of the development of the social protection system and determines the methodological foundations for improving its legal regulation. Emphasis is placed on the fact that the concept of social protection may define general principles and objectives to be considered by the state in implementing social policy. Also, it provides the basis for developing concrete measures of social support and protection for the population.

It is demonstrated that there is no universally accepted periodization of the development of the right to social protection in legal science. An original periodization is proposed, covering ten stages – from the embryonic forms of assistance in Kyivan Rus' to the modern process of constitutional consolidation and gradual approximation to European standards. It is established that the right to social protection has a socio-legal nature and an integrated character, and it is realized through a system of constitutionally enshrined guarantees.

The constitutional right to social protection is a general legal category, as it is defined at the level of the Constitution of Ukraine and provides the fundamental legal basis for the social protection system. The essence and features of the citizens' constitutional social protection rights are examined. It is substantiated that the constitutional right of an individual and a citizen to social protection is

characterized by general features standard to all constitutional rights in Ukraine and specific features inherent to it as a separate type of right.

The author interprets the term "social protection" as a socio-legal category that encompasses a system of measures (legal, economic, and organizational) aimed at ensuring a certain level of citizens' economic and social well-being. The effectiveness of social protection is achieved not only through appropriate legislation and programs but also through the strict observance by all participants in socio-legal relations of their subjective rights and duties.

The necessity of enshrining the fundamental elements of the content of the right to social protection is substantiated, in particular: the right to a minimum level of social security; the principle of non-discrimination; the right to adequate protection in case of violation; guarantees for vulnerable groups of the population; transparency and accessibility of information; as well as mechanisms of monitoring and control. Such consolidation will enhance legal certainty, the stability of the social protection system, and ensure its compliance with modern European standards.

The specificity of ensuring the constitutional right of Ukrainian citizens to social protection is emphasized, which is determined by several factors: first, it is a social right by its nature; second, it has a general character and an integrated structure; third, the realization of this right is carried out through constitutionally enshrined rights that serve as the primary and direct guarantees of social protection.

The key problems of implementing the right to social protection in Ukraine are identified: insufficient detail of its content in legislation; fragmentation of the regulatory framework and frequent changes in laws; imperfect legal definitions; lack of budgetary funding; inefficient procedures for assisting; bureaucratic barriers; absence of a unified information system for registering socially vulnerable groups; limited access to social services in rural areas; and the complexity of judicial protection. To overcome these challenges, a set of measures is proposed: conducting a legal audit and codification of legislation (adoption of the Social

Code of Ukraine); ensuring legal certainty; harmonization of the Constitution with international conventions; simplification of judicial protection procedures; institutional reforms, including modernization of state bodies, development of e-governance, and raising the professional level of personnel.

A comparative analysis of constitutional models of social protection in economically developed European countries has been conducted, which allowed for a deeper understanding of the diversity of legal approaches to ensuring social support for the population and opens opportunities for the formation in Ukraine of a more effective, transparent, and sustainable system of social protection capable of responding adequately to modern challenges and societal needs. Different models have been established – from universal (Sweden) to insurance-based (Germany, France), financed through the state budget, social funds, or mixed systems. Current trends are identified: strengthening social inclusion, digitalizing social program management, expanding protection of vulnerable groups, supporting families, and ensuring social mobility. It is emphasized that the use of European experience will contribute to the formation of a transparent, effective, and sustainable system of social protection in Ukraine that can adequately respond to the challenges of wartime and post-war periods.

The research results have theoretical and practical significance: the features and content of the constitutional right to social protection have been clarified, mechanisms of its guarantee have been systematized, and recommendations have been developed for improving national legislation and refining the draft Social Code of Ukraine.

The formulated provisions, conclusions, and proposals may be used in further theoretical-legal, sectoral, and applied research and in legislative and law enforcement practice.

Key words: Constitution, concept, models of social protection, human rights, right to social security, fundamental principles of law, legal progress, constitutional rights, constitutional guarantees, social rights, social guarantees and benefits, judicial protection, social protection, European standards, European integration.

List of the publications of a doctoral candidate

1. Svystunova, O. V. (2021). Sotsial'nyy zakhyst hromadyan Ukrayiny yak ob'yekt konstytutsiyno-pravovoho rehulyuvannya [Social protection of citizens of Ukraine as an object of constitutional and legal regulation]. Yurydychnyi naukovi elektronnyi zhurnal ZNU [Legal Scientific Electronic Journal of Zaporizhzhia National University], (12), P. 80–82. [in Ukrainian].

2. Svystunova, O. V. (2022). Konstytutsiine pravo na sotsial'nyy zakhyst yak nevid'yemna skladova sotsial'nykh prav lyudyny [The constitutional right to social protection as an integral component of human social rights]. In Zabezpechennya prav lyudyny: natsional'nyy ta mizhnarodnyy vymiry [Ensuring human rights: national and international dimensions] P. 59–63. Vinnytsia. [in Ukrainian].

3. Svystunova, O. V. (2022). Mizhnarodno-pravovi standarty sotsial'noho zakhystu [International legal standards of social protection]. In Aktual'ni problemy zakhystu prav hromadyan Ukrayiny na pratsyu ta sotsial'nyy zakhyst na shlyakhu do Yevrointehratsiyi [Current problems of protecting the rights of Ukrainian citizens to work and social protection on the way to European integration] P.306–309. Kharkiv. [in Ukrainian].

4. Svystunova, O. V. (2022). Pravo na sotsial'nyy zakhyst: pravova pryroda ta mistse v systemi konstytutsiynykh prav [The right to social protection: legal nature and place in the system of constitutional rights]. In Suchasni tendentsiyi rozvytku pryvatno-pravovykh vidnosyn v umovakh yevrointehratsiynykh protsesiv [Modern trends in the development of private law relations in the context of European integration processes] P. 119–121). Dnipro. [in Ukrainian].

5. Svystunova, O. V. (2023). Stanovlennya osnov konstytutsiyno-pravovoho rehulyuvannya sotsial'noho zakhystu v Ukrayini [Formation of the foundations of constitutional and legal regulation of social protection in Ukraine]. Naukovi pratsi Natsional'noho universytetu «Odes'ka yurydychna akademiya» [Scientific works of National University “Odesa Law Academy”], Volume 33, P. 78–85. [in Ukrainian].

6. Svystunova, O. V. (2023). Konstytutsiyni zasady zabezpechennya prava hromadyan na sotsial'nyy zakhyst [Constitutional foundations for ensuring the right of citizens to social protection]. In Harmonizatsiya zakonodavstva Ukrayiny z pravom Yevropeys'koho Soyuzu [Harmonization of Ukrainian legislation with European Union law] P. 200–202. Khmelnytskyi. [in Ukrainian].

7. Svystunova, O. V. (2023). Sotsial'nyy zakhyst yak sotsial'ne pravo [Social protection as a social right]. In Aktual'ni pytannya yurydychnoyi nauky v doslidzhenniakh molodykh vchenykh [Current issues of legal science in the research of young scientists] P. 467–468. Odesa: Yurydyka. [in Ukrainian].

8. Svystunova, O. V. (2023). Mistse prava na sotsial'nyy zakhyst v systemi osnovnykh konstytutsiynykh prav i svobod lyudyny y hromadyanyna [The place of the right to social protection in the system of fundamental constitutional rights and freedoms of man and citizen]. In Pryvatno-pravovi ta publichno-pravovi vidnosyny [Private and public legal relations] P. 172–174. Kropyvnytskyi. [in Ukrainian].

9. Svystunova, O. V. (2023). Sutnist' ta oznaky konstytutsiynoho prava lyudyny ta hromadyanyna na sotsial'nyy zakhyst [The essence and features of the constitutional right of man and citizen to social protection]. Tsentral'noukrayins'kyy visnyk prava ta publichnoho upravlinnya [Central Ukrainian Bulletin of Law and Public Administration], (4), P. 42–48. [in Ukrainian].

10. Svystunova, O. V. (2023). Normatyvno-pravovi harantiyi zabezpechennya konstytutsiynoho prava na sotsial'nyy zakhyst [Normative and legal guarantees of ensuring the constitutional right to social protection]. Aktual'ni problemy vitchyznyanoyi yurysprudentsiyi [Current Issues of Domestic Jurisprudence], (6), P. 33–39. [in Ukrainian].

11. Svystunova, O. V. (2023). Rol' ta mistse sotsial'noho zakhystu v politytsi sotsial'noyi derzhavy [The role and place of social protection in the policy of the social state]. Colloquium-journal, 12(171), P. 63–65. Warszawa. [in Poland].

12. Svystunova, O. V. (2024). Harantiyi zabezpechennya konstytutsiynoho prava na sotsial'nyy zakhyst v Ukrayini [Guarantees of ensuring the constitutional

right to social protection in Ukraine]. In Aktual'ni problemy pryvatnoho ta publichnoho prava [Current issues of private and public law] P. 110–111. Kharkiv. [in Ukrainian].

13. Svystunova, O. V. (2024). Yurydychna vidpovidal'nist' posadovykh osib orhaniv mistsevoho samovryaduvannya u sferi sotsial'noho zakhystu [Legal responsibility of officials of local self-government bodies in the field of social protection]. In Tyzhden' nauky-2024. Yurydychnyi fakul'tet [Science Week-2024. Faculty of Law] P. 36–38. Zaporizhzhia: NU “Zaporizka politekhnika”. [in Ukrainian].

14. Svystunova, O. V. (2024). Metodolohichni osnovy konstytutsiynoho prava lyudyny ta hromadyanyna na sotsial'nyy zakhyst v Ukrayini [Methodological foundations of the constitutional right of man and citizen to social protection in Ukraine]. *Juris Europensis Scientia*, (3), P. 14–18. [in Ukrainian].

15. Svystunova, O. V. (2025). Sotsial'nyy zakhyst u krayinakh YeS: konstytutsiyni modeli ta mozhlyvosti yikh adaptatsiyi v Ukrayini [Social protection in EU countries: constitutional models and possibilities of their adaptation in Ukraine]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal ZNU [Legal Scientific Electronic Journal of Zaporizhzhia National University]*, (2), P. 76–78. [in Ukrainian].

16. Svystunova, O. V. (2025). Rol' upovnovazhenoho Verkhovnoyi rady Ukrayiny z prav lyudyny (ombudsmena) u orhanizatsiyno-pravovomu harantuvanni prava na sotsial'nyy zakhyst [The role of the Commissioner of the Verkhovna Rada of Ukraine for Human Rights (Ombudsman) in organizational and legal guaranteeing of the right to social protection]. In *Novitnya paradyhma trudovoho prava ta prava sotsial'noho zabezpechennya [The new paradigm of labor law and social security law]* P. 316–319. Kharkiv. [in Ukrainian].

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	18
ВСТУП.....	19
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА НА СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ.....	30
1.1. Еволюція підходів до розуміння концепції соціального захисту у межах конституційного права.....	30
1.2. Основні етапи становлення та розвитку конституційного права громадянина на соціальний захист в Україні.....	58
1.3. Поняття, сутність та ознаки конституційного права громадянина на соціальний захист.....	85
Висновки до розділу 1.....	100
РОЗДІЛ 2. ГАРАНТІЇ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА НА СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ В УКРАЇНІ.....	103
2.1. Поняття гарантій конституційного права на соціальний захист в Україні.....	103
2.2. Нормативно-правові гарантії реалізації конституційного права на соціальний захист в Україні	116
2.3. Організаційно-правові гарантії забезпечення конституційного права на соціальний захист в Україні	133
Висновки до розділу 2.....	156
РОЗДІЛ 3. КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ: ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ ТА МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД.....	158
3.1. Проблеми і перспективи вдосконалення конституційно-правового забезпечення права на соціальний захист в Україні.....	158

3.2. Конституційне право на соціальний захист у країнах ЄС: можливості запозичення їх досвіду в Україні.....	180
Висновки до розділу 3.....	200
ВИСНОВКИ.....	204
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	212
ДОДАТКИ.....	237

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ББД	Безумовний базовий дохід
ВВП	Валовий внутрішній продукт
УНР	Українська народна республіка
ЮНІСЕФ	Дитячий фонд Організації Об'єднаних Націй
ЄС	Європейський Союз
ЗУНР	Західно-Українська Народна Республіка
КАС	Кодекс адміністративного судочинства
КупАП	Кодекс України про адміністративні правопорушення
МВФ	Міжнародний валютний фонд
МОП	Міжнародна організація праці
ООН	Організація Об'єднаних націй
ПФУ	Пенсійний фонд України
СРСР	Союз Радянських Соціалістичних Республік
УРСР	Українська Радянська Соціалістична Республіка

ВСТУП

Актуальність роботи. Конституція України проголосила право громадян на соціальний захист та встановила основні гарантії його реалізації, що знайшли своє відображення в законодавчих та інших нормативно-правових актах. І саме конституційні приписи стали основою подальшого його розвитку в умовах становлення України як соціальної і правової держави. Сьогодні важливим для правничої науки є усвідомлення та переосмислення змісту вихідних ідей Основного Закону, які визначають конституційне право громадян України на соціальний захист, і завдяки яким норми інших галузей права здатні створити ефективні передумови для реалізації особою основоположних соціальних прав громадянина та гарантувати їй достатній життєвий рівень і гідні умови життя.

Право громадян на соціальний захист є одним із фундаментальних прав людини, яке гарантує гідні умови життя, особливо в умовах соціальних чи економічних викликів. Система соціального захисту, побудована на основі цього права, відіграє важливу роль у забезпеченні суспільної стабільності, виконуючи низку ключових функцій. Її діяльність спрямована на створення умов для соціального добробуту, підтримку різних груп населення, забезпечення рівних можливостей для всіх та зменшення соціально-економічної нерівності. Система соціального захисту не лише підтримує окремих громадян, а й створює підґрунтя для довгострокової соціальної та економічної стабільності держави.

Конституційне право громадян на соціальний захист як суб'єктивне право, за умови наявності гарантій та механізмів його забезпечення, надає реальну можливість індивіду реалізувати його в реальному житті. Забезпечення конституційних прав і свобод громадян, зокрема права на соціальний захист, є однією з ключових викликів сучасності. Проблеми, що виникають у цій сфері, здебільшого пов'язані з недостатньою

розвиненістю соціальної політики, економічними кризами та обмеженими фінансовими ресурсами. Для ефективного вирішення таких проблем необхідний системний підхід, який включає вдосконалення законодавства, підвищення прозорості в управлінні ресурсами та створення механізмів, що забезпечують рівний доступ до соціальних послуг. Тільки комплексні та узгоджені дії держави можуть гарантувати реальну реалізацію права на соціальний захист для кожного громадянина, сприяючи стабільності та розвитку суспільства.

Неабиякий вплив конституційні права мають на кодифікаційні процеси в Україні для забезпечення відповідності нормативних актів основним конституційним нормам. Через надмірну диференційованість та складність однозначного тлумачення галузевих норм виникає чимало проблем щодо реалізації конституційних приписів, що власне і зумовлює необхідність дослідження стану законодавства у сфері соціального захисту та висунення пропозицій для його удосконалення.

Україна перебуває в умовах війни, економічної нестабільності та масштабного внутрішнього й зовнішнього переміщення населення, що зумовлює суттєві виклики для національної системи соціального захисту. Наявна модель соціального захисту не повною мірою відповідає європейським стандартам, що уповільнює інтеграційні процеси з ЄС. Крім того, війна спричинила поглиблення соціальної нерівності, оскільки значна частина громадян втратила стабільні джерела доходу, житло, доступ до медичних та соціальних послуг. Додатковим чинником проблемності є недостатній рівень обізнаності державних службовців і громадськості щодо європейських підходів у сфері соціального захисту. Водночас державні інституції відчувають дефіцит науково обґрунтованих пропозицій, необхідних для вироблення та реалізації ефективних реформ у цій сфері. Сукупність зазначених факторів зумовлює потребу у комплексному науковому дослідженні нових концептуальних підходів до правового забезпечення соціального захисту в Україні.

Право громадянина на соціальний захист являє собою комплексне та багатогранне явище, яке охоплює різноманітні аспекти суспільного життя. Воно регулюється нормами кількох галузей права, включаючи соціальне, трудове, медичне, пенсійне та цивільне. Однак саме з позиції конституційного права це право досліджувалося недостатньо. Актуальність аналізу обумовлена не лише необхідністю наукового осмислення, а й потребою наближення національного законодавства у сфері соціального захисту до стандартів ЄС з метою забезпечення ефективної реалізації конституційних гарантій соціального захисту громадян.

Теоретичною основою дослідження стали наукові праці відомих українських учених у галузі теорії держави і права, а також у сферах конституційного права та права соціального забезпечення, зокрема: В. Андріїва, Л. Байрачної, Ю. Барабаша, Д. Белова, Н. Болотіної, К. Бориченко, Л. Булкат, В. Бурака, І. Дахової, О. Зайчука, Ю. Кириченко, В. Копейчикова, Р. Максакової, Л. Наливайко, А. Олійника, Н. Оніщенко, В. Погорілка, П. Пилипенко, С. Прилипко, П. Рабінович, О. Раневич, В. Рудик, О. Скакун, О. Скрипнюка, С. Синчук, І. Сироти, М. Смолярової, Н. Стаховської, Б. Сташків, В. Тація, О. Тищенко, В. Федоренко, Г. Чанишевої, О. Чутчевої, В. Шаповала, Ю. Шемшученка, М. Шумило, І. Ярошенко та ін.

Окремі аспекти у сфері соціального захисту стали предметом наукових досліджень у дисертаційних роботах О. Чутчевої «Правове регулювання соціального захисту громадян України» (2003 р.), В. Рудик «Юридичні гарантії права людини на соціальний захист в Україні» (2007 р.), Л. Булкат «Конституційно-правові основи соціального захисту в Україні» (2016 р.), О. Раневич «Конституційні засади права соціального забезпечення» (2019 р.), К. Бориченко «Юридичний механізм забезпечення права на соціальний захист» (2020 р.), А. Міщенко «Конституційно-правове регулювання обмеження соціально-економічних прав людини: європейський досвід та його значення для України» (2022 р.).

Попри вагомий внесок вітчизняних і зарубіжних науковців у вивчення проблематики конституційного права на соціальний захист, значна частина його теоретичних і практичних аспектів досі не отримала комплексного осмислення, досліджувалася лише фрагментарно або залишалася без однозначного наукового вирішення. Зокрема, недостатньо з'ясованими залишаються сутність та ознаки конституційного права громадян на соціальний захист, а також не в повному обсязі розкрито зміст і механізми реалізації юридичних гарантій цього права. Відтак, актуальність дисертаційного дослідження зумовлюється потребою у всебічному аналізі права на соціальний захист у межах конституційного права, уточненні його доктринальних засад, а також у визначенні ключових напрямів удосконалення національного законодавства у цій сфері з урахуванням процесів європейської інтеграції та поступового наближення до правових стандартів Європейського Союзу.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертацію виконано відповідно до Національної стратегії у сфері прав людини, затвердженої Указом Президента України від 24 березня 2021 року № 119/2021, зокрема одним із її стратегічних напрямів є забезпечення права на працю та соціальний захист, а також Стратегії розвитку Національної академії правових наук України на 2021–2025 роки, затвердженої Постановою загальних зборів НАПрН України від 26 березня 2021 р. № 12-21, де серед пріоритетних напрямів фундаментальних і прикладних наукових досліджень у галузі права визначено правові механізми забезпечення і захисту прав та свобод людини, що включають проблематику належного соціального забезпечення та гарантії реалізації прав людини.

Дослідження виконано також у межах плану науково-дослідних робіт кафедри конституційного, адміністративного та трудового права Національного університету «Запорізька політехніка» за такими напрямами: «Право та державознавство в умовах сучасних глобалізаційних процесів» (номер державної реєстрації 012021, виконувалась в період з 2021–2024 роки)

та «Формування та реалізація державної політики у сфері юридичної освіти та науки» (номер державної реєстрації 012024, терміни виконання з 2024–2027 роки), що підтверджує актуальність та цінність таких напрацювань.

Тему дисертаційного дослідження затверджено рішенням Вченої ради Національним університетом «Запорізька політехніка» від 07 грудня 2021 року (протокол № 7).

Мета і завдання дослідження. *Метою* дослідження є комплексне теоретико-правове обґрунтування конституційного права громадян України на соціальний захист, виявлення його особливостей, розроблення науково-практичних рекомендацій щодо вдосконалення механізмів реалізації та забезпечення цього права в умовах європейської інтеграції та сучасних соціально-економічних викликів. Для досягнення цієї мети визначені такі основні завдання:

- дослідити еволюцію підходів до розуміння концепції соціального захисту в межах конституційного права;
- розкрити основні етапи становлення та розвитку конституційного права громадянина на соціальний захист в Україні;
- визначити поняття, сутність та ознаки конституційного права громадянина на соціальний захист;
- охарактеризувати систему гарантій забезпечення конституційного права на соціальний захист в Україні;
- здійснити аналіз нормативно-правових гарантій реалізації конституційного права на соціальний захист;
- дослідити організаційно-правові гарантії забезпечення конституційного права на соціальний захист;
- окреслити проблеми та визначити перспективи вдосконалення конституційно-правового механізму забезпечення права на соціальний захист в Україні;
- проаналізувати специфіку європейських стандартів у сфері права на соціальний захист та можливості їх імплементації у національне законодавство.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, які виникають в процесі реалізації та забезпечення конституційного права на соціальний захист.

Предметом дослідження є конституційне право громадян України на соціальний захист.

Методи дослідження. Методологічною основою дисертаційного дослідження стали загальнофілософські, загальнонаукові та спеціальні методи пізнання. Формально-логічний метод застосовувався для визначення теоретичних підходів до розуміння концепції соціального захисту в межах конституційного права (підрозділ 1.1). Метод узагальнення використовувався при обґрунтуванні та систематизації напрямів удосконалення правового регулювання і механізмів реалізації права на соціальний захист (підрозділ 3.1). Діалектичний метод забезпечив дослідження юридичної природи поняття, сутності та ознак конституційного права громадянина на соціальний захист (підрозділ 1.3). Структурно-функціональний метод дозволив комплексно охарактеризувати систему гарантій забезпечення конституційного права на соціальний захист в Україні та запропонувати шляхи її вдосконалення (підрозділи 2.1, 2.2, 2.3). Історико-правовий метод сприяв усвідомленню генези становлення та розвитку конституційного права громадянина на соціальний захист в Україні, особливостей його еволюції у різні історичні періоди та оцінці змін фундаментальних концептів (підрозділ 1.2). Порівняльно-правовий метод застосовувався для порівняння конституційного закріплення права на соціальний захист в Україні та країнах ЄС, а також для вивчення моделей соціального захисту, що реалізуються в європейських державах, з метою визначення найкращих практик, які можуть бути адаптовані в Україні (підрозділ 3.2). Крім того, використовувалися спеціальні методи дослідження державно-правових явищ, запозичені з інших наук, що забезпечило періодизацію етапів становлення та розвитку конституційного права громадянина на соціальний захист в Україні (підрозділ 1.2), а також всебічний аналіз поглядів інших авторів та різних аспектів досліджуваної проблематики (підрозділ 1.1, 3.1).

Наукова новизна одержаних результатів полягає у системному аналізі конституційного права громадян України на соціальний захист та його юридичних гарантій, дослідженні практичних проблем реалізації та забезпеченні права в умовах воєнного стану та післявоєнної відбудови, а також у виробленні науково обґрунтованих заходів щодо вдосконалення законодавства та практики його застосування з урахуванням європейських стандартів.

Наукову новизну основних положень дисертації та особистий внесок автора становлять такі висновки, положення і рекомендації:

Уперше:

- комплексно проаналізовано проблеми реалізації та забезпечення конституційного права громадян України на соціальний захист в умовах воєнного стану, поєднуючи доктринальні положення та правозастосовну практику;

- запропоновано інтеграційно-орієнтований підхід до правового забезпечення соціального захисту, спрямований на ефективну реалізацію конституційного права людини на соціальний захист та врахування сучасних соціально-економічних викликів, принципів сталого розвитку й європейських стандартів у сфері соціальної політики;

- визначено особливості юридичних гарантій конституційного права на соціальний захист в умовах воєнного стану та післявоєнної відбудови, проведено комплексний аналіз інституційних, процесуальних та матеріально-правових механізмів його забезпечення, оцінено їх ефективність, виявлено прогалини у законодавстві й практиці застосування та обґрунтовано заходи підвищення рівня правозахисного забезпечення соціальних прав громадян.

Удосконалено:

- визначення поняття «концепція соціального захисту» як науково-правової моделі, що узагальнює основні ідеї, принципи та напрями розвитку системи соціального захисту та визначає методологічні засади вдосконалення її нормативно-правового регулювання;

- сучасну концепцію «рівності та інклюзії» у сфері соціального захисту, зокрема впровадження стандартів доступності у фізичній, цифровій, інформаційній та соціальній сферах, створення механізмів контролю за їх дотриманням та застосування податкових і фінансових стимулів для бізнесу й громадських організацій;

- періодизацію етапів становлення та розвитку системи соціального захисту за законодавчим підходом - запропоновано авторську періодизацію, яка охоплює десять історичних етапів: від зародження форм соціальної допомоги у Київській Русі до сучасного процесу конституційного закріплення та наближення до європейських стандартів;

- доктринальні підходи до забезпечення громадян конституційними гарантіями соціального захисту з урахуванням судової практики ЄСПЛ, національної судової практики та міжнародних актів, що дозволяє більш чітко закріпити ключові елементи права на соціальний захист, зокрема: право на мінімальний рівень забезпечення, принцип недискримінації, право на ефективний захист, гарантії для уразливих категорій населення, прозорість і доступність інформації, механізми моніторингу та контролю;

- механізми реалізації конституційного права на соціальний захист у сучасній правовій системі України, що включають уточнення та систематизацію законодавчих положень, усунення суперечностей між законами, закріплення чітких процедур доступу громадян до соціального захисту та забезпечення фінансових, організаційних і інституційних інструментів для практичної реалізації права.

Дістали подальшого розвитку:

- положення про конституційне право на соціальний захист як загальну юридичну категорію, що визначає основний правовий фундамент системи соціального захисту та передбачає дотримання суб'єктивних прав і обов'язків усіма учасниками соціально-правових відносин;

- механізми удосконалення нормативної бази забезпечення конституційного права на соціальний захист, зокрема шляхом закріплення у

проекті Соціального кодексу України основних правових принципів регулювання відносин у сфері соціального захисту, гарантування права на соціальний захист визначеному колу осіб, забезпечення гендерної рівності у цій сфері, а також створення Єдиного електронного реєстру отримувачів соціальної підтримки;

– комплексні заходи для вирішення проблем реалізації конституційного права на соціальний захист, включаючи юридичний аудит та аналіз нормативно-правової бази, ухвалення уніфікованого законодавчого акту, забезпечення правової визначеності, гармонізацію з міжнародними стандартами, встановлення спрощеної процедури судового захисту та проведення інституційних змін;

– положення щодо аналізу практики соціального захисту в економічно розвинених європейських країнах, що дозволяє Україні врахувати різноманітність правових підходів і розробити ефективну, прозору та стійку систему соціального захисту;

– пропозиції щодо впровадження електронних послуг, створення єдиного порталу соціальних послуг, інтеграції баз даних різних державних установ та використання цифрових посвідчень особи для підвищення ефективності та прозорості системи соціального захисту.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною завершеною науковою працею. Усі сформульовані в роботі положення, висновки і пропозиції зроблено на основі особистих досліджень автора, аналізу літературних джерел і нормативно-правової бази.

Практичне значення одержаних результатів сформульовані в дисертації положення, висновки та авторські пропозиції можуть бути використані у подальших фундаментальних, загальнотеоретичних, галузевих і прикладних дослідженнях, присвячених проблематиці конституційного права громадян України на соціальний захист.

Матеріали дисертації впроваджено в освітній процес Національного університету «Запорізька політехніка» при викладанні навчальної

дисципліни «Право соціального забезпечення» (акт впровадження від 28.08.2025 р.).

Результати наукового дослідження використано при підготовці проектів Цільової програми соціальної підтримки населення Запорізької області на 2025–2029 роки та Комплексної програми підтримки внутрішньо переміщених осіб на період 2025–2026 років (акт впровадження від 22.09.2025 р.).

Висновки та пропозиції, сформульовані за результатами дисертаційного дослідження, враховуватимуться під час підготовки проекту Соціального кодексу України (довідка про впровадження результатів дисертаційного дослідження за напрямом: «Конституційне право громадян України на соціальний захист» № 53д9/10-2025/183620 від 08.08.2025 р.).

Апробація результатів дисертації. Основні положення та висновки дисертації обговорювалися на засіданнях кафедри конституційного, адміністративного та трудового права Національного університету «Запорізька політехніка», де було виконано дисертацію, а також оприлюднені на дев'ятьох конференціях, а саме: I –ї Всеукраїнської науково-практичної конференції «Забезпечення прав людини: національний та міжнародний виміри» (м. Вінниця, 10 грудня 2021 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми захисту прав громадян України на працю та соціальний захист на шляху до Євроінтеграції: сучасні реалії та виклики часу» (м. Харків, 7 жовтня 2022 року); Всеукраїнської науково-практичної конференції «Сучасні тенденції розвитку приватно-правових відносин в умовах євроінтеграційних процесів» (м. Дніпро, 23 листопада 2022 року); IV Всеукраїнської наукової конференції «Гармонізація законодавства України з правом Європейського Союзу» (м. Хмельницький, 17 квітня 2023 року); Всеукраїнської науково-практичної конференції до Дня науки та 30-річчя Національної академії правових наук України «Актуальні питання юридичної науки в дослідженнях молодих вчених» (м. Київ, 18 травня 2023 року); III Міжнародної конференції

«Приватно-правові та публічно-правові відносини: проблеми теорії та практики» (м. Кропивницький, 06 жовтня 2023 року); VI Міжнародної науково-практичної конференції присвяченої 96-річчю з дня народження члена кореспондента НАПрН України, академіка Міжнародної кадрової академії, Заслуженого діяча науки України, доктора юридичних наук, професора Процевського О.І. «Актуальні проблеми приватного та публічного права» (м. Харків, 29 березня 2024 року); Науково-практичної конференції «Тиждень науки-2024» (Запоріжжя, 15–19 квітня 2024 року); Всеукраїнської науково-практичної конференції присвяченої пам'яті члена-кореспондента НАПрН України, заслуженого діяча науки техніки України, доктора юридичних наук, професора Ярошенко О.М. (м. Харків, 10 жовтня 2025 року).

Публікації. Основні положення та результати дисертації висвітлені у 16 наукових публікаціях, з яких 6 статей опубліковано в наукових фахових виданнях України, 1 у науковому періодичному виданні держави країн Європейського Союзу (Республіки Польща) та 9 тез доповідей оприлюднено у збірниках матеріалів конференцій.

Структура дисертації обумовлена логікою проблеми та завданнями дослідження. Робота складається із вступу, трьох розділів, що містять 8 підрозділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації складає 250 сторінок, з них основний текст 211 сторінок. Список використаних джерел налічує 308 найменувань і займає 25 сторінок. Додатки займають 14 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА НА СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ

1.1. Еволюція підходів до розуміння концепції соціального захисту в межах конституційного права

Право на соціальний захист є одним із найбільш затребуваних соціальних прав, за реалізацією якого найчастіше оцінюють загальний стан дотримання прав людини. Загальновідомо, що соціальні права спрямовані на забезпечення гідного рівня життя, пом'якшення соціальної нерівності та гарантування доступу кожному до основних соціальних благ.

Право на соціальний захист, як одне з ключових соціальних прав, забезпечує гідний рівень життя, пом'якшує соціальну нерівність та гарантує доступ до основних соціальних благ. Для системного аналізу та ефективного впровадження цього права важливо спиратися на його концептуальні засади. У юридичній літературі термін «концепція» означає загальну ідею, план або уявлення про щось, що може бути реалізоване у вигляді системи, проекту, стратегії чи програми. Концепція дозволяє сформулювати цілісне уявлення про предмет дослідження та слугує методологічною основою для його практичного впровадження, виявляючи абстрактні принципи та ідеї, на яких будується конкретний план дій. Концепція соціального захисту спрямована на забезпечення всіх громадян мінімальним рівнем життя та задоволення їхніх базових потреб із дотриманням гідності та самостійності кожної особи. Саме тому сьогодні постає особливо нагальна потреба у переосмисленні концепції національної соціальної політики, чіткому визначенні її мети, завдань, механізмів та етапів реалізації.

21 грудня 1993 року Постановою Верховної Ради України була схвалена «Концепція соціального забезпечення населення України» (далі – Концепція) [1]. У її змісті чітко визначалися етапи реформування системи

соціального забезпечення населення. Водночас при формулюванні цих етапів законодавець використовував два терміни – «система соціального забезпечення» та «система соціального захисту». Тобто у тогочасних законах та підзаконних нормативно-правових актах застосовувалися обидва поняття, що позначали як соціальний захист, так і соціальне забезпечення. З прийняттям 28 червня 1996 року нової Конституції України, якою було офіційно проголошено в тому числі і право на соціальне забезпечення ситуація радикально змінилася. Перехід конституційних основ із матеріального на соціальне забезпечення громадян сприяв переосмисленню системи соціального забезпечення та відкрив нові можливості для реалізації соціальної політики держави. Вважається, що внаслідок конституційного закріплення одного з основних прав громадян у сфері соціального захисту сформувалося завершене право на соціальне забезпечення [2, с. 97].

Прийняті міжнародні документи та конвенції додатково посилюють роль держав у забезпеченні соціальних прав громадян. Так, соціальні права отримали своє закріплення в Загальній декларації прав людини від 10 грудня 1948 року, де у статті 22 визначено право кожної людини як члена суспільства на соціальне забезпечення [3]. У міру зростання значення міжнародного співтовариства виникають нові підходи до глобального виміру соціального захисту та прав людини.

Проблема набуває особливої актуальності у світлі сучасних об'єктивних умов, зокрема: триваючого воєнного стану, глибоких соціально-економічних трансформацій, збільшення чисельності вразливих груп населення та потреби у їх ефективній підтримці. Водночас європейський вектор розвитку України визначає необхідність гармонізації національної концепції соціального захисту з правовими стандартами ЄС, що потребує комплексного підходу, узгодження інституційних механізмів та впровадження інноваційних практик.

У цьому контексті концепція соціального захисту повинна стати не лише теоретичною категорією, а й практичним інструментом формування

справедливої та ефективної національної соціальної політики, спрямованої на забезпечення соціальної стабільності, зміцнення довіри громадян до держави та створення умов для післявоєнного відновлення країни.

Для забезпечення зростання рівня та якості життя населення, а також додержання конституційних прав і свобод людини і громадянина, Указом Президента України «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» від 30 вересня 2019 року визначено зобов'язання держави дотримуватися 17 глобальних Цілей сталого розвитку ООН, адаптованих з урахуванням національної специфіки. У зв'язку з цим перед Кабінетом Міністрів України постає завдання здійснити ґрунтовний аналіз чинних нормативно-правових актів та вжити заходів щодо їх удосконалення з метою забезпечення досягнення таких цілей, як подолання бідності, забезпечення здорового способу життя, доступної та якісної освіти, утвердження гендерної рівності тощо [4]. Так, Кабінетом Міністрів України було затверджено розпорядження «Деякі питання забезпечення досягнення Цілей сталого розвитку в Україні» від 29 листопада 2024 року, в якому визначені завдання щодо реалізації Цілей сталого розвитку на період до 2030 року та індикатори їх досягнення [5]. Серед завдань для подолання бідності окреслено: зменшення частки сімей, які живуть в умовах бідності або перебувають у зоні ризику опинитися за її межею; збільшення частки охоплення бідного населення адресними програмами соціальної підтримки; підвищення рівня життєстійкості соціально вразливих верств населення. Все це підтверджує послідовність у проведенні національної соціальної політики, спрямованої на інтеграцію принципів сталого розвитку у стратегічні пріоритети держави.

Водночас успішна реалізація поставлених завдань вимагає не лише належного нормативно-правового забезпечення, а й ефективного інституційного механізму, міжвідомчої координації, широкого залучення громадянського суспільства та соціальних партнерів. Саме за таких умов Цілі сталого розвитку можуть стати не декларативним документом, а дієвим інструментом трансформації соціальної політики, спрямованої на

підвищення добробуту населення, забезпечення соціальної справедливості та наближення України до європейських стандартів соціального захисту.

Система соціального захисту України потребує фундаментальної трансформації, спрямованої не лише на подолання наслідків соціально-економічних викликів, а й на створення умов для розкриття потенціалу кожної людини. Водночас така трансформація неможлива без якісних змін у правовій площині, адже саме правові інститути визначають рамки, механізми та гарантії соціального розвитку. Іншими словами, юридичний прогрес виступає органічною складовою соціального прогресу, оскільки через удосконалення правової системи забезпечується реалізація фундаментальних прав людини, розширюються можливості соціальної інтеграції та підвищується ефективність державної політики у сфері соціального захисту.

Отже, юридичний прогрес у сфері соціального захисту постає не лише як модернізація нормативної бази чи інституційних механізмів, а й як ключова умова реалізації та розширення соціальних прав людини. Адже саме соціальні права, що належать до другого покоління прав людини, відображають здобутки суспільного розвитку та потребу держави гарантувати кожному громадянину належні умови для життя, праці, освіти та соціальної безпеки. Вони є своєрідним «містком» між юридичними гарантіями та реальними можливостями особи, а тому їхнє забезпечення є показником рівня соціальної держави та ступеня демократизації суспільства.

Забезпечення соціальних прав другого покоління безпосередньо пов'язане з ефективністю функціонування системи соціального захисту, яка виступає механізмом їх реалізації. Водночас, попри значну роль цього інституту, розуміння його концептуальних засад у площині конституційного права залишається дискусійним, оскільки в наукових колах відсутня єдина або загально визнана позиція щодо означеної проблематики.

У науковій літературі пропонуються економічні, правові, соціологічні та філософські підходи до тлумачення концепції соціального захисту, що відображає її багатогранність та складність, а також потребу в комплексному

аналізі як теоретичних, так і практичних аспектів функціонування системи соціального забезпечення. Водночас серед цих підходів вагоме значення має економічний, оскільки саме він зосереджує увагу на питаннях ресурсного забезпечення, ефективності використання фінансових механізмів та здатності держави гарантувати мінімальний рівень добробуту населення.

Представники економічної науки розглядають концепцію соціального захисту як систему економічних механізмів, спрямованих на забезпечення мінімального рівня добробуту громадян. Дослідники акцентують увагу на фінансових аспектах соціального забезпечення та ефективності використання державних ресурсів. Економічний підхід до соціального захисту простежується вже у працях Аристотеля, який визнавав значення власності, проте водночас критикував надмірну соціальну нерівність. У творчості А. Сміта та К. Маркса також закладено підвалини ідей соціального захисту. А. Сміт наголошував на природному порядку, відповідно до якого прагнення особи до власної вигоди стимулює розвиток суспільства й дозволяє визначати соціальні потреби людини. К. Маркс розглядав соціальні конфлікти як рушійну силу суспільного розвитку: класи виникають і протистояють один одному через нерівне становище у виробничій структурі суспільства, а боротьба найманих працівників за свої інтереси, на його думку, здатна підвищити добробут широких верств населення [6, с. 736].

Неокласичний підхід представив А. Маршал, який відніс до основного соціального права право на мінімальну соціально-економічну забезпеченість. Він визначив перелік базових життєвих благ, що становлять основу гарантованої мінімальної зарплати, наголошуючи: «Вироблення багатства – це лише засіб підтримки життя людини, задоволення її потреб та розвитку її сил – фізичних, розумових і моральних. Сама ж людина – головний засіб виробництва цього багатства, і вона ж – кінцева мета багатства» [7, с. 320]. Таким чином, забезпечення соціального захисту неможливе без належної державної підтримки та фінансових ресурсів.

Значний внесок у розвиток теорії соціального захисту здійснила кейнсіанська школа. Дж. М. Кейнс обґрунтував необхідність вирішення соціальних проблем через активне державне втручання та соціально орієнтоване маневрування доходами, розглядаючи державу як гаранта соціального захисту населення. Його підхід заклав фундамент концепції «держави загального добробуту», що передбачала розвинену систему соціального забезпечення. У межах цієї моделі державне регулювання включало широкі бюджетні витрати, серед яких – виплати із соціального страхування, допомога з безробіття та інші форми підтримки [8, с. 34].

Разом із західноєвропейською економічною думкою важливими для розвитку уявлень про соціальний захист є й ідеї вітчизняних мислителів. У розвитку концепції соціальної держави вагому роль відіграли погляди Івана Франка, видатного українського письменника, громадського та політичного діяча [9, с. 5]. У своїх працях він аналізував соціальну нерівність, критикував капіталізм, підтримував ідеї соціалізму. Економічні погляди М. Грушевського на соціальний захист поєднували ідеї демократичного соціалізму та національної державності. Він вважав, що соціальний захист неможливий без економічної реформи (земельної, податкової, трудової). Його підхід був близький до концепції «соціальної держави», яка в Європі утвердилася вже у ХХ столітті.

На думку сучасних економістів, нагальна необхідність зміни парадигми соціально-економічних перетворень у сфері соціального захисту зумовлена орієнтацією на концепцію «соціальної держави» як основу для розвитку національної економіки. З позицій соціальної захищеності населення, соціально орієнтована модель ринкової економіки сприймається громадянами значно позитивно порівняно з ліберальною. Водночас сучасні реалії засвідчують суттєвий розрив між задекларованим статусом України як соціальної держави та практичною імплементацією відповідних конституційних норм. Соціологічні дослідження демонструють низький рівень відчуття соціальної захищеності та впевненості у майбутньому серед

громадян. Поглиблення глобалізаційних процесів у всіх сферах суспільно-економічного життя породжує нові виклики для національної економіки та рівня соціальної захищеності населення [3, с. 59]. У цьому контексті економічний підхід до соціального захисту набуває особливої актуальності, оскільки дозволяє не лише оцінити ресурсну спроможність держави забезпечувати соціальні гарантії, а й прогнозувати наслідки соціально-економічних реформ. Водночас він підкреслює необхідність інтеграції правових, соціологічних і філософських аспектів у розробку цілісної концепції соціального захисту, здатної ефективно реагувати на сучасні виклики та забезпечувати реалізацію соціальних прав громадян.

Отже, з точки зору представників економічних наук, основними теоретичними моделями концепцій соціального захисту є:

1. Класичний підхід – реалізація права на соціальний захист можлива за підтримки держави у вигляді певних соціальних гарантій для осіб, які перебувають у стані бідності.

2. Неокласичний підхід – соціальний захист здійснюється шляхом усунення суперечностей між багатством та бідністю, що передбачає перерозподіл національного доходу від багатих до бідних верств населення.

3. Кейнсіанський підхід – соціальне маневрування доходами через вирівнювання доходів людини протягом усього її життя з метою забезпечення стабільності добробуту.

4. Інституційний підхід – розв'язання протиріч між можливостями ринку та потребами населення, між ефективністю суспільного виробництва та принципами соціальної справедливості. Зауважимо, що в Україні найбільш помітними є інституційний та кейнсіанський підходи, оскільки держава відіграє ключову роль у забезпеченні соціальних гарантій, зокрема через систему соціальних виплат, пенсійне забезпечення, допомогу безробітним та підтримку соціально вразливих верств населення. Водночас елементи неокласичного підходу проявляються через приватизацію соціальних послуг та активне залучення недержавних організацій до сфери соціального захисту.

Разом із тим, економічні моделі не охоплюють усіх аспектів соціального захисту. Вони не враховують соціальні й культурні взаємозв'язки, мотивацію людей та особливості функціонування суспільства. Саме тому для глибшого розуміння механізмів соціального захисту доцільно звертатися до соціологічного підходу, який розглядає соціальний захист як складну систему взаємодії держави та суспільства, спрямовану на забезпечення рівних можливостей, підтримку вразливих груп та інтеграцію громадян у суспільне життя.

Представники соціологічних наук зосереджують увагу на аналізі соціальних відносин та інститутів, які забезпечують соціальний захист. Вони досліджують соціальні групи, що потребують підтримки, оцінюють ефективність існуючих програм і вивчають соціальні механізми, які сприяють інтеграції та стабільності суспільства.

Вагомий внесок у становлення соціального захисту здійснили мислителі Давнього Китаю та античності. Так, Конфуцій розглядав проблематику соціального порядку крізь призму етики. Його концепція суспільної гармонії ґрунтувалася на принципах людяності, справедливості, обов'язку, ритуальності, знання та довіри. Центральна ідея його вчення полягала у встановленні моральних норм, які забезпечували реалізацію прав і свобод людини та соціальну злагоду [11, с. 13].

У європейській традиції Сократ одним із перших сформулював ідею договірних відносин між державою та громадянами, відповідно до якої держава має забезпечувати потреби людей шляхом прийняття справедливих законів. Крім того, він наголошував, що соціальний захист неможливий без виховання відповідального громадянина. Платон, критикуючи недоліки державного устрою свого часу, розробив модель «ідеальної держави», яка стала філософським прообразом соціальної держави. Аристотель, на відміну від нього, розглядав державу як джерело соціальної гармонії й акцентував, що ключовими проблемами суспільства є освіта, медицина та виховання. Він вважав, що стійкий соціальний захист можливий завдяки сильному «середньому класу» [6, с. 733].

У добу Відродження утопісти Т. Мор та Т. Кампанелла обґрунтовували пріоритетну роль держави у розв'язанні соціальних проблем. Т. Мор вважав, що відсутність приватної власності та майнова рівність сприятимуть викоріненню бідності. Його вчення стало підґрунтям патерналістської моделі соціальної політики [12, с. 205]. Т. Кампанелла акцентував на спільності майна й розподілі благ за потребами.

Вагомий внесок у розвиток соціальних ідей зробив Й. Фіхте, який вважав соціальну рівність необхідною умовою свободи та підкреслював право кожного на існування. Представник інституціоналізму Т. Лоуї трактував державну політику як інструмент балансування інтересів різних соціальних груп. Він розглядав соціальний захист як спробу врегулювати протиріччя між можливостями ринку та потребами населення, наголошуючи, що державну допомогу слід надавати лише найбільш уразливим верствам населення, а решта повинна забезпечувати себе самостійно [13, с.72].

Соціологічний підхід до осмислення проблеми соціального захисту знаходить своє відображення і в українській інтелектуальній традиції. Основоположником просвітництва в Україні був видатний вчений, релігійний і політичний діяч Феофан Прокопович, який підкреслював значення освіти, моралі та суспільної злагоди як основи соціального порядку. Важливими у цьому контексті є й погляди Григорія Савича Сковороди (1722–1794), який розглядав гармонію між особистим і суспільним як умову соціального добробуту. Іван Франко як письменник і публіцист відображав соціальні проблеми народу, закликаючи до суспільної солідарності. Українська поетеса Леся Українка (1871–1913) у своїх творах акцентувала на соціальній несправедливості, пригніченні жінок і бідних.

Державний, науковий і громадський діяч Іван Дзюба (1931–2022) у праці «Інтернаціоналізм чи русифікація?» порушував питання соціальної та культурної дискримінації, розглядаючи соціальний захист як механізм збереження національної ідентичності та прав меншин. Василь Стус, знаний як борець за незалежність України у ХХ столітті, у своїй літературній і

громадській діяльності виступав проти тоталітарного режиму та порушення основних прав людини. Його життєвий шлях і творчість є свідченням боротьби за соціальний захист як право на існування вільної особистості.

Серед сучасних українських дослідників важливе місце займає Г. Щербата, яка розглядає систему соціального захисту як відкриту, багаторівневу й багатофункціональну динамічну структуру. На її думку, вона забезпечує підтримку індивідуально-суспільної рівноваги, активізацію соціально-економічного потенціалу та мінімізацію соціальних ризиків. Соціальний захист, за її концепцією, здійснюється через комплексне законодавче, економічне, організаційне та управлінське регулювання, що ґрунтується на взаємозв'язку держави та суспільства, зокрема окремих його верств [14, с. 208]. В. Москаленко трактує соціальний захист як механізм забезпечення соціальної справедливості та стабільності, здатний пом'якшувати наслідки економічних криз і сприяти розвитку людського потенціалу [15]. Таким чином, соціологічний підхід розкриває соціальний захист не лише як сукупність програм допомоги, а як складну систему взаємодії держави та суспільства, спрямовану на забезпечення рівних можливостей, підтримку вразливих груп і повноцінну інтеграцію громадян у суспільне життя.

Разом з тим, повне розуміння сутності соціального захисту неможливе без його осмислення у ширшому, аксіологічному вимірі. Саме тут важливим постає філософський підхід, який ґрунтується на оцінці соціального захисту з позицій етики та моралі, розглядаючи його як ключовий елемент соціальної справедливості, гуманізму та суспільної солідарності. Соціальний захист у цьому контексті розглядається як необхідна умова реалізації фундаментальних прав людини й формування гармонійного суспільства.

У Конфуція гармонія суспільства базувалася на моралі та взаємних обов'язках, а турбота старших про молодших розглядалася як рання форма соціального захисту. Сократ вважав, що благо суспільства залежить від моральної доброчесності громадян. Платон, на відміну від нього, обґрунтував

концепцію «ідеальної держави», у якій турбота про громадян була покладена на правителів. У середньовіччі ідеї соціального захисту розвивалися в межах християнської філософії. Церква виконувала роль основного інституту допомоги нужденним, що відображено у творчості «батьків церкви» – Іоанна Златоуста, святого Павла, Григорія Ниського, Августина Блаженного та інших.

У добу раннього модерну Ш.-Л. Монтеस्क'є розвивав ідеї соціального захисту в контексті принципів поділу влади, розглядаючи його як частину «м'якого» законодавства. І. Бентам сформулював принцип «найбільшої користі для найбільшої кількості», який став морально-філософським підґрунтям сучасних соціальних практик.

Впродовж XVII–XVIII століть розвивався суспільно-благодійний підхід до надання соціальної допомоги та з'являються такі політико-філософські вчення, як лібералізм, утилітаризм, що згодом становили теоретичне та ідеологічне підґрунтя для формування концепції соціального захисту. Позитивним є те, що принципи свободи, рівності та справедливості як визначальні цінності лібералізму надалі будуть закладені в основу концепції соціальної держави. Крім того, заслугою лібералізму було формування громадянського суспільства і правової держави, як неодмінних умов становлення соціальної держави із ефективною соціальною політикою [16, с. 24].

Подальший розвиток філософського осмислення соціального захисту знайшов відображення і в українській інтелектуальній традиції. Так, Феофан Прокопович вважав, що держава повинна служити суспільному благу. Про гуманістичні та просвітницькі тенденції його діяльності свідчить надання пріоритету громадським обов'язкам над релігійними, а також визнання першочергового значення державних інтересів. Досліджуючи людину як носія божественного і природного, він прагнув розкрити сенс людської діяльності [16, с. 23].

Визначним українським мислителем козацької доби був Григорій Савич Сковорода, відомий своєю оригінальною філософією та поглядами на соціальні й моральні аспекти життя. Хоча проблема соціального захисту у сучасному розумінні не була центральною темою його творчості, він наголошував на справедливості, моралі та гідності як основі гармонійного суспільства. Його ідеї ґрунтувалися на переконанні, що кожна людина, незалежно від соціального становища, має право на щастя і свободу, причому свобода розглядалася ним як найвище досягнення особистості. Концепція «сродної праці» мислителя може бути витлумачена як філософський фундамент соціального захисту, адже людина досягає повноцінного життя лише тоді, коли займається працею за покликанням.

Іван Франко, видатний український письменник і публіцист, інтерпретував соціальний захист як прояв справедливості та гуманізму. Він виступав за економічну рівність, соціальні реформи та справедливий розподіл багатства з метою забезпечення гідних умов життя і рівних можливостей для всіх верств населення.

Леся Українка, поетеса й активна громадська діячка, акцентувала увагу на проблемах соціальної несправедливості, пригноблення жінок і бідних верств населення. Для неї основою справжнього соціального захисту були свобода, гідність та культурний розвиток [17].

В українській інтелектуальній традиції ідеї соціального захисту продовжив розвивати Василь Стус – поет-шістдесятник, який розглядав його крізь призму гідності людини та свободи особистості. У його творчості соціальний захист постає як право людини на існування вільної, незалежної та духовно самодостатньої особистості.

Сучасні дослідники розвивають філософський підхід, враховуючи об'єктивні умови розвитку держави та суспільства. О. Морщакова наголошує, що соціальне життя є відносно самостійним феноменом, сутність якого визначається рівнем свобод і прав особи та гарантіями їх забезпечення з боку держави. Водночас соціальність передбачає розвиток відповідальності

людини перед суспільством, державою, колективом і родиною, що формує фундамент соціального функціонування особистості [18, с. 68]. Це свідчить, що соціальний захист у філософському вимірі розглядається як багатовимірне явище, що поєднує моральні, правові та соціальні складові, забезпечуючи баланс між індивідуальною свободою та суспільною відповідальністю.

Подібні акценти знаходимо у працях українських філософів. В. Андрущенко підкреслював, що рівень соціального захисту людини є показником зрілості демократичної держави та гуманістичного характеру її політики [19, с. 51]. С. Кримський наголошував, що справжня соціальна держава не може обмежуватися формальними гарантіями, а має втілювати принципи гуманізму, справедливості й солідарності [20, с. 142]. В. Горбатенко розглядав соціальну справедливість як інтегральне поняття, що відображає рівень людської та громадянської гідності, забезпечений правовими гарантіями та доступом до матеріальних і духовних благ [21, с. 150]. А. Єрмоленко, виходячи з концепцій комунікативної філософії, підкреслював, що соціальний захист має також комунікативний вимір, оскільки є формою суспільного діалогу й узгодження інтересів різних соціальних груп [22, с. 203].

Отже, у філософському підході соціальний захист постає як інтегративна категорія, що поєднує моральні ідеали, гуманістичні цінності та соціально-правові механізми. Соціальний захист забезпечує не лише підтримку людини у складних життєвих обставинах, а й формує основу справедливого, солідарного та демократичного суспільства.

І нарешті, варто зупинитися на правовому підході науковців до соціального захисту. Представники юридичної науки розглядають соціальний захист як цілісну систему правових норм і механізмів, що регулюють відносини між державою та громадянами у сфері соціального забезпечення. У центрі цього підходу перебувають юридичні гарантії

реалізації та охорони соціальних прав, які мають забезпечувати їхню реальність і дієвість у практичній площині.

Правовий підхід до соціального захисту, сформований сучасними науковцями, спирається на ідею державного регулювання відносин між громадянами та державою для забезпечення соціальних прав. Історично концепції такого регулювання виникали ще в античності та в епоху Відродження. Так, Аристотель наголошував на необхідності державної турботи про загальне благо та запобігання крайній бідності, а Н. Макіавеллі вважав, що процвітання суспільства можливе лише за умови досягнення згоди між соціальними станами, яку забезпечують правителі, спроможні усувати конфлікти, враховуючи соціальну природу та потреби людей [12, с. 205]. За його точкою зору держава існує для збереження порядку, а соціальний захист є інструментом стабільності.

В епоху Просвітництва значний внесок у розвиток ідей соціальних змін і розуміння соціального добробуту зробили мислителі Нового часу. Томас Гоббс, як творець теорії суспільного договору, підкреслював необхідність благодійної діяльності держави для забезпечення справедливого управління та соціального захисту нужденних, одночасно обстоюючи ідеї справедливого оподаткування [23]. Його концепція стала підґрунтям для подальшого осмислення ролі держави у гарантуванні прав та добробуту громадян. У цьому контексті Ж.-Ж. Руссо, Г. Гроцій та І. Кант розвивали ідеї державного забезпечення рівності, природних прав і гідності людини [24, с. 185], а Дж. Локк та Дж. С. Мілль у своїх працях показали еволюцію класичної ліберальної думки від проголошення природних прав до необхідності їх практичного забезпечення [25, с. 9]. Таким чином, ідеї Дж. Локка та Дж. С. Мілля відображають еволюцію класичної ліберальної думки від проголошення природних прав до усвідомлення потреби їх практичного забезпечення. Однак обмеженість класичного лібералізму полягала в тому, що він здебільшого обмежувався декларативним визнанням прав людини без належних механізмів їх реалізації. Саме ця суперечність стала підґрунтям для

формування концепції держави загального добробуту як якісно нової моделі соціальної організації. У цьому контексті ми підтримуємо думку Л. Павлової, що ідея держави загального добробуту виникла як альтернатива ліберальній державі, яка виявила неспроможність забезпечити соціальні права та гідний рівень життя для всіх громадян. Теорія класичного лібералізму передбачала лише формальне проголошення прав людини, не пропонуючи механізмів їх реалізації. Натомість держава загального добробуту надавала конкретний зміст соціальним правам, не лише проголошуючи їх, а й здійснюючи реальну політику їх забезпечення [26, с. 57]. Таким чином, якщо держава загального добробуту надала реальний зміст соціальним правам і заклала основу для їх практичної реалізації, то розвиток правового підходу до соціального захисту в історії суспільної думки демонструє ширший спектр концептуальних пошуків. Його прояви можна простежити як у європейській політико-правовій традиції, так і в українській інтелектуальній спадщині.

Правовий підхід до соціального захисту простежується, зокрема, в ідеях Феофана Прокоповича. У своїх працях він обґрунтовував верховну владу монарха, водночас підкреслюючи обов'язок влади піклуватися про підданих. У його розумінні соціальний захист трактувався як державна опіка. Для українського мислителя Григорія Сковороди правовий аспект не був центральним, проте його ідеї можна інтерпретувати як критику соціальної нерівності та несправедливості феодального ладу. Михайло Драгоманов розглядав соціальний захист у межах філософсько-правової концепції свободи та самоврядування й вважав, що громада, а не держава, є основним інструментом захисту особи. У свою чергу, Михайло Грушевський розглядав соціальний захист як правову та економічну функцію держави, забезпечену конкретними гарантіями для громадян.

У творчості Івана Франка також простежується правовий підхід до соціального захисту. Він акцентував увагу на правах трудящих та важливості законодавчого забезпечення їхнього захисту, підтримував ідею соціальної допомоги для слабких і вразливих верств населення, зокрема безробітних та

інвалідів. Франко активно виступав за права і свободи громадян, розглядаючи їх як важливий компонент соціального захисту. Його концепція справедливого суспільства передбачала забезпечення кожної людини можливістю реалізувати свій потенціал та отримати доступ до основних соціальних гарантій.

Леся Українка у своїх творах підтримувала ідею взаємодопомоги в суспільстві, особливо серед бідних та соціально вразливих верств. Хоча питання соціального захисту не було головною темою її творчості, її погляди на соціальні проблеми відображають прагнення до справедливого, гідного і вільного суспільства, заснованого на гуманізмі, правах людини та соціальній справедливості.

Іван Дзюба підкреслював, що природних прав людини значно більше, ніж тих, що закріплені в Конституції та законах України. До них він відносив соціальні, культурні та політичні права: право почуватися вільною людиною, право говорити рідною мовою або мовою національної меншини, право на ґрунтовну освіту, гідну працю та заробіток тощо. Його культурологічний підхід до проблем захисту гідності та прав людини, що поєднує цивілізаційно-культурні та конституційні цінності, дає цінний матеріал для сучасного осмислення соціальної справедливості та прогнозування подальшого розвитку демократичної доктрини прав людини [27]. Отже, він розглядав права людини та національні права як невід'ємні складові соціальної справедливості.

Розуміння прав людини, зокрема соціальних прав, як невід'ємних складових соціальної справедливості, створює основу для подальшого аналізу механізмів їх реалізації. У цьому контексті право на соціальний захист досліджується вченими як у об'єктивному, так і в суб'єктивному аспектах. В об'єктивному розумінні воно охоплює систему правових норм, які закріплюють, регулюють та охороняють правовідносини у сфері соціального захисту людини та громадянина. Таким чином, об'єктивне розуміння права на соціальний захист включає не лише загальні правові

норми, що регулюють відповідні відносини, а й визначення його як самостійної галузі права. Саме таке бачення пропонує Н. Болотіна у монографії «Право соціального захисту: становлення і розвиток», де вона визначає право соціального захисту як нову галузь національного права, що перебуває на етапі становлення. На її думку, юридичною основою для визнання цієї галузі є конституційні положення щодо прав громадян у сфері соціального захисту, а також сучасне законодавство України, яке регулює відповідні правовідносини [28, с. 123]. Дослідження Н. Болотіної характеризується системним підходом до предмета аналізу. Використання системного методу дозволяє розглядати соціальний захист як складну систему, у якій окремі компоненти взаємодіють між собою з урахуванням внутрішніх зв'язків і взаємозалежностей. Особливу увагу приділено органам управління у сфері соціального захисту та закладам, які надають соціальні виплати й соціальні послуги в Україні. У роботі також висвітлюється проблема соціальних прав людини та їх державного забезпечення. Крім того, уперше комплексно розглянуто взаємозв'язки між правом соціального захисту і соціальним, трудовим та медичним правом. В умовах дефіциту сучасних досліджень у сфері соціального захисту, які базувалися б на актуальних реаліях розвитку українського суспільства (а не на застарілих радянських положеннях), робота Н. Болотіної (2005 р.) стала фундаментом для подальших наукових пошуків у цій галузі.

Наступна праця дослідниці, навчальний посібник «Право соціального захисту України» (2008), демонструє застосування антропологічного підходу до вивчення соціального захисту. Н. Болотіна обґрунтовує, що сучасний методологічний підхід до побудови юридичного механізму соціального захисту має ґрунтуватися на ідеї захисту прав людини. Вона наголошує, що витoki соціальних джерел правової форми соціального захисту знаходяться в моральних засадах суспільства – категоріях чуйності, співчуття, справедливості, людяності та благодійності, спрямованих на підтримку осіб, які об'єктивно не можуть самостійно забезпечити себе та своїх утриманців. В

основі цього інституту лежить прагнення суспільства забезпечити одну зі складових публічного інтересу – підтримку фізичного існування людського суспільства та захист найбільш уразливих його членів: слабких, немічних, хворих, осіб з інвалідністю, дітей, непрацездатних, тобто тих, хто ще або вже не може своєю працею забезпечувати себе, а також тих, хто перебуває на їхньому утриманні [29, с. 39].

Ще одним значущим доробком, де детально аналізується зміст конституційного права на соціальний захист, є дисертація С. Прилипко «Предмет права соціального забезпечення» (2007 р.). У роботі приділено особливу увагу поняттю «соціальне забезпечення» та його співвідношенню з поняттям «соціальний захист». С. Прилипко розуміє соціальне забезпечення як визнане Конституцією України, міжнародним співтовариством та гарантоване державою право людини на отримання соціальної допомоги і підтримки, задоволення фізіологічних, соціальних та духовних потреб у необхідному для гідного життя обсязі, у тих випадках, коли громадянин через вплив соціального ризику втрачає власні джерела та засоби існування незалежно від його волі.

Вчений зазначає, що у статті 46 Конституції України доречно було б замість терміну «соціальний захист» застосувати поняття «соціальне забезпечення». Використовуючи системний, порівняльний та логічний методи, С. Прилипко доводить, що «реалізація конституційного права на соціальне забезпечення сприяє зміцненню почуття людської гідності, досягненню рівності та соціальної справедливості, а також має важливе значення для політичної та правової інтеграції з міжнародною спільнотою, підвищення індивідуального статусу людини та розвитку демократичних засад суспільства». Водночас вчений не погоджується з позицією науковців, які підтримують «появу нового системного утворення (соціального права) як своєрідної правової спільності, що об'єднує низку самостійних галузей, для яких визначальною рисою є забезпечення соціального захисту громадян, що потребують допомоги держави як основного соціального гаранта» [30, с. 10].

Далі вітчизняні науковці розширили коло досліджень у сфері соціального захисту. Зокрема, Б. Сташків у навчальному виданні «Проблеми предмета та системи права соціального забезпечення» підкреслює, що «тлумачення соціального захисту як комплексу організаційно-правових та економічних заходів, спрямованих на забезпечення добробуту кожного члена суспільства в конкретних економічних умовах, викликало заперечення окремих учених. Вони вважають, що намагання розрізнити терміни «соціальне забезпечення» і «соціальний захист» є невиправданими, оскільки встановити істотні відмінності в змісті цих категорій досі не вдалось. І соціальне забезпечення, і соціальний захист спрямовані на матеріальне забезпечення непрацездатних громадян у разі втрати ними заробітку з різних причин та в інших випадках, передбачених законодавством. Виходячи зі ст. 46 Конституції України, їх слід вважати синонімами» [31, с. 17].

Не можна не погодитися з думкою Б. Сташківа, що соціальний захист розглядається як збірне поняття, для якого в юридичній літературі запропоновано різні критерії визначення, зокрема:

1. правовий статус особи, стосовно якої здійснюються відповідні заходи соціального захисту;
2. соціальний ризик, від якого оберігається людина;
3. кошти (фінансові ресурси), що використовуються для здійснення соціальних заходів;
4. органи та установи, які забезпечують соціальний захист у різних формах;
5. нормативно-правові акти, що застосовуються в процесі надання соціального захисту. У рамках соціального захисту використовується спеціальний термін «соціальний захист населення», що стосується окремих категорій громадян (пенсіонерів, інвалідів, дітей, військовослужбовців, державних службовців тощо) [32, с. 266]. На підставі цього можна зробити висновок, що Б. Сташків фактично застосував ті самі методи аналізу, які

використовували інші вчені при дослідженні проблемних питань у сфері соціального захисту.

У свою чергу, О. Тищенко у монографії «Право соціального забезпечення України» зазначає, що «категорія «соціальний захист» є ширшою за змістом, ніж категорія «соціальне забезпечення», і не може обмежуватися лише однією галуззю права» [33, с. 305]. Наявність у юридичній літературі різних підходів до тлумачення категорії «соціальний захист» свідчить про недостатню розробленість фундаментальних теоретичних положень цієї правової концепції.

Окремо слід відзначити дисертаційну роботу Л. Булкат «Конституційно-правові основи соціального захисту в Україні» (2016 р.). Використовуючи формально-логічний та системний методи, дослідниця здійснила науково-правовий аналіз конституційних норм, що безпосередньо чи опосередковано стосуються соціального захисту в Україні. За її оцінкою, «Основний Закон України містить положення, які у своїй комплексній дії створюють підґрунтя для соціального захисту громадян в Україні. Проте, у ньому містяться й інші більш загальні приписи, які охоплюють увесь спектр конституційних прав людини та громадянина, у тому числі й право на соціальний захист, і гарантують їх реалізацію. Водночас окремі конституційні положення потребують приведення у відповідність до приписів міжнародних актів» [34, с. 115–116]. Таким чином, застосовані автором методи дослідження дозволили здійснити об'єктивний аналіз конституційно-правових основ соціального захисту в Україні.

Останнім часом спостерігається підвищений науковий інтерес до особливостей соціального захисту окремих категорій осіб. Так, О. Басай у праці «Правове забезпечення соціального захисту безробітних в Україні» визначає соціальний захист від безробіття як «систему організаційно-правових та економічних активних і пасивних заходів щодо забезпечення соціально-економічних прав громадян з метою попередження та усунення наслідків безробіття» [35, с. 13]. О. Кайтанський розглядає соціальний захист

молоді як «комплекс організаційних, юридичних, економічних і фінансових заходів, спрямованих на формування і розвиток молоді, створення умов для самовизначення та утвердження в житті, забезпечення від несприятливих наслідків соціальних ризиків» [36, с. 9].

А. Медвідь, досліджуючи соціальний захист бездомних осіб та безпритульних дітей як правовий інститут у системі права соціального забезпечення, визначає його як «сукупність правових норм, що регулюють суспільні відносини у сфері організації, фінансування та надання передбачених законами видів матеріального забезпечення, соціальних послуг та пілґ зазначеним особам з метою забезпечення від негативних наслідків соціального ризику, пов'язаного з відсутністю житла, та реінтеграції зазначених осіб» [37, с. 15].

П. Назаренко та М. Смолярова досліджують соціальний захист працівників правоохоронних органів, визначаючи його як окремий вид соціального захисту населення, що має специфіку, зумовлену особливим правовим статусом суб'єкта, та потребує врахування умов їх професійної діяльності, ризиків та правових гарантій [38, с. 83].

Таким чином, система соціального захисту розглядається науковцями як комплекс державних заходів, що забезпечують можливість гідного життя та задоволення базових потреб кожного громадянина. Крім того, дослідження заповнюють теоретичні прогалини, уточнюють визначення ключових понять і в цілому сприяють розвитку теорії конституційного права на соціальний захист. Водночас вивчення особливостей правового регулювання соціального захисту окремих категорій осіб є важливим компонентом системи правового регулювання соціального захисту загалом, а наукові роботи зазначених авторів становлять важливий етап розвитку наукової думки у цій сфері [39, с. 17].

На сьогодні у вітчизняній науці сформувалася усталена система методів, які використовуються для дослідження питань соціального захисту. У межах цієї сфери науковці застосовують як загальнонаукові, так і

спеціальні (правознавчі) методи дослідження. До методів, характерних для вивчення конституційно-правового регулювання соціального захисту, належать: 1) діалектичний метод; 2) історико-правовий метод; 3) системно-структурний метод; 4) логіко-семантичний метод; 5) порівняльно-правовий метод; 6) структурно-функціональний метод. Застосування зазначених методів дозволяє максимально всебічно досягнути сутність поняття «конституційне право на соціальний захист», його правове регулювання та проблематику реалізації, а також досягти високого рівня результативності наукового дослідження [39, с. 17].

Правовий підхід, таким чином, поєднує морально-етичні засади з юридичними механізмами їх практичного втілення, трансформуючи загальнолюдські цінності у норми позитивного права. Він акцентує на обов'язку держави не лише формально закріплювати соціальні права, а й забезпечувати їх реальну дієвість через створення чітких правових інструментів, механізмів контролю та ефективної правозастосовної практики. У цьому аспекті правовий підхід виступає концептуальною основою для формування сучасної моделі соціальної держави, де права людини не залишаються декларативними, а гарантуються системою юридичних засобів, діяльністю уповноважених інституцій та належним судовим захистом.

Сучасні тенденції в концепції соціального захисту відзначаються науковими підходами до рівності та інклюзії. Інклюзія в Україні стає дедалі актуальнішою, особливо в контексті російсько-української війни, яка призвела до збільшення кількості осіб з інвалідністю, внутрішньо переміщених осіб, а також потреби у створенні доступного та рівноправного середовища для всіх. Проблема набуває соціальної значущості через кілька факторів: зростання кількості людей з інвалідністю; недостатність уваги до інклюзії в минулому; перехід до нових підходів в обліку й підтримці соціально незахищених категорій населення; усвідомлення важливості інклюзії як невід'ємної складової розвитку.

Для розуміння концепції інклюзії варто розглянути позицію Лінди Грем. Зокрема, у книзі «Інклюзивна освіта для 21 століття: теорія, політика та практика» під редакцією Лінди Грем (2020) наголошується, що повна інклюзія повинна базуватися на підході до прав людини, який визнає гідність і цінність кожної особи. Авторка підкреслює необхідність усунення бар'єрів та забезпечення повної участі всіх індивідів у житті суспільства, включаючи фізичний, соціальний, емоційний і технологічний аспекти. Такий підхід передбачає створення інтегрованого технологічного та комунікаційно-емоційного середовища, у якому люди відчують свою цінність, повагу та підтримку. Повна інклюзія вимагає спільного та системного підходу з залученням політиків, підприємців, освітян, громади, що забезпечує синергію інклюзивної політики, практики та середовища [40].

Саме у цьому контексті соціологічний аспект соціального захисту розглядає його не лише як економічну чи юридичну категорію, а як систему взаємодії держави та суспільства, спрямовану на підтримку всіх громадян, створення рівних можливостей, захист вразливих груп та забезпечення їх інтеграції у соціальні процеси. Сучасні національні стратегічні документи – «Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки» [41] та «Національна стратегія зі створення безбар'єрного простору до 2030 року» [42] – визначають основу інклюзивності, безбар'єрності та рівного доступу до ресурсів, послуг і прав для всіх верств населення.

Серед основних векторів роботи щодо підтримки рівності, недискримінації та інклюзії в Україні під час війни омбудсман України звертає на:

- участь у реалізації Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року;

- контроль за додержанням рівних прав і можливостей жінок і чоловіків у різних сферах суспільних відносин;

- моніторинг стану забезпечення архітектурної доступності для осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення;
- боротьба з мовою ворожнечі;
- захист прав національних меншин (спільнот) та корінних народів;
- сприяння захисту від дискримінації за будь-якою ознакою[43].

Незважаючи на існування зазначених стратегічних документів та визначених напрямів впровадження концепції «рівності та інклюзії», їхня реалізація часто ускладнюється відсутністю детальних підзаконних актів. Тому важливо розробити чіткі стандарти доступності до фізичної, цифрової, інформаційної та соціальної інклюзії, запровадити механізми контролю за їх виконанням, а також передбачити податкові та фінансові стимули для бізнесу й громадських організацій, які сприятимуть інклюзивності та безбар'єрності в різних сферах суспільного життя. Доцільність застосування податкових і фінансових стимулів для бізнесу та громадських організацій зумовлена необхідністю активного залучення цих суб'єктів до впровадження інклюзивних практик і створення безбар'єрного середовища. Такі стимули сприяють масштабуванню доступних соціальних, фізичних, цифрових та інформаційних послуг, компенсують недоліки нормативного регулювання та забезпечують системну інтеграцію принципів інклюзії у різні сфери суспільного життя, підвищуючи соціальну справедливість і рівність можливостей для всіх верств населення.

В Україні інклюзія набуває ширшого трактування, виходячи за межі традиційного розуміння як забезпечення доступності лише для осіб з інвалідністю. На нашу думку, поняття інклюзії дедалі більше охоплює всі групи населення, які стикаються з обмеженнями у реалізації соціальних прав та доступі до ресурсів. До таких груп, на наш погляд, належать й громадяни, які проживають у прифронтових територіях України. Особливостями інклюзії для прифронтових територій є соціальна вразливість населення, інфраструктурні проблеми та економічні обмеження. Отже, розширення підходу до інклюзії в Україні, яке включає потреби мешканців прифронтових

територій, є важливим кроком до забезпечення соціальної справедливості, підтримки рівних можливостей для всіх громадян та зменшення нерівності між регіонами. Це сприятиме зміцненню громадської стійкості та підтримці єдності суспільства під час війни та у період відновлення.

Як слушно відзначає Радниця Департаменту африканських країн МВФ Монфорт Млачіла, що «інклюзивне зростання, приносить користь усім членам суспільства, є важливим елементом так званого хорошого зростання. Спільним знаменником інклюзивного зростання є його якість, яка може означати різні речі для різних людей. Гарне зростання в економіках, що розвиваються, має сприяти досягненню кінцевих цілей будь-якої політики розвитку – кращого рівня життя, зниження рівня бідності та зменшення нерівності» [44, с. 14]. Звісно, що нові підходи в розумінні соціального захисту враховують різноманітні аспекти життя суспільства та активно впроваджують ідеї рівності, справедливості та інклюзії в систему соціального забезпечення. Так, сучасні концепції соціального захисту прагнуть забезпечити всім громадянам рівний доступ до соціальних послуг та можливостей, незалежно від їхнього соціального стану, етнічної приналежності, статі чи інших характеристик. Інклюзивний підхід передбачає доступ до соціальних послуг та можливостей всіх груп населення, включаючи людей з інвалідністю, мігрантів, людей різних етнічних груп. У соціальному захисті це означає створення програм і послуг, які враховують і задовольняють потреби різних соціальних груп. Тобто забезпечення конституційного права на соціальний захист розглядається в контексті захисту прав всіх верств суспільства, з особливою увагою до вразливих груп. Ці тенденції відображають бажання створення справедливого та ефективного соціального захисту, який враховує різноманіття суспільства та сприяє сталому розвитку.

У сучасних умовах актуалізується потреба у ґрунтовному науковому осмисленні проблематики соціального захисту, зокрема його концептуального змісту, місця та ролі в системі конституційних гарантій.

У науковій літературі простежується множинність підходів до визначення сутності та змісту соціального захисту, що відображає як багатовимірність цього явища, так і відсутність усталеної доктринальної позиції. Така наукова дискусія засвідчує динамічність розвитку категорії «соціальний захист» та потребу її постійного переосмислення у контексті трансформації суспільних відносин, викликів воєнного стану й процесів європейської інтеграції України. При цьому осмислення сутності соціального захисту неможливе без урахування історичної ретроспективи, адже кожен етап розвитку державності характеризувався формуванням власних концепцій, що включали соціальні програми, послуги та пільги, спрямовані на задоволення потреб населення та підвищення якості життя. В історії не існувало суспільних формацій, у яких би не робилися спроби врегулювати соціальні проблеми та забезпечити інтереси громадян, що свідчить про еволюційний характер розвитку механізмів реалізації конституційного права на соціальний захист. Аналіз еволюції теоретичних підходів до цієї категорії доводить, що економічні, соціологічні, філософські та правові ідеї змінювалися разом із соціально-економічними умовами та правовими доктринами, відображаючи трансформацію уявлень про роль держави та права людини. Формування та реалізація ефективної концепції соціального захисту є важливим чинником забезпечення суспільної стабільності, зменшення соціальної нерівності, підтримки економічного розвитку та захисту вразливих груп населення.

Сучасний підхід до правової концепції соціального захисту, який передбачає його розуміння як комплексної системи правових, організаційних та інституційних механізмів, спрямованих на забезпечення реалізації конституційного права людини на соціальну безпеку та підтримку, включає:

– правове гарантування соціальних прав громадян, особливо соціально вразливих категорій, через належне закріплення конституційних та законодавчих норм, механізмів їх реалізації та контролю за виконанням;

– підтримку післявоєнного відновлення та соціальної реінтеграції, що передбачає комплексні програми відновлення житла, працевлаштування, медичної допомоги та надання соціальних послуг;

– гармонізацію національного законодавства з міжнародними та європейськими стандартами, включно з принципами рівності, недискримінації та доступності соціальних послуг.

Такий підхід забезпечує інтеграцію національних та міжнародних стандартів соціального захисту, відповідає сучасним викликам безпеки та розвитку суспільства і формує ефективну систему правових механізмів для реалізації конституційного права людини на соціальний захист.

Враховуючи історичну еволюцію ідей соціального захисту та їхній вплив на стабільність суспільства, стає очевидним, що для ефективного забезпечення соціальних прав необхідно оперувати чітко визначеними принципами та підходами. Саме тому під терміном «концепція соціального захисту» слід розуміти науково-правову модель, яка узагальнює основні ідеї, принципи та напрями розвитку системи соціального захисту і визначає методологічні засади вдосконалення її нормативно-правового регулювання.

Залежно від обраної моделі соціальної політики змінюються обсяги соціальних виплат, механізми та джерела їх фінансування, рівень доступності соціальних послуг і ступінь державного втручання у сферу соціального забезпечення. Таким чином, аналіз концепцій соціального захисту дозволяє виокремити ключові підходи та принципи, що визначають ефективність соціальної політики. Це створює підґрунтя для подальшого дослідження конкретних механізмів реалізації соціальних прав та формування адекватних моделей соціального забезпечення, які враховують сучасні економічні, соціальні та правові умови розвитку суспільства.

На нашу думку, необхідний новий інтеграційно-орієнтований підхід до розуміння концепції соціального захисту, який передбачає реалізацію соціальної політики, спрямованої на забезпечення громадянам України гідних умов життя, створення передумов для розкриття особистісного

потенціалу та гарантування достойного існування незалежно від походження чи життєвих обставин.

Основою цього підходу є формування ефективних механізмів самостійного забезпечення громадянами належного рівня життя у поєднанні з інституційними гарантіями держави. Це сприятиме не лише трансформації системи соціального захисту, а й поступовій зміні суспільної свідомості – від орієнтації на утриманські практики до усвідомлення соціального захисту як взаємної відповідальності держави та громадян.

Концепція передбачає встановлення через нормативно-правове регулювання гарантій, які дозволяють особі самостійно долати наслідки складних життєвих обставин, маючи своєрідний резерв життєстійкості (запас міцності) або захисний соціальний резерв, замість виключної залежності від державної допомоги. Запровадження такого підходу сприятиме підвищенню соціальної стійкості, зменшенню рівня соціальної нерівності, підтримці економічного розвитку та посиленню захисту найбільш уразливих категорій населення. Застосування цього підходу інтегрує принципи соціальної відповідальності держави та соціальної автономії громадян, що відповідає сучасним європейським тенденціям у сфері соціального захисту та рекомендаціям міжнародних організацій щодо ефективної політики соціальної підтримки.

При цьому орієнтирами для розвитку нової моделі соціального захисту є Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року, серед яких, як уже зазначалося вище, подолання бідності, забезпечення здорового способу життя, доступної та якісної освіти, утвердження гендерної рівності та скорочення нерівності [4]. У розпорядженні Кабінету Міністрів України «Деякі питання забезпечення досягнення Цілей сталого розвитку в Україні» від 29 листопада 2024 року визначено конкретні завдання та індикатори реалізації зазначених цілей. Серед ключових завдань у сфері скорочення нерівності передбачено: зменшення розриву в рівні доходів населення, запобігання проявам дискримінації в суспільстві, створення умов для гідного

пенсійного забезпечення, а також забезпечення рівних прав і можливостей для представників різних вікових груп[5].

Отже, новий підхід до соціального захисту не обмежується прямою матеріальною підтримкою, а спрямований на створення умов, за яких людина може реалізувати свій потенціал, забезпечити гідний рівень життя самостійно та активно брати участь у суспільному житті. Це формує основу для розробки сучасної концепції соціального захисту в Україні, яка поєднує принципи рівності, справедливості та сталого розвитку.

1.2. Основні етапи становлення та розвитку конституційного права громадянина на соціальний захист в Україні

Розвиток конституційного права громадянина на соціальний захист в історії держави можна розглядати через призму юридичних рамок та інструментів, які були впроваджені в різні історичні періоди. Наукова література з історичної періодизації розвитку конституційного права громадянина на соціальний захист в Україні включає роботи різних авторів, які аналізують етапи та тенденції в цьому напрямі. А. Гончаров пропонує наступні історичні періоди: давньоруський період у сфері благодійності (VI – середина XIV ст.); період дії литовсько-польського законодавства в сфері благодійності (друга половина XIV – середина XVII ст.); період дії російського та австрійського законодавства в сфері соціального захисту населення (XVIII – початок XX ст.); право соціального захисту населення періоду відродження української національної держави і права (1917 – 1921 рр.); право соціального захисту населення періоду становлення і розвитку України з 1917 р. як радянської республіки, а з 1922 р. – як союзної радянської республіки у складі СРСР (1917 – 1991 рр.); право соціального захисту населення періоду розбудови та розвитку сучасної Української держави [45, с. 105–106]. Водночас у запропонованій періодизації не

враховано період дії козацько-гетьманського у сфері соціального захисту населення (XVI–XVII ст.). Саме тоді значну роль у суспільному житті та наданні допомоги відігравали козацька спільнота, братства, монастирі й церква, які опікувалися непрацездатними, сиротами, пораненими. Варто зазначити, що історичну періодизацію розвитку права на соціальний захист А. Гончаров вибудував, виходячи з критерію перебування українських земель у складі тих чи інших державних утворень, чітко обмежуючи відповідні етапи часовими рамками. Крім того, А. Гончаров виокремлював такі історико-правові форми соціального захисту: для періоду Київської Русі – приватна благодійність; для періоду дії литовсько-польського та козацько-гетьманського права – державна опіка та організована громадська допомога; а для періоду розбудови та розвитку сучасної Української держави – власне соціальний захист як спільна справа держави та громадянського суспільства [46, с. 8].

На відміну від поглядів вищезазначеного науковця, А. Стопчак виокремлює сім етапів розвитку системи соціального захисту населення в Україні:

– Перший етап (II ст. до н. е. – кінець X ст.) – характеризується відсутністю законодавчо оформлених механізмів та системних форм соціального забезпечення. Допомога мала стихійний характер і ґрунтувалася переважно на релігійних традиціях та діяльності церкви, яка виконувала функції основного інституту соціальної підтримки.

– Другий етап (кінець X ст. – XVII ст.) – відбувається формування більш чітких форм соціальної допомоги та створення специфічних організаційних структур. У цей час соціальний захист починає набувати рис упорядкованої системи, поєднуючи релігійну опіку та елементи суспільної самоорганізації.

– Третій етап (друга половина XVII ст. – початок XVIII ст.) – закладаються основи державного регулювання соціальної безпеки.

З'являються перші нормативні спроби унормувати надання допомоги, що свідчить про поступове усвідомлення державою відповідальності за соціальну сферу.

– Четвертий етап (друга половина XVIII – початок XIX ст.) – відбувається становлення державної структури соціальної допомоги населенню. Держава поступово перебирає на себе організаційно-правові функції у сфері забезпечення соціальних прав.

– П'ятий етап (XIX ст. – 1917 р.) – позначений появою інституційного забезпечення соціального страхування. Формуються перші елементи сучасної соціальної політики, зокрема у сфері охорони праці та пенсійного забезпечення.

– Шостий етап (1917–1990 рр.) – соціальний захист набуває переважно патерналістського та пасивного характеру. Радянська модель забезпечувала мінімальні стандарти життя, проте зводила соціальні права громадян до інструменту ідеологічного впливу, обмежуючи їх реальну дієвість.

– Сьомий етап (з 1990 р.) – зі здобуттям Україною незалежності процес демократизації системи соціального захисту набув значного розвитку. Було започатковано нові інститути соціального страхування, створено базу законодавства у сфері соціального забезпечення та розпочато інтеграцію із міжнародними стандартами соціального захисту [47]. Як бачимо, для повного розуміння розвитку соціального захисту в Україні необхідно враховувати при дослідженні й ранні періоди його становлення, зокрема починаючи з II століття до нашої ери. На нашу думку, досліджуючи історичні етапи розвитку соціального захисту, згадані нами науковці не звернули увагу на ряд суттєво важливих критеріїв, за якими відбувався розвиток соціального захисту населення на українських землях. Передумовами цього розвитку завжди були юридично оформлені форми, методи та правові механізми реалізації з боку тієї чи іншої держави у конкретній історичній проміжок часу її існування. Але історична періодизація дозволяє нам розуміти

формування та еволюцію систем соціального захисту в контексті різних етапів розвитку суспільства.

На наш погляд, наразі не існує єдиної загальноприйнятої періодизації етапів розвитку системи соціального захисту населення саме за законодавчим підходом. Існуючі дослідження переважно фокусуються на історико-правових, соціологічних або економічних аспектах, проте відсутнє чітке поділення становлення та розвитку права соціального захисту саме за законодавчими нормами, їх змістом і формами реалізації цього права. Це ускладнює комплексний аналіз трансформації соціальних гарантій та оцінку ефективності їх впровадження у різні історичні періоди.

У цьому контексті важливим видається звернення до концептуальних підходів, які сформувалися в Україні та відображають зміни у політичній, економічній і правовій ситуації країни. У процесі розвитку держави можна виокремити такі концепції: «соціальної підтримки»; «соціальної опіки»; «суспільно-благодійного підходу до надання соціальної допомоги»; «соціальної рівності, прав трудящих та захисту соціальних прав громадян»; «колективізму та загального добробуту»; «соціального мінімуму»; «активного державного регулювання»; «соціального забезпечення»; «гарантованих прав»; «універсальності соціальних послуг»; «рівності та інклюзії». Кожна з цих концепцій відображала домінуючі суспільно-політичні умови та ціннісні орієнтири певного історичного періоду, а також визначала пріоритети законодавчого закріплення права на соціальний захист. Водночас їхня еволюція засвідчує поступовий перехід від вузького розуміння соціального захисту як державної допомоги окремим категоріям населення до ширшого трактування цього явища як універсальної системи правових гарантій, що відповідають сучасним європейським стандартам та спрямовані на утвердження принципів справедливості, рівності й інклюзії. Отже, аналіз концептуальних підходів до розуміння права на соціальний захист дає змогу простежити, як поступово змінювалося його правове наповнення залежно від соціально-економічних та політичних умов розвитку держави. Водночас

витоки законодавчого регулювання соціальних гарантій в Україні сягають давніх часів. Зокрема, перші елементи соціального забезпечення на українських землях простежуються вже в період Київської Русі.

Одними з найдавніших «законодавчих актів», які містили зародкові форми соціальної допомоги, вважають договори київських князів Олега (911 р.) та Ігоря (945 р.) з Візантією. У договорі князя Олега 911 року передбачалися норми, які можна розглядати як перші соціальні гарантії для руських підданих. Документ містив положення про охорону прав руських купців і визначав порядок повернення їхнього майна у разі смерті за кордоном.

Крім того, договір створював режим найбільшого сприяння торговим людям на ринках імперії (так само, як і візантійським купцям на Русі): вони мали бути забезпечені житлом, харчами та припасами на зворотний шлях [48, с. 434].

Договір князя Ігоря 945 року деталізував зазначені положення, зокрема щодо охорони прав руських купців та відшкодування збитків у випадку втрати ними майна. Такі норми фактично становили першу форму правового захисту соціально вразливих верств населення – купців, послів, воїнів, які представляли Русь у зовнішніх зносинах.

Отже, вже в договорах Олега та Ігоря простежуються зародки соціальної політики давньоруської держави, спрямованої на допомогу потерпілим і захист їхніх прав, що свідчить про високий рівень правового мислення та гуманістичний характер державної влади у Київській Русі.

Підтвердженням закріплення права на соціальний захист у Київській Русі є церковні статuti Володимира Великого та його сина Ярослава Мудрого. Великий князь київський Володимир I статутом 996 р. офіційно зобов'язав духівництво займатися громадським благодійництвом, визначивши десятину (1/10) від княжих доходів на утримання монастирів, церков, богадільнь і лікарень. Його син Ярослав Мудрий заснував сирітське училище, де за його кошт навчалось близько 300 юнаків. За часів його

князювання був складений перший письмовий руський звід законів – «Руська правда»[49, с. 301]. Попри відсутність у тогочасній термінології самого поняття «соціальний захист», низка положень збірника свідчить про намагання держави забезпечити охорону життя, майна, праці та соціально вразливих верств. Так, наприклад, вісім статей стосувалися проблем захисту дітей. Отже, за законодавством того часу підтримувалося населення яке потребувало соціального захисту.

Крім цього, необхідно звернути увагу й на залишене Володимиром Мономахом (1053-1125) «Повчання дітям», як на своєрідну моральну настанову до молодого покоління: «О діти мої! Хваліть Бога! Любіть також людство. Не піст, не усамітнення, не чернецтво врятує вас, а лише благодіяння. Не забувайте бідних, годуйте їх і зятяйте, що всяке надбання є Боже і доручне вам тимчасово... Будьте батьками сиріт, вдовиць виправдовуйте самі; не давайте сильним губити слабих». Як бачимо, у повчанні Володимир Мономах, ще в ті часи говорив про доброчинність та наставляв жити відповідно до заповідей Божих. Крім того, Володимир Мономах закликав правителів держави піклуватися про свою землю та підданих, дбаючи про злагоду та соціальний мир, дотримуватись певних норм, продиктованих вимогами християнської моралі. У його Заповіті, зокрема, йдеться: «всього ж паче убогих не забувайте, оскільки вам по силі своїй можливо годуйте» [50, с. 98]. Таким чином, «Повчання дітям» Володимира Мономаха можна вважати однією з перших морально-етичних основ майбутнього права на соціальний захист в Україні. Воно не мало юридичної сили у сучасному розумінні, проте містило цінні орієнтири для формування суспільних відносин, побудованих на принципах доброчинності, милосердя та взаємної відповідальності. Ідеї допомоги бідним, захисту сиріт і вдів, засудження зловживань сильних над слабкими стали духовним підґрунтям для подальшого розвитку соціальної опіки в Київській Русі, яка в наступні століття знайшла своє втілення у практиці церковної та громадської благодійності.

Більшість українських земель у XIV ст. потрапили до складу Великого князівства Литовського та Королівства Польського, а згодом – Речі Посполитої. Саме в цих державних утвореннях у XIV – першій половині XVII століття почали розвиватися три основні форми соціальної підтримки знедолених: 1) монастирська система підтримки – надання притулку, харчування й опіки при монастирях та церквах; 2) державна система допомоги – поява окремих законодавчих актів, що закріплювали обов’язок держави опікуватися нужденними; 3) перші світські прояви благодійності – діяльність міських громад, цехів та братств, які брали на себе функції допомоги сиротам, вдівцям, хворим та бідним [49, с. 302]. Церкви та монастирі переважно здійснювали лікування, надавали одноразову допомогу натуральними продуктами нужденним, а також забезпечували їх навчання.

Окремої уваги заслуговує період дії козацько-гетьманського у сфері соціального захисту населення (середина XVII – друга половина XVIII ст.). Він має важливе наукове значення, адже саме тоді сформувалися унікальні інститути опіки та допомоги, що поєднували традиції звичаєвого права, релігійні норми та елементи європейського міського самоврядування. Це був час активного розвитку українського козацтва, утвердження козацько-гетьманської держави (Гетьманщини), зростання ролі православної церкви та братств. Турбота про вразливі верстви населення здійснювалася через поєднання козацьких військових традицій взаємодопомоги, братської й церковної благодійності та міських інститутів самоуправління. Важливою складовою цього періоду став розвиток парафіяльної системи, що активно формувалася у зв’язку з міграцією населення на новозаселені території. Спочатку споруджувався храм, а навколо нього – житлові будівлі, утворюючи парафію, яка виконувала різноманітні функції підтримки нужденних. Таким чином, виникнення парафій сприяло становленню своєрідного громадського інституту соціальної опіки.

Отже, у цей період кожен, хто потребував допомоги, міг розраховувати на різні форми підтримки – як від церкви й монастирів, так і від братств,

козацької громади чи міських органів самоврядування. Варто наголосити, що саме тоді право на соціальний захист починає усвідомлюватися як один із різновидів соціальних прав. Відтак даний історичний етап можна визначити як період становлення самоврядних і громадських форм соціального захисту, що мав виразно українську специфіку та водночас спирався на європейські правові традиції магдебурзького права. Важливою подією цього періоду стало укладення Конституції Пилипа Орлика – «Договорів і постанов прав і свобод Війська Запорозького між Ясновельможним Його Милості паном Пилипом Орликом, новообраним гетьманом Війська Запорозького, і між генеральними особами, полковниками і тим же Військом Запорозьким з повною згодою з обох сторін» (5 квітня 1710 р.), яка за оцінкою українських істориків є однією з перших європейських конституцій. Документ містить цілу низку привілеїв, які надавалися як певним соціальним групам, так і окремим містам. Така значима соціальна складова Конституції розцінюється як необхідність привернути на свою сторону впливові міста та соціальні верстви, які не підтримали свого часу Івана Мазепу та генеральну старшину в боротьбі за власну державу в ході Полтавської битви. Так, розділ XI Пактів встановлював: «вдови-козачки, їхні дружини та діти-сироти, козацькі господарства і (господарства) жінок, чоловіки яких перебувають на війні або на якихось військових службах, не притягатимуться до жодних обов'язкових для простого люду загальних повинностей і не будуть обтяжені сплатою податків», розділом XIII ухвалювалося, «що столичне місто Русі Київ та інші міста України зберігали недоторканими й непорушними всі свої справедливо отримані закони та привілеї» [51, с. 46–47]. Право на соціальний захист як такого в цих документах не було закріплено, але положення розділів X та XI Конституції Пилипа Орлика вказують на встановлення норм щодо піклування за нужденними, а й також відповідних обов'язків для гетьмана по відношенню до них : «щоб людям військовим і посполитим не чинилися збиткові тягарі, податки, пригнічення та здирства, через які вони залишають своє житло і йдуть шукати прихистку у закордонні держави» [52]. Реальної

юридичної сили цей правовий документ так і не набув, а тому може розглядатися лише як один із перших конституційних актів в історії Європи, що обґрунтовує можливість існування парламентарної демократичної республіки. З огляду на подальшу правову історію України можна сказати, що закріплення своєрідної основи системи соціального захисту для вразливих верств населення стає підґрунтям для розвитку системи соціального захисту України, а також для конституційного закріплення права на соціальний захист у суверенній державі [53, с. 80].

Заслуговує на увагу збірник «Права, за якими судиться малоросійський народ» (1743 р.), що є важливим джерелом кодифікованого права Гетьманщини та одним із перших документів, що системно врегулював соціальні та майнові відносини населення. Його створення стало спробою поєднати місцеві козацькі звичаї, норми Литовського статуту, магдебурзьке право та укази російських імператорів в єдину систему правових норм, застосовуваних на території Лівобережної України [54, с. 89].

Особливе значення цей збірник мав у сфері соціального захисту населення: закріплював механізми опіки над сиротами та вдовами; регламентував захист майнових прав малозабезпечених верств населення; передбачав відповідальність за порушення прав слабших соціальних груп; підтримував принципи правової рівності вільних станів, що, хоча і обмежувалися становими особливостями, стимулювали формування правової справедливості. Дія збірника на території України забезпечувала певну автономність правового регулювання Гетьманщини, дозволяючи враховувати місцеві традиції та специфіку життя населення. Фактично він став попередником системи соціальних гарантій, які згодом будуть розвиватися в Україні у XVIII–XIX ст. через державну, суспільну та приватну опіку. Таким чином, «Права, за якими судиться малоросійський народ» відіграли значну роль у формуванні ранніх правових засад соціального захисту в Україні, поєднуючи моральні принципи та юридичні норми та створюючи базу для подальшого розвитку соціальної політики в державі.

Згодом були прийняті нормативні акти, що закріплювали права нужденних верств населення та регламентували організацію соціальної опіки, зокрема: положення про богадільні, сирітські будинки, шпиталі при монастирях, а також укази та грамоти, що визначали обов'язки місцевих органів влади у сфері допомоги бідним, хворим і сиротам. Ці акти сприяли формуванню державної, суспільної та приватної системи соціального захисту, забезпечуючи поступовий перехід від стихійної допомоги до більш системного та організованого забезпечення соціальних прав населення.

У науковій думці XVII–XVIII століть простежується розуміння суспільно-благодійного підходу до надання соціальної допомоги. Український правознавець О. Скрипнюк зазначає, що майже всі теорії, створені у XVII–XVIII ст., ґрунтуються на розумінні держави як універсальної структури людських спільнот, що повинна забезпечувати можливості матеріального і духовного розвитку своїх громадян. У цих ученнях держава виступає насамперед як захисник всієї спільноти і кожної окремої людини від зовнішніх сил, внутрішніх конфліктів між соціальними групами чи окремими особами, як гарант додержання законів. Такі філософські ідеї і політична практика, що спиралися на них, зумовили формування прототипів сучасних моделей соціальної держави, які поєднали свободу індивіда у вирішенні соціальних проблем зі втручанням держави у соціальну сферу [12, с. 24]. Звісно, що цей період характеризується формуванням засад державної підтримки соціально вразливих верств населення при збереженні й заохоченні благодійницької діяльності громад, церкви та приватних благодійників. Крім того, органи влади почали усвідомлювати обмеженість опіки та благодійності, у зв'язку із чим розпочинається пошук нових підходів до розв'язання цих проблем за допомогою державного врегулювання[53, с. 79].

Кінець XVIII – початок XX століття у розвитку соціального захисту в Україні мав перехідний характер, оскільки позначився еволюцією від традиційних козацько-громадських форм опіки до більш централізованих

державних моделей соціальної підтримки. Ці процеси відбувалися під впливом державної політики тих імперій, до складу яких входили українські землі – Російської та Австрійської (згодом Австро-Угорської). Політична роздрібненість українських територій зумовила регіональні відмінності у становленні інститутів соціальної допомоги, адже діяли різні правові системи, конфесійні традиції та адміністративні практики щодо підтримки нужденних, сиріт та осіб похилого віку. Соціальна підтримка поступово набувала рис елементу державної політики, однак її дія залишалася обмеженою й поширювалася переважно на військових, чиновників і службовців. Водночас розвивалися світські форми благодійності: заможні землевласники та купці фінансували школи, шпиталі, сиротинці. Значну роль продовжувала відігравати парафіяльна та братська система опіки, особливо на Лівобережжі та в Галичині.

Наприкінці XVIII ст. Лівобережжя та Південь України увійшли до складу Російської імперії, а західноукраїнські території – після трьох поділів Речі Посполитої – до складу Габсбурзької монархії. Обидві імперії були конгломератами етнічно й культурно різних народів, у яких до середини XIX – початку XX ст. панувала централізована монархічна влада: в Австрії – до запровадження конституційної монархії 1860 році, у Росії – до революційних подій 1905 року. Хоча обидві монархії значною мірою стримували державницький розвиток українського народу, їхня соціальна політика мала власну специфіку[34, с. 34].

В Австрійській імперії з часу проголошення конституційної монархії 1860 р. почалося формування правових механізмів опіки та соціального забезпечення, зокрема через земства, муніципальні органи та громадські ініціативи. У Російській імперії соціальна політика залишалася переважно патерналістською та централізованою, з елементами державної опіки над бідними, сиротами, вдовами та непрацездатними, особливо після скасування кріпацтва 1861 р.

Реформи Олександра II 1860–1870-х років започаткували розвиток місцевого самоврядування – створення земських (1864) та міських (1870) органів, які поступово перебравли частину функцій соціального піклування.

У середині XIX – на початку XX ст. обидві імперії зазнали трансформації від абсолютних до конституційних монархій. В Австрійській монархії поштовхом до цього стала революція 1848 р. («весна народів»), а формальне закріплення конституційних прав відбулося у 1867 році [55]. У Російській імперії аналогічні процеси розпочалися після революції 1905 року та ухвалення Маніфесту «Про вдосконалення державного порядку» і Основних законів Російської імперії (1906 р.) [56, с. 40–41].

Упродовж XIX століття ідея соціальної допомоги зазнала суттєвих змін: на зміну благодійності з її становими обмеженнями прийшла концепція державного соціального забезпечення як інструмента реалізації загальних соціальних прав. Саме тоді в українському суспільно-політичному середовищі формувалися перші ідеї конституційного закріплення соціальних прав, що знайшли відображення у працях провідних мислителів.

Різні політичні течії пропонували власне бачення соціального захисту: від державного патерналізму самостійників – через громадуцентризм федералістів – до активної соціальної ролі держави, яку відстоювали соціалісти. Ці концепції створили ідеологічне та інтелектуальне підґрунтя для формування перших українських конституційних проектів, серед яких особливе місце посідає «Вільна спілка» Михайла Драгоманова, де соціальний захист розглядався як невід’ємне право громадян.

Конституція Драгоманова – умовна назва проекту, створеного видатним українським мислителем, істориком, публіцистом і політичним діячем Михайлом Драгомановим. Документ не був ухвалений жодною державною інституцією, а слугував політико-правовою програмою українського та загальнослов’янського визвольного руху. Найвідоміший варіант цього документа має назву «Вільна спілка» (Проект основного закону українського товариства «Вільна спілка», 1884 р.).

За своїм змістом «Вільна спілка» не є класичною конституцією, а радше проектом основного закону федеративної демократичної держави, що мала об'єднувати вільні громади та народи на засадах самоврядування, свободи та рівності.

У тексті документа передбачалося, що держава зобов'язується «проводити, за допомогою свободи і через органи самоврядування, різні заходи, спрямовані: на запровадження доступного кожному навчання в школах початкових, середніх і вищих – із тим, щоб для дітей бідних сімей початкове навчання було безкоштовним і супроводжувалося допомогою або, у випадку потреби, повним утриманням учня на громадський кошт; при цьому більш здібні учні подібним чином утримувалися б і в середніх, і у вищих школах; на влаштування для бідних людей громадських притулків – для дітей, хворих, калік і престарілих, а також громадських пенсійних кас для тих, хто втратив сили та престарілих працівників усіх видів корисної для суспільства праці» [57, с. 132].

Таким чином, М. Драгоманов розглядав соціальний захист як поєднання правових гарантій (свободи, рівності, участі громади), доступу до освіти, справедливого оподаткування та самоврядної допомоги. Хоча він не сформулював окремої «системи соціального забезпечення» у сучасному розумінні, його проект уособлює ідеї соціальної справедливості, підтримки бідних і захисту працюючих, що робить концепцію Драгоманова передвісником соціальної держави.

Період Української Народної Республіки та Директорії (1917–1920 рр.) характеризується спробами закріплення соціальних прав у конституційних актах і проголошенням ідей соціальної рівності, захисту трудящих, права на освіту та медичне забезпечення. Попри короткий час існування державних утворень, саме тоді вперше на конституційному рівні було поставлено питання соціального захисту громадян. Уже в 1917–1918 рр. у програмних документах Центральної Ради – насамперед у III Універсалі від 7 (20) листопада 1917 р. – було закріплено низку соціально-економічних прав:

установлення 8-годинного робочого дня, ліквідація поміщицького землеволодіння, розвиток соціальної справедливості. У IV Універсалі від 9 січня 1918 року, яким проголошувалася незалежність УНР, містилася програма соціальних реформ, спрямована на подолання наслідків війни, голоду й економічної розрухи [58, с. 67–72]. Конституція УНР від 29 квітня 1918 року не передбачала прямо права на соціальний захист, однак закріплювала принцип рівності громадян у правах і свободах, що створювало підґрунтя для подальшого розвитку соціального законодавства.

У період Директорії УНР (з грудня 1918 р.) соціальний напрям державної політики знайшов відображення в Декларації від 26 грудня 1918 року, яка передбачала формування «справедливих і здорових соціальних і політичних форм» та оголошувала намір провести земельну реформу[59]. Однак ці положення мали переважно декларативний характер і не були реалізовані через політичну нестабільність. У Проекті Конституції УНР 1920 року також не було закріплено права на соціальний захист, хоча розділ про громадянські права містив загальні принципи рівності та соціальної справедливості.

Водночас у західноукраїнських землях проект Конституції Західноукраїнської Народної Республіки (1920 р.), розроблений Станіславом Дністрянським, став зразком прогресивного мислення. Він визначав ЗУНР як правову, демократичну, соціальну і національну державу, де людина з її правами та свободами є найвищою соціальною цінністю[60]. Цей документ уперше чітко сформулював ідею державної відповідальності за добробут громадян, що наближало його до концепції соціальної держави в європейському розумінні.

Таким чином, період Української революції 1917–1921 рр. став визначальним етапом формування ідеологічних та правових основ соціального захисту. Універсали Центральної Ради, Декларація Директорії та проект Конституції ЗУНР започаткували традицію нормативного закріплення

соціальних прав, що згодом отримала подальший розвиток у конституційному праві України.

Повертаючись безпосередньо до питання конституційного закріплення соціальних прав, слід зазначити, що в Україні було прийнято чотири конституції – 1919, 1929, 1937 та 1978 років. У Конституції Української Соціалістичної Радянської Республіки, ухваленій 10 березня 1919 року, було закріплено права та можливості для працюючих у сфері громадянського і політичного життя [61]. Політика радянської влади в Україні, яку можна віднести до лівого політичного спектра, проголошувала соціальний захист найслабших верств населення одним із ключових напрямів державної діяльності. Водночас на практиці реалізація цього права мала значні обмеження. Конституція УСРР 1919 року закріплювала громадянські та політичні права працюючих, однак право на соціальний захист не було чітко визначено, оскільки головним пріоритетом оголошувався перехід від буржуазного ладу до соціалістичного та здійснення соціалістичних реформ у контексті боротьби з контрреволюційними силами.

У Конституції (основний закон) Української соціалістичної радянської республіки від 15 травня 1929 року були передбачені наступні права для трудящих: право громадян вільно влаштовувати зібрання, мітинги, походи; право на об'єднання та організації; право на повну, всебічну та безплатну освіту; право обороняти революцію зі зброєю в руках та виборче право [62]. Як бачимо, вищезазначена Конституція УСРР розширювала соціальні права громадян. Соціальний захист став більш систематизованим і закріпленим у нормативному полі. На цьому етапі починає формуватися структурована система соціального захисту, хоча вона все ще перебувала під контролем партійної ідеології.

На відміну до вищезазначених конституцій у статті 119 Конституції УРСР 1937 року вже встановлюється право на матеріальне забезпечення в старості, а також – в разі хвороби і втрати працездатності. Це право забезпечується широким розвитком соціального страхування робітників і

службовців за рахунок держави, безплатною медичною допомогою трудящим, наданням у користування трудящим широкої сітки курортів [63]. Це вказує на те, що законодавець у Конституції УРСР 1937 року вперше визнав соціальні права як невід'ємну частину державної політики, закріпивши право на матеріальне забезпечення в старості, у разі хвороби та втрати працездатності. Соціальний захист стає важливим інструментом державної політики, але ефективність його реалізації залежала від централізованого контролю та ресурсного забезпечення. Отже, Конституція УРСР 1937 року закріпила широкий спектр соціальних прав, проте їх реалізація на практиці залишалася обмеженою.

У статті 41 Конституції УРСР 1978 року було закріплено право на матеріальне забезпечення в старості, в разі хвороби, повної або часткової втрати працездатності, а також втрати годувальника. Це право було гарантоване соціальним страхуванням робітників, службовців і колгоспників, допомогою по тимчасовій непрацездатності; виплатою за рахунок держави і колгоспів пенсій за віком, інвалідністю і в зв'язку з втратою годувальника; працевлаштуванням громадян, які частково втратили працездатність; піклуванням про громадян похилого віку і про інвалідів; іншими формами соціального забезпечення [64]. Отже, Конституція УРСР 1978 року закріплювала вже розвинену соціальну систему, включно з пенсійним забезпеченням, системою охорони здоров'я, житловими програмами та освітою. Соціальний захист став невід'ємною частиною державних обов'язків. Звісно, що ці акти мали позитивні наслідки соціальної еволюції української радянської державності. Право на соціальний захист не було прямо закріплено у жодному з цих актів. Хоча в ст. 24 Конституції України від 20 квітня 1978 року було наголошено, що в Україні діють і розвиваються державні системи охорони здоров'я, соціального забезпечення, торгівлі і громадського харчування, побутового обслуговування і комунального господарства. Тобто вже була створена система соціального захисту, яка здійснювала функції соціального забезпечення населення [53, с. 83]. Отже, до

кінця радянського періоду соціальний захист перетворився на повноцінний конституційний інститут, спрямований на гарантування мінімальних стандартів добробуту громадян, хоча реалізація його була обмежена ідеологічними та економічними чинниками.

Період радянської влади (1922–1991 рр.) в Україні (УРСР у складі СРСР) визначався домінуванням соціалістичних та комуністичних ідей, що безпосередньо вплинуло на наукове й суспільне розуміння концепції соціального захисту. Держава взяла на себе відповідальність за задоволення базових соціальних потреб населення, проте це супроводжувалося істотними обмеженнями громадянських свобод та індивідуальних прав. Соціальний захист був тісно пов'язаний з політичними й ідеологічними засадами радянського ладу, у межах яких пропагувалася концепція «колективізму та загального добробуту».

Після Другої світової війни виникла концепція «соціальної держави», що спиралася на ідеї ордолібералізму та соціального мінімуму. За змістом цієї концепції, соціально-ринкова економіка поєднувала принцип свободи ринку з принципом соціальної рівності [65, с. 122]. Відповідно, держава мала гарантувати громадянам мінімальний рівень соціального захисту, зокрема права на працю, освіту та медичну допомогу. Цей етап отримав назву етапу «соціального мінімуму».

Соціальна система радянського періоду фінансувалася переважно з державного бюджету й мала низку характерних рис: вона була безадресною та базувалася на патерналістській моделі. Часто педагоги та лікарі виконували функції, які у світовій практиці належать до компетенції соціальних працівників. Науково-теоретичне підґрунтя соціальної політики замінювали урядові постанови та партійні документи, які визначали коло соціально вразливих груп [16, с. 36]. Деякий час під «соціальною захищеністю» розуміли навіть стабільність соціалістичного суспільного ладу, насамперед в економічній сфері [66, с. 20].

Термін «соціальний захист» у радянській літературі з'явився наприкінці 1980-х – на початку 1990-х рр. у процесі розробки програм переходу СРСР до ринкової економіки. Спочатку він уживався у двох вимірах:

– в економічному – як система рішень органів влади щодо створення економічних, правових і соціальних гарантій для людини як виробничої сили (передусім – право на працю, на прибуток і гідний рівень життя);

– у соціально-політичному – як сукупність соціально-економічних відносин, що включали законодавчо закріплені гарантії і права.

На думку С. Кошарновської, радянська система соціального забезпечення характеризувалася чіткою диференціацією за групами населення:

1. Перша група – охоплювала більшість населення та включала безкоштовне медичне обслуговування, допомогу малозабезпеченим сім'ям, багатодітним і самотнім матерям, інвалідам з дитинства.

2. Друга група – допомога по тимчасовій непрацездатності, вагітності та пологах, що залежала від рівня заробітної плати й забезпечувала збереження доходу в період хвороби.

3. Третя група – пенсійне забезпечення непрацездатних осіб, яке мало тривалий характер. Типовою рисою «реального соціалізму» був прогрес у розширенні соціальних гарантій при одночасному регресі особистої свободи: значна її частина фактично обмінювалася на соціальну захищеність [67, с. 87].

З кінця ХХ ст. починається трансформація соціальної політики: відбувається деколективізація та поступове зменшення ролі держави у сфері соціального захисту. Пріоритет надається економічній ефективності над соціальними гарантіями, що викликало суспільне невдоволення та вимоги зберегти базові соціальні стандарти.

Як слушно зазначає Н. Болотіна, радянська модель соціального забезпечення будувалася на принципах патерналістської опіки, де держава

виступала єдиним організатором і фінансовим донором [68, с. 25]. Таким чином, радянський період можна охарактеризувати як етап, коли соціальний захист розвивався під жорстким державним контролем, у межах ідеології комунізму, але водночас сформував основи подальшого наукового й практичного розуміння соціальної політики в Україні.

Отже, радянський період (1920–1991 рр.) став етапом інституційного оформлення соціального захисту як складової державної політики. У цей час відбулося конституційне закріплення соціальних прав, формування системи соціального страхування, медичного забезпечення та пенсійного захисту. Разом з тим радянська модель мала патерналістський характер: держава повністю контролювала механізми соціального забезпечення, що обмежувало прояви громадянської ініціативи та самоврядних форм допомоги. Незважаючи на ідеологічну детермінованість, саме цей період заклав організаційні та нормативні основи сучасної системи соціального захисту в Україні.

З прийняттям Конституції України від 28 червня 1996 року розпочався новий етап розвитку конституційного права на соціальний захист. Пряме закріплення права на соціальний захист у тексті Конституції України означає офіційне визнання державою обов'язку забезпечувати соціальні права громадян на найвищому правовому рівні. За змістом Конституції України право на соціальний захист включає право на соціальне забезпечення громадян у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом (стаття 46 Конституції України) [69]. Ця стаття визначає базові принципи соціального захисту громадян України та наголошує на важливості забезпечення їхнього соціального благополуччя в різних життєвих ситуаціях. Право на соціальний захист детально розкривається і в інших нормах, які безпосередньо встановлюють і розкривають його зміст. Законодавство України регламентувало механізми реалізації соціальних прав, передбачаючи

конкретні виплати та допомогу для різних категорій населення. У цей період здійснювалися заходи щодо встановлення мінімальних соціальних гарантій, а також надавалася адресна допомога малозабезпеченим громадянам. Водночас виникали проблеми із законодавчим забезпеченням гарантій, закріплених Конституцією України.

З метою створення дієвих механізмів реалізації принципів соціально орієнтованої економіки та підвищення ефективності соціальної політики на основі раціонального використання фінансових і матеріальних ресурсів Президентом України було підписано Указ «Про Основні напрями соціальної політики на 1997–2000 роки» від 18 жовтня 1997 року №1166/97. У цьому документі визначалися ключові проблеми у сфері соціального захисту, що виникли внаслідок ліквідації адміністративно-розподільчої системи планування і управління:

– компенсаційні заходи з індексації заробітної плати, пенсій, стипендій та інших соціальних виплат істотно відставали від зростання споживчих цін. Численні пільги й допомога нерідко запроваджувалися без урахування матеріального становища громадян та їх реальних можливостей забезпечити власний добробут. У результаті в суспільстві поширювалося явище соціального утриманства, що зменшувало ресурси для підтримки тих, хто справді потребував допомоги;

– скорочення бюджетних надходжень поглибило проблему фінансування установ освіти, охорони здоров'я, науки та культури. Це призвело до погіршення соціального захисту найбільш вразливих верств населення: дітей, пенсіонерів, інвалідів, одиноких, безробітних та багатодітних сімей. Одночасно знизився рівень соціально-трудова прав і гарантій громадян. Ситуація, що склалася в соціальній сфері, потребувала негайного реформування, а отже – переосмислення орієнтирів у формуванні соціально-економічної політики. Вона мала бути спрямована на поєднання політики фінансової стабілізації та економічного зростання з активною соціальною політикою [70]. На цьому етапі слід відзначити й

початок пенсійної реформи в Україні. Указом Президента України були схвалені «Основні напрями реформування пенсійного забезпечення в Україні» (1998 р.) [71].

Отже, період незалежності України став якісно новим етапом розвитку конституційного права на соціальний захист, який ґрунтується на принципах верховенства права, гуманізму та соціальної справедливості. Прийняття Конституції України 1996 року започаткувало інституційне закріплення права на соціальний захист як одного з основоположних конституційних прав людини і громадянина. У цей час сформовано нормативну та організаційну основу соціальної політики держави, розпочато реформування пенсійної системи, упровадження механізмів адресної допомоги й мінімальних соціальних стандартів. Незважаючи на складнощі перехідного періоду, саме цей етап визначив сучасну модель соціального захисту, зорієнтовану на забезпечення гідного рівня життя громадян та адаптацію національного законодавства до європейських соціальних стандартів.

У 1998–2003 роках розпочався новий етап розвитку конституційного права на соціальний захист, який можна охарактеризувати як період кодифікації та нормативного оформлення. У цей час було ухвалено низку законодавчих актів, що деталізували положення Конституції України 1996 року та створили правове підґрунтя для формування сучасної системи соціального захисту. Зокрема, були прийняті закони, які визначали правові засади загальнообов'язкового державного соціального страхування, закріплювали механізми пенсійного забезпечення, соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям, регулювали питання охорони праці та соціальних гарантій для окремих категорій громадян.

Ключовим нормативним актом цього періоду став кодифікований Закон України «Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 14 січня 1998 року, у якому визначено принципи, правові, фінансові та організаційні засади функціонування системи соціального страхування громадян [72]. Важливим здобутком стало

інституційне закріплення багаторівневої системи соціального страхування, що передбачала участь держави, роботодавців і застрахованих осіб у фінансуванні соціальних виплат.

Значного значення набуло також прийняття Закону України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» [73], яке стало кроком до реалізації конституційних положень та законодавчо закріплених соціальних прав. Нові закони й підзаконні акти встановлювали порядок надання соціальної допомоги, визначали права та обов'язки громадян у сфері соціального захисту, а також формували механізми забезпечення соціальної справедливості та ефективного функціонування соціальних програм. Саме цей етап заклав фундамент для подальшої інституціоналізації та європейської адаптації соціального законодавства України.

Реформи цього періоду були спрямовані на підвищення якості та ефективності соціального захисту, його адресності та цільової спрямованості, а також на виконання міжнародних зобов'язань України. Як зазначалося вище, реформування соціальної сфери розпочалося з модернізації пенсійного забезпечення та системи соціальних виплат, що стало основою для формування нових підходів у сфері соціальної політики.

Важливим кроком у цьому напрямі було прийняття Концепції системи соціальних послуг [74], яка визначила стратегічні засади організації та розвитку мережі соціальних послуг відповідно до потреб населення, а також Концепції подальшого проведення пенсійної реформи [75], що закріпила орієнтири трансформації пенсійної системи на багаторівневу модель із поєднанням державного та недержавного страхування.

Крім того, у цей період ухвалено низку ключових законів, які започаткували нові напрями розвитку соціального законодавства: Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (2003 р.) [76], що унормував принципи функціонування солідарної системи пенсійного страхування та визначив умови переходу до накопичувального рівня; Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення» (2003 р.) [77], який заклав

правові підвалини функціонування системи добровільних накопичувальних пенсійних фондів; Закон України «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам» (2004 р.) [78], що гарантував державну підтримку найбільш соціально вразливим категоріям населення.

Таким чином, цей етап розвитку законодавства у сфері соціального захисту характеризувався посиленням нормативної бази, спрямованої на поєднання солідарних і накопичувальних механізмів пенсійного забезпечення, а також на розширення доступу громадян до системи соціальних послуг і державної допомоги. Він створив передумови для подальшої інституціоналізації та адаптації соціальної політики України до європейських стандартів.

У період 2003–2019 рр. почали активно розвиватися правові інструменти надання соціальних виплат, пільг та пенсій, хоча система зберігала значні недоліки, серед яких – наявність численних прогалин, проблеми з адмініструванням, неефективність механізмів контролю та обмеженість фінансових ресурсів. Водночас у науковій та практичній площині все більшої актуальності набувала концепція «гарантованих прав», яка передбачала, що держава зобов'язана не лише створювати умови для самореалізації громадян, але й гарантувати кожному доступ до базових соціальних послуг незалежно від його економічного становища.

Важливим чинником цього періоду стало поступове наближення українського законодавства до стандартів Європейського Союзу, що зумовило реформування пенсійної системи, розвиток загальнообов'язкового державного соціального страхування, модернізацію системи надання пільг та допомоги малозабезпеченим категоріям. У цей період посилилася роль міжнародних зобов'язань України, зокрема через ратифікацію низки конвенцій Міжнародної організації праці (далі – МОП) та адаптацію національного законодавства до положень переглянутої Європейської соціальної хартії 1996 року, яка набула чинності 1 липня 1999 року [79]. До прийнятих конвенцій МОП належать: Конвенція № 102 «Про мінімальні

норми соціального страхування» (ратифікована 2016 року)[80] та Конвенція № 159 «Про професійну реабілітацію та зайнятість інвалідів» (ратифікована 2003 року) [81]. Ратифікація цих документів та впровадження відповідних норм стали фундаментом для розвитку соціальної політики в Україні, спрямовуючи її на реалізацію європейських стандартів та принципів соціальної справедливості.

Окрему увагу почали приділяти проблемам адресності соціальної допомоги, що поступово відходила від універсальної моделі до більш цільового спрямування ресурсів.

Отже, період 2003–2019 рр. можна визначити як етап інституціоналізації системи соціального захисту, що спирався на європейські стандарти, поєднуючи завдання внутрішнього реформування з виконанням міжнародних зобов'язань. Зазначені зміни були спрямовані як на підвищення рівня соціального благополуччя населення, так і на забезпечення більш справедливого та ефективного розподілу соціальних ресурсів, створення підвалин для подальшої інтеграції України у загальноєвропейський правовий простір соціальної політики. Таким чином, у 2003–2019 рр. українське законодавство у сфері соціального захисту пройшло етап інституціоналізації та європейської орієнтації. Попри наявність значних проблем із фінансуванням та практичною реалізацією норм, саме тоді були закладені правові засади сучасної соціальної політики України.

Сучасний етап розвитку конституційного права на соціальний захист (з 2019 р. і дотепер) визначається європейською інтеграцією, удосконаленням правових механізмів та модернізацією системи соціальних гарантій. Після президентських виборів 2019 року соціальна політика України була орієнтована на гармонізацію національного законодавства з правом ЄС, цифрову трансформацію та підвищення адресності допомоги. У пріоритеті – модернізація пенсійної системи, розвиток механізмів надання соціальних виплат, впровадження інструментів соціального діалогу та забезпечення принципів недискримінації.

Особливого значення набуває цифровізація соціальних послуг, що сприяє їх прозорості та доступності. Постановою Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2021 р. № 404 було затверджено «Положення про Єдину інформаційну систему соціальної сфери», яке визначає засади, структуру та порядок функціонування Єдиної інформаційної системи соціальної сфери [82].

У період пандемії COVID-19 та воєнного стану (з 2022 р.) соціальна політика набула кризового спрямування, зосередженого на підтримці найбільш вразливих категорій населення. Це поєднало стратегічний курс України на євроінтеграцію з нагальними потребами воєнного часу. Водночас приймалися численні нормативно-правові акти, які регламентували соціальний захист громадян, зокрема: «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення лікування коронавірусної хвороби (COVID-19)»[83], «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19)»[84], «Про внесення змін до Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб» щодо запобігання поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)»[85], «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану»[86], «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення правового регулювання дистанційної, надомної роботи та роботи із застосуванням гнучкого режиму робочого часу» [87], «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обліку трудової діяльності працівника в електронній формі»[88], «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення рівних можливостей матері та батька у догляді за дитиною»[89], «Про внесення змін до Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» та Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»[90], «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей використання відпустки у зв'язку з вагітністю та

пологами»[91], «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення прав військовослужбовців та інших осіб на біологічне батьківство (материнство)»[92], «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» з подальшими змінами[93] та інші.

Соціальний захист сьогодні розглядається як невід’ємна складова системи прав людини, що забезпечує доступ до базових послуг – охорони здоров’я, пенсійного забезпечення, соціальної допомоги та інших виплат. Значна увага приділяється реформуванню пенсійної системи, удосконаленню механізмів соціальної допомоги, впровадженню європейських стандартів щодо підтримки осіб з інвалідністю та малозабезпечених громадян, а також цифровізації адміністративних процедур у сфері соціальних прав.

В умовах воєнного стану особливого значення набуває адаптація європейських стандартів для гарантування мінімального рівня соціального захисту найбільш уразливих категорій, забезпечення принципу недискримінації у доступі до послуг, збереження основних трудових і соціальних прав, а також розвиток механізмів соціального діалогу. Таким чином, поєднання курсу на європейську інтеграцію з реагуванням на виклики війни дозволяє підтримувати соціальну стабільність і поступово наближати українське законодавство до моделі європейської соціальної держави. Сучасний етап розвитку доцільно розглядати як інституційну та нормативну адаптацію системи соціального захисту до європейських стандартів, підвищення ефективності соціальних програм та посилення орієнтації на права людини як основоположний принцип соціальної політики.

Отже, процес становлення та закріплення конституційного права на соціальний захист доцільно розглядати крізь призму десяти етапів, кожен з яких має свої характерні риси та тенденції: перший етап (кінець IX– середина XIII ст.) – ранньосередньовічний (Київська Русь): відсутність системного законодавства, соціальний захист здійснювався переважно через приватну благодійність та релігійні установи; другий етап (XIV – перша половина XVII ст.) – литовсько-польський період: формуються перші нормативні акти щодо

соціальної опіки, державна опіка поєднується з громадською і церковною підтримкою; третій етап (середина XVII – друга половина XVIII ст.) – козацько-гетьманський період: встановлення соціальних гарантій в універсалах гетьманів для козаків, їхніх родин, вдов і сиріт; четвертий етап (кінець XVIII – початок XX ст.) – період перебування українських земель у складі Російської та Австрійської (згодом Австро-Угорської) імперій: поступове закріплення норм державного регулювання у сфері соціальної допомоги, розвитком інститутів опіки над непрацездатними, сиротами, ветеранами, формуванням перших систем соціального страхування; п'ятий етап (1917 – 1921 рр.) – період Української Народної Республіки та Директорії: спроби закріпити соціальні права в конституційних актах, основна увага на трудові права, освіту та медичне забезпечення; шостий етап (з 1922-1991) – радянський період УРСР у складі СРСР: соціальний захист регулюється законами радянської держави, закріплення соціальних прав на конституційному рівні, патерналістська модель соціального права; сьомий етап (1991–1997 рр.) – період незалежної України з прямим закріпленням права на соціальний захист у Конституції України 1996 року та прийняттям законодавчих актів, що відображали різні концепції й підходи у сфері соціального захисту; восьмий етап (1998–2003 рр.) – період кодифікації та нормативного оформлення: формування основного масиву нормативно-правових актів у сфері соціального захисту, які заклали підґрунтя для подальшого розвитку системи; дев'ятий етап (2003–2019 рр.) – період інституціоналізації та євроадаптації: утвердження інституцій соціального захисту, поява цілісних програм і механізмів, а також поступове наближення законодавства до європейських соціальних стандартів; десятий етап (з 2019 р. і до сьогодні) – період європейської інтеграції та модернізації: розвиток інтеграційних процесів, удосконалення правових механізмів соціального захисту, цифровізація та адаптація до викликів сучасності (зокрема пандемії COVID-19 та воєнного стану).

Аналіз юридичного закріплення права на соціальний захист крізь історико-правову призму свідчить, що моделі та механізми його реалізації у різні часи на території України були неоднорідними, а підходи до соціальної політики значною мірою залежали від політичних і державотворчих обставин. Це позначилося і на сучасному стані правового регулювання, оскільки в системі соціального захисту й досі відчутні наслідки історичної фрагментарності та різноспрямованості підходів. Водночас розвиток конституційного права на соціальний захист завжди був тісно пов'язаний із процесами формування української державності, а нині – з курсом на європейську інтеграцію та адаптацію законодавства до стандартів ЄС.

1.3. Поняття, сутність та ознаки конституційного права громадянина на соціальний захист

Вивчення питання конституційного права громадянина на соціальний захист становить значний інтерес, враховуючи недосконалість механізмів забезпечення його в Україні. Сьогодні в юридичній науці спостерігається швидке зростання інтересу до осмислення юридичної природи цього поняття, доцільності його вживання в законодавстві, змісту, сутності та ознак, співвідношення з іншими поняттями. Юридична природа будь-якого правового явища в науці розглядається як його сутність (суть), яка відображає основні властивості (ознаки) цього явища [94, с. 1129]. Юридичну природу конституційних положень, що визначають основи регулювання відносин соціального захисту можна встановити шляхом дослідження джерела права у якому містяться положення нормативного характеру, його юридичної сили та значення. Для повного з'ясування змісту та суті поняття «конституційне право громадянина на соціальний захист» необхідно розкрити зміст таких понять, як «право», «конституційне право», «соціальний захист».

Право в об'єктивному розумінні означає систему нормативних правил, законів та стандартів, які встановлюються чи визнаються владою чи установами в суспільстві для регулювання поведінки людей і взаємовідносин між ними. Такий підхід розглядає право як зовнішній, об'єктивний порядок, встановлений інститутами системи права. Об'єктивне розуміння права допомагає створювати стабільні, передбачувані та справедливі умови для функціонування суспільства, забезпечуючи правовий порядок та захист інтересів громадян.

Право в суб'єктивному розумінні вказує на права та свободи, які належать конкретній особі чи групі осіб відповідно до закону чи правової системи. Це індивідуальне чи колективне право, яке особа чи група може вимагати, захищати чи здійснювати. Суб'єктивне розуміння права підкреслює індивідуальний характер прав та свобод, які надаються конкретним особам, забезпечуючи їм можливість виступати як суб'єкти правових відносин. Цілком логічним є те, що суб'єктивне право порівняно з правом в об'єктивному сенсі відрізняється ознакою більшої конкретності у контексті персоналізації [95, с. 217]. Розглядати конституційне право громадянина на соціальний захист можливо виключно в суб'єктивному розумінні, оскільки воно стосується саме правомочностей громадянина.

Звернемо увагу на зміст поняття «суб'єктивне право». О. Скакун зазначає, зміст суб'єктивного права становлять такі елементи: право на власні позитивні дії, тобто можливість позитивної поведінки уповноваженого. Інакше кажучи, можливість суб'єкта самому здійснювати фактично та юридично значущі дії (правокористування); право суб'єкта вимагати виконання певних дій, тобто можливість зацікавленої особи вимагати від зобов'язаного суб'єкта виконання покладених на нього обов'язків (правовиконання); право домагання, захисту, як можливість для особи звертатись за підтримкою та захистом до держави в разі порушення суб'єктивного права з боку правозобов'язаної особи [96, с. 353]. Тобто суб'єктивне право, в даному випадку, розглядається як власні можливості,

якими людина володіє та може вільно та самостійно користуватися для задоволення своїх особистих інтересів та потреб.

Якщо характеризувати конституційні права громадянина, то ці права можна віднести до окремої групи усіх наявних прав громадянина в контексті конкретної конституції країни. Конституційні права є особливим видом прав, оскільки вони визначаються та гарантуються конституцією, тобто основним законом держави. Аналіз конституційних прав громадянина відображає основні принципи та цінності суспільства, визначає взаємовідносини між державою та громадянами, а також визначає ключові стандарти, які регулюють дії владних органів та захищають права особи від можливого порушення. У юридичній літературі правники вказують на основний характер конституційних прав та їх визначальну ознаку – закріплення на рівні Конституції. Так, А. Головін розглядає конституційні права людини і громадянина в Україні як основні права і свободи людини і громадянина, встановлені та гарантовані (закріплені) Конституцією України [97, с. 320]. О. Горова вважає, що конституційне закріплення прав і свобод дає нам підставу в межах правового поля говорити про них саме як про основні права [98, с. 38]. Крім того, Ю. Кириченко, розглядаючи особливості громадянських прав, зазначає серед загальних особливостей усіх конституційних прав та свобод є те, що вони виступають фундаментальними правами і свободами та закріплені в Конституції України [99, с. 230]. Тобто закріплення прав і свобод на рівні конституції або іншого особливого конституційного акту надає їм конституційний статус. Це означає, що ці права є основоположними і найвищими в рамках правової системи країни.

Більш змістовну характеристику конституційним правам надає І. Пробко, який визначає конституційні права та свободи людини і громадянина як «її невід'ємні можливості, які належать особі від народження, є основою правового статусу, закріплені в Конституції держави і мають найвищий юридичний захист» [100, с. 87]. Звісно, що конституційні права створюють основні рамки для захисту особистих свобод та гарантій громадян, визначаючи основні принципи та цінності суспільства.

Щодо розуміння змісту поняття «соціальний захист» необхідно звернути увагу на його теоретичне підґрунтя. Без чіткого розуміння цього поняття, що використовуються в законодавстві та соціальних програмах, і без його системного визначення, важко створити консистентні та ефективні заходи соціального захисту. За твердженням Л. Булкат на сьогодні більша частина загальноприйнятих формулювань дефініції «соціальний захист», які часто служать теоретичною основою тих або інших сучасних наукових досліджень означеної проблематики, була розроблена та сформульована в межах діяльності міжнародних організацій, насамперед, Організації Об'єднаних Націй та її спеціалізованих установ, які визначили стратегію розвитку соціального захисту не лише як права людини, а економічної та соціальної необхідності для розвитку і прогресу всього людства, встановили міжнародно-правові стандарти у цій сфері [34, с. 48]. Так, в 2001 р. у доповіді генерального секретаря ООН під соціальним захистом у цілому було запропоновано розуміти «комплекс стратегій і програм державного і приватного сектору, здійснюваних суспільством у зв'язку з різними непередбачуваними обставинами з метою компенсації відсутності або істотного скорочення доходів від трудової діяльності, надання допомоги сім'ям з дітьми, а також забезпечення людей медичним обслуговуванням і житлом» [101, с.78].

Крім того, визначення поняття «соціальний захист» міститься у декларації Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ), де вказується, що це сукупність установ і заходів соціального страхування і соціальної допомоги, спрямованих на забезпечення безпеки повсякденного життя населення і включає п'ять основних елементів: 1) пенсії і допомога внаслідок втрати годувальника; 2) лікувальна допомога у вигляді виплат унаслідок хвороби і тимчасової втрати працездатності; 3) допомога на утриманців і допомога у зв'язку з вагітністю; 4) соціальна допомога; 5) допомога у зв'язку з безробіттям [102, с. 161].

У документах Міжнародної організації праці також містяться визначення цього поняття. Так, під соціальним захистом розуміють «захист, який суспільство забезпечує своїм членам за допомогою набору суспільних заходів від економічних і соціальних лих, які зумовлені припиненням або істотним зниженням заробітчанства в результаті хвороби, пологів, виробничих нещасних випадків, безробіття, інвалідності, старості і смерті; забезпечення медичної допомоги, забезпечення субсидій сім'ям з дітьми» [103].

Зазвичай, міжнародні стандарти і конвенції, такі як Конвенція про права людини, Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права, а також документи ООН, Європейського Союзу та інших міжнародних організацій, містять не тільки визначення «соціального захисту», а і його принципи. Ці стандарти створюють загальні рамки та принципи для забезпечення соціальних прав громадян, включаючи доступ до соціального захисту. Отже, міжнародні стандарти визначають загальний напрямок та методологічний підхід до розуміння соціального захисту, що сприяє однорідності в підходах до цього поняття в рамках різних наук.

У науковій літературі дослідники пропонують більш конкретні визначення поняття «соціальний захист», аналіз яких дозволяє умовно виокремити два основних підходи:

– економічний підхід до інтерпретації сутності соціального захисту розглядає його як діяльність (процес) уповноважених суб'єктів, спрямовану на задоволення переважно або виключно матеріальних потреб людини;

– соціально-правовий (комплексний) підхід передбачає розуміння соціального захисту як діяльності (процесу) уповноважених суб'єктів, спрямованої на задоволення як матеріальних, так і духовних потреб осіб, які опинилися в соціально вразливому становищі, з метою відновлення необхідного рівня їх соціальної безпеки.

Приділимо увагу на визначення поняття «соціальний захист» у правовій науці. Проблема відсутності єдності у визначенні цього терміну є

доволі актуальною в науковому дискурсі. Науковці, розуміють це поняття по-різному, що породжує різні трактування та підходи до розробки та реалізації цього права. Розбіжності в поглядах на визначення поняття «соціальний захист» впливає на розробку концепцій та програм соціального захисту в Україні, тобто на правотворчість та правозастосовну практику.

Вітчизняний дослідник В. Лаврухін стверджує, що «виходячи з власних наукових досліджень правники можуть розглядати соціальний захист як сукупність прав людини і юридичних гарантій по реалізації цих прав, економісти – як частину суспільного сектору або соціальної політики держави відносно населення, соціологи – як необхідний соціальний інститут, соціальні працівники – як елемент своєї практичної діяльності відносно різних категорій населення, і часто ці точки зору перетинаються або навіть перетікають з науки в науку» [104]. Ми погоджуємося з твердженням науковця та вважаємо, що у понятті «соціальний захист» гармонійно сполучаються в єдине ціле економічна, соціальна та правова складові.

Звернемося до енциклопедичних видань, які також містять визначення поняття «соціальний захист». Так, в економічній енциклопедії під соціальним захистом розуміється важлива функція держави по забезпеченню основних соціальних прав людини на основі міжнародних і національних норм [105, с. 307]. У політологічному українському енциклопедичному словнику соціальний захист визначається як система заходів і відповідних інститутів, призначених для забезпечення нормального існування людини та підвищення рівня задоволення її соціальних потреб, якості життя та його перспектив [106, с. 625].

Загальновідомо, що учені-правознавці розглядають поняття «соціальний захист» як економічну або юридичну категорію. Так, правники до основних аспектів соціального захисту як економічної категорії включають: соціальне страхування (система внесків та виплат, які забезпечують фінансовий захист громадян у випадках хвороби, інвалідності, безробіття, втрати годувальника, а також на пенсійному етапі); соціальну

допомогу (програми, що надають фінансову або іншу підтримку тим, хто опинився у складних життєвих обставинах, наприклад, малозабезпечені родини, інваліди, діти); медичне страхування (доступ до медичних послуг і лікування для всього населення, забезпечуючи медичну безпеку); освітні та культурні програми (спрямовані на підвищення рівня освіти та культурного розвитку суспільства, забезпечуючи усім громадянам рівні можливості). Отже, соціальний захист спрямований на зменшення соціальних нерівностей, підвищення рівня життя та забезпечення економічної безпеки населення. В умовах сучасного суспільства це є важливою складовою структури соціально-економічного розвитку країни.

В юридичному контексті поняття «соціальний захист» означає систему правових норм, які передбачають заходи та механізми для захисту прав і інтересів громадян у сфері соціальної безпеки, добробуту і соціальної справедливості. Ця юридична категорія включає в себе різноманітні правові норми та законодавчі акти, які регулюють різні аспекти соціального захисту.

До основних елементів «соціального захисту» як юридичної категорії відносять: законодавство про соціальне страхування (норми, які визначають права та обов'язки учасників системи соціального страхування, порядок виплат та отримання допомоги в разі виникнення соціальних ризиків); законодавство про соціальну допомогу (правила, які визначають умови і порядок надання фінансової або іншої допомоги особам і групам, які перебувають у складних життєвих обставинах); законодавство про медичне обслуговування та охорону здоров'я (норми, які встановлюють права і обов'язки у галузі медичного страхування, доступ до медичних послуг і лікування); законодавство про пенсії та пенсійний фонд (правила щодо призначення пенсій, умови отримання та виплати пенсій громадянам після досягнення певного віку чи при настанні інших обставин); законодавство про права дітей та сімей (закони, які забезпечують захист прав дітей та умови їх виховання, а також норми, що регулюють сімейний статус та допомогу сім'ям). Ці правові аспекти спрямовані на створення структури, яка

забезпечує соціальну справедливість та захист інтересів громадян в умовах різних соціальних ситуацій.

Окремі визначення поняття «соціальний захист» надавалися вченими з теорії держави і права, а також вченими різних галузей права: конституційного, адміністративного, трудового та права соціального забезпечення. Крім того, багато трактувань цього поняття пропонують у широкому та вузькому розумінні. У широкому розумінні поняття «соціальний захист» може означати систему заходів, які мають на меті забезпечити безпеку, добробут і соціальну справедливість для всіх громадян. Це може включати різні види підтримки, такі як соціальне страхування, пенсії, медичне страхування, допомогу по безробіттю, освітні та медичні послуги для всіх шарів суспільства. У вузькому розумінні поняття «соціальний захист» може вказувати на конкретні заходи чи програми, спрямовані на допомогу конкретним групам населення, які перебувають у вразливому стані. Це може бути, наприклад, допомога дітям з низькими доходами, інвалідам, людям похилого віку, або іншим групам, які потребують особливої уваги та захисту. Крім того, в залежності від конкретного випадку важливо враховувати можливість використання цього терміну. Також необхідно враховувати, що системи соціального захисту в кожній країні можуть бути різними, і визначення цього терміну може мати різне значення в різних сферах суспільства.

У Великому енциклопедичному юридичному словнику, виданого за редакцією Ю. Шемшученка, соціальний захист розглядається як система юридичних, економічних, фінансових та організаційних засобів держави щодо захисту населення від соціальних ризиків. Під соціальними ризиками розуміються події, за яких через незалежні від людини обставини виникає небезпека втрати матеріальних засобів для задоволення її першочергових (базових) потреб, необхідних для збереження і відтворення повноцінного життя як члена людського суспільства. Відповідно до міжнародної і зарубіжної юридичної практики до соціальних ризиків, які є підставою для

соціального захисту, належать безробіття, старість, інвалідність, втрата годувальника та інші [107, с. 852]. Крім того, соціальний захист у науковій літературі розглядають як систему відповідних гарантій, суспільних відносин, державну політику, соціальний інститут тощо. М. Туленков визначає соціальний захист як систему, певну інтегровану цілісність, що складається з таких елементів, як соціальне страхування, соціальна допомога, соціальне забезпечення та соціальні гарантії, орієнтовану на сталий людський розвиток. Перед цією системою, згідно з проведеним ним аналізом, стоять широкі стратегічні завдання, пов'язані з розвитком політичної, економічної, соціальної сфер сучасного суспільства, завдяки чому вона істотним чином впливає не тільки на соціальну стабільність, але й на розвиток людських ресурсів шляхом підтримки визначеного рівня добробуту, стимулювання споживання, розширення номенклатури соціальних послуг тощо [108, с. 40].

Змістовне наповнення конституційного права на соціальний захист громадян, визначеного частиною першою статті 46 Конституції України, детально розкривається і в інших її нормах, які безпосередньо встановлюють і розкривають його зміст. Так, частина п'ята статті 17 Конституції України передбачає державне забезпечення соціального захисту громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей; частина друга статті 47 Конституції України визначає, що громадянам, які потребують соціального захисту, житло надається державою та органами місцевого самоврядування безоплатно або за доступну для них плату відповідно до закону; стаття 48 Конституції України гарантує кожному право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло; частина перша статті 49 Основного Закону України вказує, що кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування; частина третя статті 51 Конституції України містить положення про те, що сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою; частина третя

статті 52 Основного Закону України визначає, що утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, покладається на державу [69].

Конституційному праву людини та громадянина на соціальний захист, як і іншим основним правам і свободам, закріпленим у Конституції України властива особлива правова охорона, що обумовлено найвищим юридичним статусом цього акту. Положеннями Конституції України закріплені механізми охорони її норм. Так, наприклад у змісті Конституції України визначається, що права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними (частина перша статті 21 Конституції України); права і свободи людини та громадянина, закріплені цією Конституцією не є вичерпними (частина перша статті 22 Конституції України); конституційні права гарантуються і не можуть бути скасовані (частина друга статті 22 Конституції України); конституційні права і свободи людини та громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України (стаття 64 Конституції України) [69]. Отже, складовими особливої правової охорони конституційного права людини та громадянина на соціальний захист є те, що такі права є невідчужуваними та непорушними, не є вичерпними та їх неможливо скасувати, мають гарантії їх реалізації та заборону їх обмеження, окрім чітко регламентованих Конституцією України випадків та меж.

Невідчужуваність прав і свобод людини означає, що більшість прав і свобод, які ми маємо за Конституцією, як загальновизнані у світі стандарти можливої поведінки належать кожній людині від народження, і суспільство і держава це визнають як факт. Невідчужуваність основоположних прав також означає неможливість людини передавати (повністю або частково) належні їй повноваження іншим суб'єктам через те, що за відсутності цих прав людина буде позбавлена можливості повноцінно існувати [109, с. 26].

У науковій літературі конкретного визначення непорушності прав не дається. Проте можна стверджувати, що законодавець таким чином бажав

підсилити позиції прав і захистити їх від непередбаченого законом зазіхання з боку будь-кого. Закріплення прав непорушними впливає на сприйняття прав як священних та таких, до яких потрібно відноситися з особливою повагою. Таким чином, під непорушністю основних прав і свобод людини розуміється недопущення неправомірного та необґрунтованого встановлення обмежень вказаних прав, їх нескасовність та міцність їх реального впливу на правовий статус особистості. Тобто, це право є недоторканим і не може бути в будь-який момент припинено відповідно до закону, іншого нормативного акту чи рішення органів державної влади або самоврядування, за виключенням випадків, передбачених безпосередньо у нормах конституції та законах України [110, с. 142].

Що стосується заборони скасування конституційних прав і свобод, то під цим розуміється заборона їх ліквідації та цілковитого знищення передусім шляхом законодавчих змін. Так це положення конкретизується в частині першій статті 157 Конституції, відповідно до якої Конституція України не може бути змінена, якщо зміни передбачають скасування чи обмеження прав і свобод людини та громадянина. Це є підтвердженням висловленої в науковій літературі позиції про те, що держава за будь-яких умов не уповноважена скасовувати основоположні права в законодавчому порядку [111, с. 12].

Звуження змісту та обсягу прав і свобод є їх обмеженням. У традиційному розумінні діяльності визначальними поняття змісту прав людини є умови та засоби, які становлять можливості людини, необхідні для задоволення потреб її існування та розвитку. Обсяг прав людини – це їх сутнісна властивість, виражена кількісними показниками можливостей людини, які відображені відповідними правами, що не є однорідним і загальним. Загальновизнаним є правило, згідно з яким сутність змісту основного права в жодному разі не може бути порушена [112, с. 44].

Розглянуті вище ознаки є ознаками не лише конституційного права людини та громадянина на соціальний захист, а й будь-якого

конституційного права. Водночас конституційному праву на соціальний захист притаманні власні, особливі ознаки, які характеризують його як окремий вид права. Ці ознаки випливають із формулювання положень про право на соціальний захист у статті 46 Конституції України. Так за змістом цієї статті громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом. Це право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення; створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними. Пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом [69]. На підставі цього можна виокремити такі ознаки конституційного права на соціальний захист:

Першою ознакою даного права виступає спеціальний суб'єктний склад: правом на соціальний захист за Конституцією наділені не всі, а лише окремі категорії осіб. Як правило, такі права визнаються лише за категоріями осіб, які належать до «соціально вразливих», тобто тих, які перебувають у несприятливих умовах і тому потребують захисту з боку суспільства і держави (діти, особи похилого віку, особи з інвалідністю, безробітні) [111, с.15]. Так, за змістом Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» такими спеціальними суб'єктами є застраховані особи – громадяни України, іноземці, особи без громадянства та члени їхніх сімей, які проживають в Україні, якщо інше не передбачено міжнародним договором України, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України. Право громадян на страхові виплати за страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності виникає з настанням страхового випадку в період роботи (включаючи час

випробування та день звільнення), зайняття підприємницькою та іншою діяльністю, якщо інше не передбачено законом. А у разі нещасного випадку право на страхові виплати мають особи, які підлягають страхуванню від нещасного випадку передбачені статтею 29 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування». Крім того, стаття 35 цього Закону передбачає, що право на страхові виплати у разі смерті потерпілого мають непрацездатні особи, які на день смерті потерпілого мали право на одержання від нього утримання, а також дитина, яка народилася протягом не більш як десятимісячного строку після смерті потерпілого[113]. У Статті 6 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» встановлюється право на матеріальне забезпечення на випадок безробіття та соціальні послуги для застрахованих осіб та інших категорій осіб у разі їх реєстрації в установленому порядку як безробітних [114]. Право громадян України на отримання пенсійних виплат та соціальних послуг встановлено у Законі України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». Крім того, у статті 3 вищезазначеного Закону визначаються суб'єкти системи пенсійного забезпечення в Україні. Іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, мають також право на отримання пенсійних виплат і соціальних послуг із системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування нарівні з громадянами України на умовах та в порядку, передбачених Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», якщо інше не передбачено міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України [76]. Тобто це право реалізується незалежно від наявності чи відсутності правового зв'язку з певною державою, воно належить як громадянам, так і особам без громадянства, іноземцям.

Другою ознакою конституційного права на соціальний захист є його системність, оскільки воно охоплює комплекс взаємопов'язаних елементів і гарантій. Це право є базовим для таких прав, як право громадян на страхові

виплати за страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, право на страхові виплати для осіб, які підлягають страхуванню від нещасного випадку, право на страхові виплати у разі смерті потерпілого, право на матеріальне забезпечення на випадок безробіття, право на отримання пенсійних виплат і соціальних послуг, що впливає із частини другої цієї норми. Ці правові категорії є одночасно й окремими правами, які становлять елементи конституційного права людини та громадянина на соціальний захист, так і гарантіями реалізації права на соціальний захист [112, с. 45].

Третьою ознакою цього права є його періодичний характер, адже воно реалізується залежно від настання певних життєвих обставин чи соціальних ризиків. Зі змісту статті 46 Конституції України зрозуміло, що право на забезпечення виникає у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом. Наприклад, допомога по тимчасовій непрацездатності, як правило, є одноразовою виплатою по кожному листку непрацездатності. Допомога по тимчасовій непрацездатності в зв'язку з необхідністю догляду за хворою дитиною виплачується застрахованій особі з першого дня за період, протягом якого дитина за висновком лікаря потребує догляду, але не більш як за 14 календарних днів. Допомога по безробіттю призначається на певний строк від 180 до 720 днів та виплачується одноразово чи періодично (не рідше ніж 2 рази на місяць або за згодою безробітного один раз на місяць). Тобто, рамки страхових виплат чітко визначаються законодавчими актами [114].

Четвертою ознакою конституційного права на соціальний захист є його орієнтація на забезпечення гідного рівня життя та задоволення потреб особистості, що виникли внаслідок суспільного розвитку. Слушною вважаємо думку І. Ярошенко, яка визначає «соціальний захист» як діяльність держави, що здійснюється в рамках державного управління та спрямована на запобігання ситуаціям соціального ризику в нормальному житті особи, що

забезпечує підтримання оптимальних умов життя і закріплена в системі правових норм щодо регулювання суспільних відносин, які складаються під час задоволення потреб особи в належному матеріальному забезпеченні зі спеціальних фондів через індивідуальну форму розподілу замість оплати праці чи як доповнення до неї у випадках, передбачених законодавством, у розмірі не нижчому від гарантованого державою мінімального рівня [115, с. 24]. Саме за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення гарантуються ці страхові виплати, які є об'єктом конституційного права людини та громадянина на соціальний захист.

П'ятою ознакою конституційного права на соціальний захист є його комплексний характер, що зумовлений поєднанням різних форм, механізмів та гарантій його реалізації. Погоджуємося з думкою Н. Болотіної, яка робить наголос на тому, що комплексний характер підстав для виникнення права на соціальний захист – соціальних ризиків – зумовлює й комплексний характер самого цього права, яке вчена визначає як комплекс суб'єктивних прав особи, закріплених у Конституції та законодавстві України, які включають такі основні правомочності, як право на пенсійне забезпечення, право на соціальну допомогу, право на соціальні послуги, право на медичну допомогу [116, с. 17].

Шостою ознакою конституційного права на соціальний захист є його умовний характер, адже реалізація цього права залежить від настання визначених законом обставин чи соціальних ризиків. Якщо окремі конституційні права реалізуються безумовно, виключно внаслідок факту народження людини та існування її як соціальної істоти, то конституційне право на соціальний захист реалізуються не безумовно, а ситуативно. Так, об'єктом загальнообов'язкового державного соціального страхування є страховий випадок, із настанням якого у застрахованої особи (члена її сім'ї, іншої особи) виникає право на отримання матеріального забезпечення та соціальних послуг [72]. Реалізація цього права залежить від наявності такого юридичного факту, як подія: народження, смерть, досягнення обумовленого віку, непрацездатність, втрата годувальника та ін.

Законодавство в разі настання обумовлених законом подій передбачає, в основному, різні види соціального забезпечення [47, с. 263]. Умовою реалізації конституційного права на соціальний захист є волевиявлення суб'єкта права на отримання відповідних видів матеріального забезпечення та соціальних послуг, тобто звернення його з заявою до компетентного органу. Крім того, для реалізації конституційного права на соціальний захист необхідно також прийняття компетентним органом рішення у справі.

Розглянуті ознаки конституційного права громадянина на соціальний захист дають змогу визначити його сутність. Разом з тим, соціальна сутність будь-якого правового явища, у тому числі, й галузі права, проявляється, як через зовнішні юридичні зв'язки (становище у системі права, співвідношення з іншими галузями права), так і внутрішні (предмет, метод, система, принципи та функції) [117, с. 187].

Отже, конституційне право на соціальний захист є загальною юридичною категорією, оскільки закріплюється на рівні Конституції України та формує правовий фундамент системи соціального захисту. Воно визначає основні принципи й цінності, пов'язані із забезпеченням соціальної безпеки, добробуту та справедливості громадян. Це право посідає важливе місце в правовій системі держави та підлягає захисту й регулюванню конституційними нормами, законами та іншими нормативно-правовими актами. Водночас воно відображає засади соціальної справедливості та гарантує громадянам право на належний соціальний захист. Аналіз наукових праць сучасних правознавців дає підстави стверджувати, що конституційне право на соціальний захист є ширшою за своїм змістом юридичною категорією.

Висновки до розділу 1

У першому розділі дисертаційного дослідження здійснено теоретичне узагальнення та проаналізовано підходи до розуміння концепції соціального

захисту в межах конституційного права, визначено основні етапи становлення та розвитку конституційного права на соціальний захист, його сутність і ознаки. На основі проведеного аналізу сформульовано наступні висновки:

1. Аналіз підходів до концепції соціального захисту засвідчив його багатовимірність і відсутність єдиної доктринальної позиції, що зумовлює динамічність розвитку категорії. Історична ретроспектива демонструє, що соціальний захист завжди відображав трансформацію соціально-економічних умов, правових доктрин та уявлень про роль держави і права людини. Еволюція концепції соціального захисту в українській правовій думці відображає зміни політичних, економічних і правових умов розвитку держави та свідчить про постійний пошук балансу між економічною стабільністю та соціальною справедливістю.

2. Під дефініцією «концепція соціального захисту» слід розуміти науково-правову модель, яка узагальнює основні ідеї, принципи та напрями розвитку системи соціального захисту і визначає методологічні засади вдосконалення її нормативно-правового регулювання.

3. Сучасна правова концепція соціального захисту має комплексний характер і формується під впливом трьох ключових чинників: викликів воєнного стану, потреб післявоєнного відновлення та стратегічного курсу на європейську інтеграцію з гармонізацією національного законодавства з правом ЄС та міжнародними стандартами.

4. Обґрунтовано інтеграційно-орієнтований підхід до соціального захисту, який враховує як національні умови, так і європейські стандарти. Сутність цього підходу полягає у переході від утриманських практик до взаємної відповідальності держави та особи, що узгоджується з європейськими тенденціями та Цілями сталого розвитку України до 2030 року.

5. Виявлено, що в науковій літературі відсутня єдина загальноприйнята періодизація розвитку системи соціального захисту населення за

законодавчим підходом. Попередні дослідження здебільшого розглядали історико-правові, соціологічні або економічні аспекти, проте не відображали чіткого поділу становлення та еволюції соціального захисту відповідно до змісту та форм закріплення прав громадян у законодавстві. Запропонована автором періодизація охоплює десять етапів – від зародкових форм допомоги у Київській Русі до сучасного процесу конституційного закріплення та поступового наближення до європейських стандартів. Сучасний етап характеризується інтеграційними процесами, реформуванням правових механізмів і створює основу для формування цілісної правової доктрини у сфері соціального захисту в Україні.

5. Конституційне право на соціальний захист є загальною юридичною категорією, закріпленою на рівні Конституції України, яка формує основний правовий фундамент системи соціального захисту та передбачає дотримання суб'єктивних прав і обов'язків усіма учасниками соціально-правових відносин. Воно посідає важливе місце у правовій системі держави та реалізується і захищається за допомогою конституційних норм, законів та інших нормативно-правових актів. Цьому праву притаманні дві групи ознак: загальні, характерні для всіх конституційних прав, і специфічні, що виокремлюють його як самостійний вид права.

РОЗДІЛ 2

ГАРАНТІЇ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА НА СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ В УКРАЇНІ

2.1. Поняття гарантій конституційного права громадян на соціальний захист в Україні

Загальновідомо, що однією із характерних рис соціально-правової держави є встановлення на конституційному рівні гарантій забезпечення основних громадянських прав і свобод людини та громадянина. Згідно з Конституцією України ознаками України як соціальної держави є соціальна спрямованість економіки, закріпленні державні гарантії реалізації соціальних прав громадян, зокрема їх права на соціальний захист і достатній життєвий рівень (статті 46, 48), тощо. Це зобов'язує державу відповідним чином регулювати економічні процеси, встановлювати і застосовувати справедливі та ефективні форми перерозподілу суспільного доходу з метою забезпечення добробуту всіх громадян [118]. Але реальне становище громадянина в суспільстві і державі визначається системою гарантій здійснення прав і свобод. За наявності гарантій його реалізації, це право перестає бути юридичною абстракцією і набуває ознак соціального права, яке тісно взаємопов'язане із життям людини та якому належить важлива роль у подоланні негативних наслідків соціального характеру. За відсутності гарантій, вказує О. Скакун, права людини набувають форми – заяв про наміри [96, с. 187]. Тобто, відсутність механізмів втілення юридичних норм у життя ускладнює або ж, навіть, робить неможливим реалізацію їх прав і свобод. Система гарантій права на соціальний захист покликана забезпечити їх реалізацію в умовах побудови в Україні соціальної і правової держави.

Приступаючи до аналізу конституційних гарантій забезпечення права громадян на соціальний захист, окреслимо найбільш проблемні аспекти, на яких буде побудовано дане дослідження. На наш погляд, необхідно чітко

з'ясувати сутність поняття «гарантій забезпечення права громадян на соціальний захист» у конституційному праві та визначити його відмінності від інших основних громадянських прав і свобод.

Насамперед необхідно з'ясувати дефініцію терміну «гарантії». З лінгвістичних позицій під поняттям «гарантія» (від франц. Garantie) розуміється порука, забезпечення (чого-небудь) [119, с.117].

У юридичному словнику термін «гарантія прав особи» визначається, як умови і конкретні засоби, які забезпечують фактичне здійснення прав і свобод людини [120, с.135].

Звернемо увагу на визначення цього терміну деякими правниками. Так, Ф. Веніславський визначає гарантії прав людини як сукупність взаємоузгоджених політичних, економічних, соціально-культурних, інституційних, організаційних та правових форм та засобів, що забезпечують реалізацію, охорону та захист конституційних прав і свобод людини в Україні [121, с. 250]. О. Совгиря та Н. Шукліна вважають, що гарантії прав та свобод людини та громадянина це передбачена Конституцією і законами України система правових норм, організаційних засобів і способів, умов і вимог, за допомогою яких здійснюється охорона і захист прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина [122, с. 189]. Під гарантіями конституційних прав і свобод людини, В. Федоренко вважає систему умов і засобів, юридичних механізмів забезпечення належної реалізації визначених Конституцією та законами України прав і свобод людини і громадянина [123, с. 250]. На думку Б. Сташківа, під поняттям гарантій права на соціальний захист розуміється система взаємопов'язаних економічних, політичних, ідеологічних, соціальних та організаційних передумов, наявності яких спеціальними (юридичними) засобами забезпечуються кожному рівні правові можливості для фактичної реалізації у повному обсязі належного особі права на конкретний вид соціального захисту» [124, с. 35]. Як бачимо, правники мають єдину думку стосовно визначення терміну

«гарантії прав людини» як взаємозумовленого явища правового буття, що має значний вплив на їх функціонування та розвиток.

Концепція гарантування конституційних прав та свобод людини і громадянина передбачає комплексні підходи до забезпечення цих прав через різноманітні загально-соціальні та спеціальні механізми гарантій. У юридичній літературі до загально-соціальних гарантій забезпечення основних громадянських прав і свобод відносять політичні, економічні та соціально-культурні, а до спеціальних (юридичних) гарантій відносять правові, інституційні та організаційні.

Зрозуміло, що під загально-соціальними гарантіями забезпечення основних громадянських прав і свобод розуміються гарантії загального характеру, які виступають як політичні, економічні, соціально-культурні та організаційні фактори, спрямовані на створення відповідних умов (на які впливають об'єктивні та суб'єктивні фактори) для реалізації прав і свобод. До об'єктивних факторів належать наявність законів, правових механізмів та форм правового захисту, що забезпечують захист прав і свобод людини та громадянина. До суб'єктивних факторів належать правове ставлення, усвідомлення та повага до прав людини та громадянина в суспільстві. Однак, слушно стверджує О. Скакун, що в Україні утворився певний розрив між теорією і практикою прав людини: формально визнані, законодавчо закріплені, вони реально не завжди одержують втілення в життя, оскільки ними нерідко неможливо скористатися. Це – показник того, що соціально-правовий механізм забезпечення прав і свобод людини недостатньо налагоджений [125, с. 229].

З огляду на конституційно-правове закріплення у ст. 46 Конституції України нормативних приписів, покликаних гарантувати громадянам право на соціальний захист, передбачаються й відповідні гарантії, покликані забезпечити реалізацію вказаного права. Так, право на соціальний захист гарантується: 1) загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а

також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення; 2) створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними; 3) забезпеченням пенсіями та іншими видами соціальних виплат та допомог, що є основним джерелом існування, рівня життя громадян, не нижчого від прожиткового мінімуму, встановленого законом [69].

Отже, право на соціальний захист забезпечується шляхом дії комплексу загальних та інституційних конституційно-правових гарантій різного характеру. Це означає, що для забезпечення соціального захисту громадян держава встановлює різні види гарантій, що охоплюють різні аспекти життя суспільства, а саме політичного, економічного, соціального, духовного, ідеологічного та юридичного характеру. Гарантії політичного характеру включають гарантії права громадян на свободу слова, зборів, об'єднання, права на участь у політичному житті тощо, які дозволяють громадянам впливати на формування соціальної політики та законодавства у сфері соціального захисту. До гарантій економічного характеру можуть бути віднесені гарантії щодо права на працю, відпочинок, справедливую оплату праці, що дозволяє громадянам забезпечувати свої основні потреби. До гарантій соціального характеру можна віднести гарантії щодо права на медичне обслуговування, освіту, соціальну допомогу, пенсії, допомогу при безробітті та інші соціальні виплати та послуги, що спрямовані на забезпечення соціального захисту. М. Рабінович вважає, що «соціальними гарантіями прав людини, зокрема й права на соціальний захист, є відсутність будь-якого суспільно-політичного протистояння окремих соціальних верств населення та регіонів України, максимальна зайнятість населення, відсутність тенденцій моральної та духовної деградації в суспільстві, за яких здійснення прав і свобод одними людьми чи групами людей стає можливим лише за рахунок нехтування правами і свободами інших» [126, с. 249]. Ці умови допоможуть максимально забезпечити кожному громадянину можливість ефективного здійснення його прав на соціальний захист, їх

охорони та захисту у випадку порушення, невизнання чи оскарження. До гарантій духовного та ідеологічного характеру включають гарантії права громадян на свободу совісті, релігійну свободу, право на культурний розвиток тощо, що також впливають на соціальний захист та благополуччя громадян. До гарантій юридичного характеру можна віднести гарантії, які забезпечують доступ до правосуддя, додержання правових норм і процедур при вирішенні питань соціального захисту. Тобто комплекс гарантій різного характеру сприяють забезпеченню соціального захисту громадян та формують основу для реалізації їхніх прав у цій сфері. Крім того, під спеціальними гарантіями розуміються конкретні правові норми, спрямовані на забезпечення реалізації, охорони та захисту певних прав чи свобод особи від можливих порушень.

Звернемо увагу на особливості гарантування права громадян України на соціальний захист, які обумовлені кількома факторами:

1. За своєю природою право на соціальний захист є соціальним правом. Тобто соціальний захист є одним з ключових елементів соціального права, спрямованого на забезпечення благополуччя та соціального захисту населення. Реалізація цього права передбачає створення сприятливих умов для задоволення соціальних потреб громадян.

2. Праву соціального захисту властивий загальний характер і інтегрована структура. Система соціального захисту має інтегровану структуру, яка охоплює різні аспекти соціального забезпечення, такі як медичне обслуговування, пенсійне забезпечення, соціальні виплати та інші види допомоги. Ця структура інтегрує різні соціальні програми та механізми для забезпечення різноманітних потреб громадян.

3. Право на соціальний захист реалізується громадянами через встановлені Конституцією України права, які є основними безпосередніми гарантіями цього права. Серед таких прав можуть бути право на медичну допомогу, право на працю та пенсійне забезпечення, право на соціальну допомогу у разі потреби тощо. Водночас такі складові права на соціальний

захист, як право на медичну допомогу, право на працю, пенсійне забезпечення та право на соціальну допомогу, визнаються як самостійні конституційні права в Україні. Кожне з цих прав має власну систему загальних та спеціальних гарантій, що забезпечують їх реалізацію, охорону та захист.

Отже, унікальність гарантування права на соціальний захист в Україні полягає в його соціальній природі, у загальній інтегрованій структурі та реалізації через встановлені конституційні права громадян. Ці особливості забезпечують ефективну систему соціального захисту та гарантують права та соціальний захист для всіх громадян України. Система гарантій досліджуваного права на соціальний захист є комплексною, що обумовлюється його правовою природою як загального права. Вона поєднує в собі різноманітні гарантії, які забезпечують реалізацію цього права як складного і важливого елемента соціального права, а також гарантії, спрямовані на забезпечення кожного окремого права, що є його органічною складовою частиною. З урахуванням комплексного, інтегруючого характеру досліджуваного права, можна запропонувати таке визначення його гарантій: «Гарантії конституційного права громадян України на соціальний захист є сукупністю умов, засобів та способів, передбачених Конституцією і законами України, які забезпечують реалізацію цього права як соціального права. Ці гарантії базуються на загальних принципах конституційного права, які застосовуються до всіх прав громадян, а також на спеціальних принципах, які спрямовані на конкретні аспекти соціального захисту та його складових».

За формою закріплення юридичні гарантії права громадян України на соціальний захист поділяються на: конституційні(загальні) та галузеві. До конституційних належить визначення у ст. 1 Конституції України нашої держави як суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової; визнання людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканості і безпеки найвищою соціальною цінністю (ст. 3 Конституції України); забезпечення дії принципу верховенства права (ст. 8 Конституції України);

визнання міжнародно-правових актів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, частиною національного законодавства (ст. 9 Конституції України); закріплення принципу, згідно з яким права і свободи людини і громадянина, закріплені цією Конституцією, не є вичерпними та не можуть бути скасовані, заборони звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів (ст. 22 Конституції України); гарантування кожному права на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб (ст. 55 Конституції України) та ін. Загальні гарантії містяться у визнаних Україною Загальній Декларації прав людини [3], Міжнародному пакті про громадянські і політичні права [127] та інших міжнародних документах, Конституції України [69], законах України «Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» [72], «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» [73], «Про соціальні послуги» [128], «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» [113], «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» [114], «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [76], «Про недержавне пенсійне забезпечення» [77], «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю» [78], процесуальному законодавстві тощо і виражаються у загальних і спеціальних повноваженнях відповідних органів державної влади та місцевого самоврядування, їх посадових осіб, інститутів громадянського суспільства, юридичних і фізичних осіб з гарантування даного права.

Звернемо увагу на те, що у воєнний час та період післявоєнної відбудови законодавство визначає особливі категорії громадян, які потребують додаткового соціального захисту: внутрішньо переміщені особи; ветерани та учасники бойових дій; члени сімей загиблих та осіб, які зникли безвісти; постраждалі від бойових дій та руйнувань соціальної

інфраструктури. Юридичні гарантії для цих груп передбачають особливі механізми виплат, компенсацій, медичної та соціальної підтримки.

Загальні гарантії, наведені в міжнародних документах та у Конституції України, не тільки встановлюють стандарти та принципи соціального захисту, але й створюють основу для розробки конкретних механізмів та інструментів для їх реалізації. Звісно, що Конституція України та законодавство надають нам повне уявлення про зміст і обсяг прав і свобод людини та громадянина, а також про механізм їх реалізації, охорони та захисту. Вони визначають не лише права, а й обов'язки владних органів, що забезпечують їхнє виконання та гарантії. Крім того, механізми реалізації, охорони та захисту прав і свобод, які встановлені законодавством, доповнюються рішеннями міжнародних організацій, які надають додаткові гарантії та підтримку у випадках, коли національні механізми недостатні або недостатньо ефективні. Тобто, загальні гарантії і конкретні механізми, передбачені національним законодавством, працюють разом для забезпечення оптимальної реалізації прав і свобод людини.

За галузями права гарантії права на соціальний захист можна розмежувати на конституційно-правові, адміністративно-правові, цивільно-правові, фінансово-правові, бюджетно-правові, цивільно-процесуальні, кримінально-правові, кримінально-процесуальні. Галузеві юридичні гарантії права на соціальний захист закріплені у системі нормативно-правових актів, які приймаються для реалізації інтересів людини та громадянина. Ці акти спрямовані на забезпечення певних видів соціального захисту з метою попередження, подолання або пом'якшення негативних наслідків соціальних ризиків і адаптації до нових умов життєдіяльності. Такі нормативно-правові акти включають законодавчі акти, підзаконні нормативні акти, рішення органів управління соціального захисту, а також міжнародні договори і конвенції, які регулюють сферу соціального захисту. Їх мета полягає в забезпеченні всебічного соціального захисту населення і гарантуванні доступу до соціальних послуг, допомоги і підтримки у разі виникнення

потреби. Тобто у поточних законах і підзаконних нормативних актах передбачені процедури, механізми реалізації, охорони і захисту права на соціальний захист, закріпленого у Конституції України. Це допомагає у розумінні різних аспектів правового забезпечення соціального захисту громадян. До таких нормативно-правових актів належать закони України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» [129], «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» [130], «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» [131], «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» [132], «Про охорону дитинства» [133], «Про протидію поширенню хвороб, зумовлених вірусом імунодефіциту людини (ВІЛ), та правовий і соціальний захист людей, які живуть з ВІЛ» [134], «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» [135], а також численні підзаконні нормативно-правові акти, які конкретизують процедурні гарантії реалізації права на соціальний захист.

Юридичні гарантії за рівнем правового забезпечення права громадян України на соціальний захист поділяються на:

1) міжнародно-правові, які включають в себе норми міжнародного права, передбачені у Загальній Декларації прав людини, Міжнародному пакті про громадянські і політичні права та інших міжнародних документах, спрямовані на забезпечення права людини і громадянина брати участь в управлінні своєю державою через дотримання державою-учасницею своїх міжнародних обов'язків з цих питань, а у разі їх невиконання – через звернення до міжнародних організацій (Комітет з прав людини ООН, Європейський суд з прав людини);

2) національно-правові, основу яких складають конституційно-правові гарантії, які поділяються на загальні конституційно-правові і спеціальні конституційно-правові [136, с.115].

За змістом свого гарантуючого впливу юридичні гарантії права на соціальний захист можна поділити на дві основні групи згідно з сучасною науковою концепцією: нормативно-правові гарантії (законодавчі норми, які прямо встановлюють права громадян на соціальний захист, обов'язки держави у цій сфері, а також механізми їх забезпечення та захисту) та організаційно-правові гарантії (механізми та інструменти, створені державою та іншими установами для забезпечення реалізації соціальних прав громадян, які сприяють наданню соціальних послуг та захисту їх прав). Ці дві групи гарантій разом утворюють правовий механізм гарантування права громадян України на соціальний захист. Нормативно-правові гарантії встановлюють основні принципи та стандарти, а організаційно-правові гарантії забезпечують їх практичну реалізацію та захист. Організаційно-правові гарантії права участі громадян України в сфері соціального захисту взаємодіють з нормативно-правовими гарантіями та доповнюють їх, створюючи умови для практичної реалізації цих прав. Організаційно-правові гарантії включають в себе різноманітні організаційні структури, процедури та механізми, які сприяють активному участю громадян у прийнятті рішень та контролю за процесами у сфері соціального захисту. Так, Ж. Пустовіт, наголошує, що навіть за наявності прогресивної і добре налагодженої правової системи, системи прав і свобод людини та громадянина реалізація їх може і не відбутися, якщо державними органами, посадовими особами та громадськими організаціями не здійснюватиметься спеціальна організаційна робота по забезпеченню прав та свобод людини і громадянина. Це загальна умова реальності прав та свобод людини і громадянина, всієї системи їхніх гарантій [137, с.185]. Тому важливо, щоб організаційна робота по забезпеченню права на соціальний захист включала розробку та впровадження соціальних програм, розробку нормативно-правових актів, здійснення контролю за їх виконанням, проведення громадських консультацій та слухань, сприяння розвитку громадських організацій та забезпечення їх участі у прийнятті рішень. Звісно, що діяльність державних

органів та інших установ здійснюється у відповідності до законодавства, з метою забезпечення реалізації соціальних прав громадян та забезпечення їх соціального захисту. Більш детальніше нормативно-правові та організаційно-правові гарантії забезпечення конституційного права на соціальний захист ми розглянемо у наступних підрозділах дисертаційної роботи.

Існують інші підходи до класифікації гарантій прав і свобод людини та громадянина. Більш детально зупинимося на визначенні змісту саме юридичних гарантій права на соціальний захист. У загальній теорії права під юридичними гарантіями прав, свобод і обов'язків людини і громадянина розуміють систему нормативно визначених, організаційно оформлених способів та засобів, що забезпечують реальне втілення прав, свобод, обов'язків людини і громадянина [125, с. 126].

На думку К. Бориченко, залежно від структури механізму забезпечення права на соціальний захист, їх функціональної спрямованості юридичні гарантії досліджуваного права можна згрупувати виділивши: 1) гарантії реалізації прав і обов'язків суб'єктів правовідносин у сфері соціального захисту; 2) гарантії охорони права на соціальний захист; 3) гарантії захисту досліджуваного права [138, с. 266]. Так, визначені нормативно-правовими актами межі прав і обов'язків суб'єктів правовідносин у сфері соціального захисту є важливою складовою системи гарантій реалізації цих прав і обов'язків. Ці межі встановлюються для того, щоб забезпечити баланс і взаємодію між різними учасниками соціального захисту та забезпечити правомірність їх дій. Крім того, важливими юридичними гарантіями є визначення юридичних фактів, з якими пов'язане здійснення цих прав і обов'язків. Наприклад, визначення умов, при яких особа має право на отримання соціальної допомоги або пільги. Процесуальні форми здійснення прав і обов'язків також визначаються нормативно-правовими актами. Це можуть бути процедури подання заяв, порядки розгляду скарг та апеляційних звернень, механізми вирішення спорів та інші механізми. Заходи заохочення і пільги для стимулювання правомірної ініціативної реалізації прав також

включаються до системи гарантій реалізації прав і обов'язків у сфері соціального захисту. Наприклад, це можуть бути пільгові програми, субсидії або стимули для фізичних та юридичних осіб.

Юридичні гарантії охорони права на соціальний захист охоплюють різноманітні аспекти, які спрямовані на забезпечення та захист прав громадян у сфері соціального захисту. Це відповідні заходи з профілактики порушень соціальних прав, свобод і обов'язків людини та громадянина, недопущення протиправних дій. Так, І. Окунєв вказує, що попередження, з'ясування і усунення причин правопорушень, вдосконалення заходів попередження правопорушень перебуває в центрі уваги всіх органів державної влади і громадських організацій в їх боротьбі за посиленням охорони прав суб'єктів права, зокрема й права на соціальний захист [139, с. 16]. Зрозуміло, що правомірна реалізація гарантій права на соціальний захист забезпечується за допомогою контролю соціальних інститутів, але без їх втручання.

Відповідно до Конституції України, кожен громадянин має право на оскарження в суді дій чи бездіяльності державних органів та їх представників, які порушують або обмежують його права та свободи. Суд має розглянути таку скаргу і вжити відповідних заходів для захисту прав громадян, у тому числі й у сфері соціального захисту. Право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб є однією з основних гарантій захисту права на соціальний захист. Це важливий механізм, який забезпечує громадянам можливість відстоювати свої права та інтереси у випадку, коли вони вважають, що їх права були порушені або не враховані. Але, на нашу думку, використання лише судових механізмів захисту права на соціальний захист може бути недостатнім для повного забезпечення цього права. Додаткові гарантії захисту визначені законодавством для того, щоб забезпечити ефективний захист прав громадян у сфері соціального захисту. Погоджуємося з думкою К. Бориченко яка вважає, що гарантіями захисту права на соціальний захист є також визначений законодавством обов'язок

держави захищати права і свободи людини, в тому числі й у судовому порядку, можливість кожного самостійно використовувати всі можливі способи захисту досліджуваного права, право на захист потерпілих від злочинів та зловживань владою, забезпечення їм доступу до правосуддя та компенсації завданої шкоди; право кожного на відшкодуванням державою шкоди, завданої незаконними діями (бездіяльністю) органів державної влади, їх посадовими особами; гарантії у сфері правосуддя [138, с. 267]. Ці додаткові гарантії доповнюють судові механізми захисту права на соціальний захист та сприяють забезпеченню повного і ефективного захисту прав громадян у цій сфері.

Отже, поняття «гарантій забезпечення права громадян на соціальний захист» у конституційному праві передбачає комплекс заходів, спрямованих на забезпечення соціального захисту населення. Це охоплює такі сфери як соціальне забезпечення, медичне обслуговування, освіта, житло та інші види підтримки, які держава забезпечує громадянам для забезпечення їхнього благополуччя та соціального захисту.

Реалізація, охорона та захист державних соціальних гарантій забезпечення права громадян на соціальний захист є важливим показником якісної соціальної політики та ефективної діяльності держави загалом [139, с.18]. Державні соціальні гарантії забезпечення права громадян на соціальний захист включають в себе різноманітні заходи та програми, спрямовані на забезпечення соціального захисту населення, підвищення його життєвого рівня та забезпечення доступу до основних соціальних послуг. Реалізація, охорона та захист цих гарантій вказує на те, наскільки держава відповідає на потреби своїх громадян, на якість соціальної політики та її спроможність забезпечувати соціальний захист. Якщо держава успішно виконує свої соціальні зобов'язання, це свідчить про її здатність до ефективного управління та демонструє її відданість добробуту своїх громадян.

2.2. Нормативно-правові гарантії реалізації конституційного права на соціальний захист в Україні

Держава за законодавством України зобов'язана створювати умови для забезпечення соціального захисту громадян і зменшення нерівності у суспільстві, сприяючи загальному добробуту та стабільності. Звісно, що в умовах воєнного стану перед державою виникають складності при розв'язанні соціально-економічних проблем, що призводять до гуманітарної кризи, економічної нестабільності, соціальним й психологічним проблемам в країні. Для ефективного забезпечення конституційного права на соціальний захист в умовах воєнного часу необхідно передбачити у законодавстві додаткові гарантії, які повинні включати в собі активні заходи та програми забезпечення соціального захисту для всіх шарів населення. Цілком зрозуміло, що не достатньо закріпити це право на конституційному рівні, а й доцільно ще передбачити у законодавстві відповідні гарантії його забезпечення. Право на соціальний захист є ключовим аспектом громадянських прав і свобод в будь-якій країні, особливо в умовах сучасної економічної та соціально-політичної складності. Тому дослідження нормативно-правових гарантій забезпечення права на соціальний захист набувають важливого значення для їх ефективної реалізації [140, с. 34].

В. Андрійв визначає, що термін «гарантія» вказує на способи і засоби, за допомогою яких здійснюється соціальний захист. В правовій літературі гарантіями називають також і умови, необхідні для реалізації тих чи інших прав [141, с. 47]. В системі гарантування конституційного права на соціальний захист в Україні нормативно-правові гарантії мають пріоритетне значення. Вони представлені правовими нормами, що визначають умови й порядок функціонування конституційно-правового інституту права громадян України на соціальний захист, його охорони і захисту на випадок порушень та містяться в Конституції і відповідних законах України. До них наука конституційного права України відносить норми-принципи, обов'язки, процесуальні гарантії, юридичну відповідальність. В силу комплексного

характеру даного права його нормативно-правові гарантії складаються з гарантій, які поширюються в цілому на права у сфері соціального захисту, та гарантії, що забезпечують своїм впливом окремо кожне з прав, що входить до його складу.

Особливе місце в цій системі відводиться нормам-принципам, під якими розуміються незаперечні вимоги загального характеру, керівні засади, що прямо закріплені в Конституції України та інших законах і визначають зміст та спрямованість державного правового регулювання з метою забезпечення прав і свобод людини і громадянина [142, с. 128]. Зрозуміло, що норми-принципи виступають гарантіями прав і свобод людини та громадянина.

Так, стаття 8 Конституції України закріплює кілька норм-принципів: принципи верховенства права, верховенства конституції, прямої дії норм конституції. Норми-принципи можуть виступати як нормативно-правова основа рішення юридичної справи, зокрема при виявленні прогалин у праві [143, с. 263]. Звернемо увагу на декілька ключових аспектів значення норм-принципів: на ступінь захищеності соціальних прав, їх взаємопов'язаність та єдність прав і обов'язків. Звісно норми-принципи права відображають рівень захищеності основних соціальних прав людини. Вони визначають рамки поведінки держави та інших суб'єктів права і гарантують, що права людини залишаються невід'ємними та невідчужуваними. Норми-принципи визначають стандарти соціальних прав та встановлюють механізми і процедури для забезпечення цих прав, які мають бути забезпечені державою. Норми-принципи права взаємопов'язані між собою. Вони створюють систему права, де кожна норма або принцип може впливати на інші, утворюючи цілісну систему захисту прав і свобод. Норми-принципи права також визначають єдність прав і обов'язків та встановлюють, що кожне право супроводжується відповідним обов'язком, а кожен обов'язок має відповідне право. Це забезпечує баланс між правами та обов'язками різних суб'єктів права. Норми-принципи конституційного права

забезпечують не лише захист соціальних прав громадян, але й встановлюють принципи справедливого розподілу соціальних переваг і обов'язків між державою і громадянами. Це сприяє створенню стабільної та рівноправної соціальної системи[140, с. 35].

Конституційно-правові принципи у сфері соціального захисту поділяють на загальні та інституційні. До загальних відносять: принцип верховенства права (визначає основні принципи та правила функціонування правової держави, забезпечуючи стабільність, прозорість та справедливість у правовій системі); принцип законності (забезпечує стабільність, порядок та захист прав громадян в державі); принцип гуманності (передбачає забезпечення гідного життя для всіх громадян, захист їхнього здоров'я, життя та гідності); принцип соціальної справедливості (вимагає забезпечення рівних можливостей для всіх членів суспільства та врегулювання соціальних нерівностей); принцип державної допомоги (зобов'язує державу до активної ролі у забезпеченні соціального захисту своїх громадян, включаючи надання допомоги тим, хто цього потребує); принцип дієвості та ефективності (вимагає від держави створення ефективних механізмів соціального захисту, які дійсно забезпечують захист прав громадян); принцип судового захисту прав і свобод людини і громадянина (забезпечує гарантії захисту прав і свобод кожного громадянина через справедливий, незалежний та ефективний судовий процес); право звернення за захистом прав і свобод до Уповноваженого Верховної Ради з прав людини (забезпечує доступність та захист прав та свобод громадян від можливих порушень); принцип міжнародного захисту прав і свобод (гарантує захист прав і свобод людини на міжнародному рівні); принцип індивідуального характеру юридичної відповідальності (забезпечує справедливість і заснований на принципах особистої відповідальності перед законом).

Інституційними є: принцип конституційної гарантії (передбачає закріплення основних принципів соціального захисту у Конституції України, що надає їм вищий статус та захист); принцип законодавчого закріплення

(вимагає ухвалення відповідних законодавчих актів, які регулюють сферу соціального захисту та визначають права та обов'язки у цій сфері); принцип інституційної компетенції (передбачає розподіл відповідальності за забезпечення соціального захисту між різними органами влади та установами суспільства); принцип системності та комплексності (вимагає розроблення та реалізації комплексних програм та стратегій соціального захисту, які охоплюють всі аспекти цієї сфери). Отже, ці принципи є важливими орієнтирами для розвитку та реформування системи соціального захисту в будь-якій країні, вони визначають основні цінності та напрямки у цій сфері.

Аналіз законодавчих ініціатив, спрямованих на приведення національного законодавства у відповідність до положень Основного Закону України, свідчить про постійну увагу до розвитку соціального захисту населення та вдосконалення законодавства у цій сфері. Вітчизняне законодавство активно розвивається з метою розширення та конкретизації чинних конституційно-правових принципів. Це може містити прийняття нових законів або внесення змін до чинних, спрямованих на забезпечення найвищого доступу до соціальних послуг, підвищення рівня соціального захисту громадян, розвиток системи соціального страхування та підтримки тих, хто потребує допомоги. Такий підхід дозволяє уряду і законодавчим органам відповідати на потреби суспільства і забезпечувати його соціальний розвиток відповідно до принципів, закріплених у Конституції. Така постійна увага до соціального захисту населення свідчить про важливість цієї сфери для держави та готовність влади діяти на користь громадян. Але задекларований на конституційному рівні широкий спектр прав у сфері соціального захисту не завжди відповідає ступеню реального розвитку законодавства, наслідком чого є гострі юридичні суперечності. Недостатня увага законодавця до загальносистемних характеристик законодавства нерідко призводить до прийняття законів, що не відповідають Конституції України, оскільки суттєво порушують конституційні права та свободи людини та громадянина» [34, с. 124].

Головним гарантом досліджуваного права у соціальній системі України майже усі дослідники визнають державу, діяльність якої у цій сфері чітко виражена в положенні частини другої ст. 3 Конституції України у формулі «утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави»[144, с. 129]. Гарантуюча дія цього принципу відносно даного права виражена передусім у його закріпленні в ст. 46 Конституції України, що означає встановлення «права на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом» [69]. Так, при здійсненні соціальної політики держава розробляє і реалізує соціальні програми та заходи, спрямовані на підвищення якості життя громадян, забезпечення доступу до освіти, охорони здоров'я, житла, соціального захисту та інших основних потреб. Показником якісної соціальної політики є реалізація державних соціальних стандартів та гарантій, що вказують на політику держави загалом [34, с. 127]. Наприклад, розпорядженням Кабінету Міністрів України від 26 серпня 2020 р. № 1057-р була схвалена «Концепція реалізації державної політики щодо соціального захисту населення та захисту прав дітей», яка визначає та впроваджує ефективні моделі взаємодії між органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування для реалізації державної політики соціального захисту населення та захисту прав дітей [145]. Крім того, Указом Президента України від 2 червня 2021 року була затверджена «Стратегія людського розвитку», яка направлена на створення умов для всебічного розвитку людини протягом життя, розширення можливостей реалізації потенціалу і свободи особистості, її громадянської активності заради формування згуртованої спільноти громадян, здатних до активної творчої співучасті у гармонійному, збалансованому та сталому розвитку держави [146]. Однією зі стратегічною ціллю визначається підвищення рівня життя, активізація зайнятості та забезпечення соціальної підтримки населення. Звичайно, що в

умовах повномасштабної війни виникає потреба у коригуванні цієї Стратегії. Звісно, що важливим є повернення українців на батьківщину, але для цього необхідно передбачити правові, економічні та організаційні механізми забезпечення їх житлом, працевлаштування, доступ до підприємництва тощо.

Нормативно-правове регулювання соціального захисту населення в Україні є досить широким і складається з великої кількості законів, постанов Кабінету Міністрів України, відомчих і міжвідомчих наказів та розпоряджень. Однак, таке значне число нормативних актів також вимагає систематизації, узгодження та контролю за їх виконанням для забезпечення ефективності соціального захисту населення. На жаль наявність у нормативно-правових актах протиріччя та неузгодженості суттєво ускладнюють реалізацію державної політики у сфері соціального захисту та призводять до недоліків у наданні соціальних послуг та допомоги громадянам. Розбіжності можуть виникати через різний підхід до розв'язання певних соціальних питань у різних законодавчих актах або недостатню увагу до узгодження нових законів з вже діючими.

Приклади розбіжностей у нормативно-правових актах відображені у судовій практиці. Так, у постанові Великої Палати Верховного Суду від 3 листопада 2021 року у справі № 360/3611/20 було розглянуто питання про визнання протиправним та скасування рішення управління Пенсійного фонду України від 17 серпня 2020 року щодо відмови у призначенні пенсії на пільгових умовах за віком. Позивачка звернулась до управління ПФУ 12 серпня 2020 року із заявою про призначення пенсії за списком № 2, маючи 50 років та страховий стаж 31 рік 3 місяці 3 дні, з яких понад 20 років відпрацьовано на роботах зі шкідливими та важкими умовами праці.

Відмова у призначенні пенсії була обґрунтована тим, що на час звернення пенсійний вік для жінок за віком на пільгових умовах, передбачений пунктом 2 частини другої статті 114 Закону України № 1058-IV, становив 55 років. Водночас, аналіз законодавства показав наявність колізії:

1. Закон України № 1788-XII «Про пенсійне забезпечення» передбачав право на пенсію на пільгових умовах для жінок після досягнення 50 років;
2. Закон України № 1058-IV «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» встановлював вік у 55 років;
3. Рішення № 1-р/2020 Конституційного Суду України частково скоригувало норми Закону № 1788-XII.

Велика Палата Верховного Суду дійшла висновку, що на момент виникнення спірних правовідносин норми цих законів суперечили одна одній, що порушувало вимогу «якості закону» та не гарантувало захисту від свавільного втручання органів влади у майнові права особи.

З огляду на це, суд застосував принцип найбільш сприятливого для особи тлумачення норм, встановивши, що у цій справі підлягали застосуванню саме норми Закону № 1788-XII «Про пенсійне забезпечення» з урахуванням Рішення № 1-р/2020, а не Закону № 1058-IV [147]. Таким чином, суди, незалежно від наявності конкретизації права у галузевому законодавстві, забезпечують захист прав і свобод людини та громадянина, застосовуючи підхід, що найбільш сприятливий для особи.

Крім того, різні закони можуть визначати різні умови отримання соціальних виплат або допомоги, що призводить до непослідовності та непередбачуваності в системі соціального захисту. Також може виникати ситуація, коли різні законодавчі акти пропонують різні механізми реалізації однієї й тієї ж соціальної виплати чи допомоги, що створює плутанину та непевність серед громадян щодо їх прав та можливостей. Для розв'язання цих проблем необхідно проводити систематичну ревізію та узгодження законодавчих актів у сфері соціального захисту, а також забезпечувати їхню чіткість та послідовність. Важливо також розвивати механізми моніторингу та контролю за виконанням законодавства з метою усунення розбіжностей та забезпечення ефективної реалізації соціальної політики.

Політика держави щодо нормативно-правового гарантування права на соціальний захист реалізується через повноваження відповідних державних

органів у правотворчій, установчій, правозастосовчій, правоохоронній та контрольній сферах державної діяльності. Верховна Рада України приймає закони, які визначають права на соціальний захист та обов'язки держави у цій сфері. Інші регуляторні органи (Президент, Кабінет Міністрів України, державні органи, центральні та місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування) приймають регуляторні акти та нормативно-правові документи, якими створюють правові умови для отримання соціальної допомоги тощо. Управління соціального захисту населення, Центри зайнятості населення, Центри надання адміністративних послуг, соціальні фонди та інші органи, відповідають за організацію та надання соціальних послуг, підтримки, допомоги та компенсацій громадянам, які потребують соціального захисту. Державні органи, включаючи суди та правоохоронні органи, забезпечують дотримання законів про соціальний захист, вирішуючи спори, конфлікти та порушення прав у цій сфері. Державні органи виконавчої влади, що контролюють у сфері соціального захисту (Міністерство соціальної політики, Національна соціальна сервісна служба України та її територіальні органи) здійснюють моніторинг, аудит та контроль за ефективністю реалізації програм соціального захисту, виявляють порушення та рекомендують заходи щодо їх усунення.

У Концепції реалізації державної політики щодо соціального захисту населення та захисту прав дітей визначено, що держава забезпечує систему заходів, спрямованих на здійснення нагляду, аналізу, експертизи, контролю за реалізацією соціальних програм, проектів, умовами життєдіяльності, моральним, психічним та фізичним станом дітей та молоді, забезпечення захисту їхніх прав, свобод та законних інтересів [145]. Отже, принципи та заходи, визначені у Концепції, створюють фундамент для розроблення конкретних програм, проектів та механізмів реалізації державної політики у цій сфері, що сприяє покращенню стану соціального захисту населення та захисту прав дітей в Україні. Однак важливо також забезпечити ефективність

реалізації цієї Концепції через систематичний моніторинг, оцінку та аналіз її впливу на практику та реальний стан справ у цій сфері.

Загальновідомо, що в системі нормативно-правових гарантій забезпечення конституційного права на соціальний захист важливу роль відіграють процесуальні норми. Гарантуюча роль процесуальних норм полягає в тому, що без них неможлива взагалі реалізація даного права. Ці норми встановлюють процедури та механізми захисту прав громадян на отримання соціальних виплат, послуг та допомоги з боку держави чи інших організацій. Процесуальні норми регламентують порядок подання заяв, звернень, скарг чи інших документів щодо отримання соціальних виплат чи послуг, а також визначають процедури розгляду цих звернень та розв'язання питань щодо соціального захисту громадян. Отже, процесуальні норми забезпечують організаційно-процедурне забезпечення реалізації норм матеріального права на соціальний захист громадян, встановлені відповідними законодавчими актами. Вони спрощують взаємодію громадян із системою соціального захисту та допомагають забезпечити доступ до необхідних соціальних послуг та виплат [140, с. 37].

Конституційно-процесуальні гарантії у сфері соціального захисту містяться в нормах конституційного права, які регламентують процедури та механізми захисту соціальних прав і інтересів громадян. Норми Конституції України встановлюють загальні принципи та права громадян у сфері соціального захисту, а також надають їм право на захист своїх прав через відповідні процедурні механізми. Наприклад, право на оскарження рішень державних органів у суді, право на звернення до омбудсмена з питань порушення соціальних прав, право на участь у громадських обговореннях та консультаціях з питань соціального захисту тощо. Отже, конституційно-процесуальні гарантії у сфері соціального захисту забезпечуються через встановлення відповідних правових механізмів та процедур, що забезпечують захист соціальних прав та інтересів громадян, закріплених у конституційних нормах.

Адміністративно-процесуальні гарантії у сфері соціального захисту полягають у встановленні процедур та механізмів захисту соціальних прав та інтересів громадян від дій органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Ці гарантії забезпечують ефективний доступ громадян до соціальних послуг та виплат, а також захист від можливих неправомірних дій або бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб у сфері соціального захисту. Адміністративно-процесуальні гарантії спрямовані на забезпечення ефективної та справедливої реалізації соціальних прав та інтересів громадян у сфері соціального захисту. Крім того, вони визначають правові механізми та процедури, за якими можуть захищатися громадяни у разі порушення чи недотримання їхніх соціальних прав органами державної влади, органами місцевого самоврядування, посадовими та службовими особами. До основних проблем у сфері законодавчого регулювання відносин у сфері соціального захисту, які, в тому числі породжують численні спори, що розглядаються в адміністративних судах, слід віднести питання процесуальних строків реалізації конституційного права на соціальний захист, гарантій прав осіб з інвалідністю, розмір та складові пенсії військовослужбовців, державних службовців тощо [148, с. 27].

Законодавство України передбачає як судовий, так і позасудовий захист порушених прав громадян України. Юридичною гарантією, яка має вузлове значення для ефективного забезпечення права громадян України на соціальний захист, є передбачене ст. 55 Конституції України право на оскарження в суді рішень, дії або бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Тому важливе місце в гарантуванні права на соціальний захист належить цивільно-процесуальним та кримінально-процесуальним нормам.

Цивільний процесуальний кодекс України (далі – ЦПК України) регулює порядок розгляду приватноправових спорів між фізичними особами та між фізичними особами і організаціями у випадках, що виникають з

цивільних, сімейних, трудових та подібних правовідносин. Зокрема, ЦПК України застосовується у спорах щодо стягнення аліментів або відшкодування шкоди, пов'язаної із соціальними гарантіями. Цей кодекс визначає правила пред'явлення позовів, підсудність, порядок проведення судових експертиз, строки подання скарг та ухвалення рішень, що сприяє реалізації права на судовий захист соціальних прав.

Кримінально-процесуальне законодавство забезпечує право на захист для всіх осіб, які стали жертвами злочину у сфері соціального захисту. Це означає, вони мають право на адвоката та можуть бути визнані потерпілими у кримінальному провадженні з правом на участь у судовому процесі. Кримінально-процесуальні гарантії права соціального захисту спрямовані на забезпечення ефективного реагування на злочини, які стосуються соціальних прав громадян, і забезпечення права на справедливий судовий процес для потерпілих.

Позасудовий захист порушеного права на соціальний захист може здійснюватися різними способами та за допомогою різноманітних механізмів. Деякі з найпоширеніших методів позасудового захисту включають: звернення до Міністерства соціальної політики, Департаменту соціального захисту населення, Державного центру зайнятості населення, відповідальних за забезпечення соціального захисту; звернення до правозахисних організацій, центрів правової допомоги, адвокатів або консультантів з питань соціального захисту; розв'язання проблеми через засоби масової інформації, соціальні мережі та громадські обговорення; звернення до громадських організацій, профспілки, громадських об'єднань, які можуть лобювати інтереси громадян у сфері соціального захисту перед урядовими та законодавчими органами.

Окремим видом нормативно-правових гарантій права на соціальний захист є юридична відповідальність, яка за видами може бути: конституційною, адміністративною, дисциплінарною, кримінальною і цивільно-правовою. Юридична відповідальність забезпечує виконання

законодавства у сфері соціального захисту, захищає права громадян і дозволяє покласти відповідальність за порушення законів на тих, хто вчиняє подібні правопорушення.

Звернемо увагу на юридичну відповідальність державних органів та посадових осіб органів місцевого самоврядування. Конституційно-правова відповідальність розглядається як система заходів, спрямованих на забезпечення додержання конституційних норм та принципів функціонування влади. У сфері соціального захисту вона має публічно-правовий характер і охоплює відповідальність як держави в цілому, так і її органів та посадових осіб. Держава, взявши на себе зобов'язання щодо забезпечення соціальних прав громадян у випадках, передбачених законом, несе обов'язок їх належного виконання. Конституція України (ст. 55) та чинне законодавство закріплюють механізми оскарження протиправних рішень, дій чи бездіяльності органів влади, що розширює можливості громадян щодо захисту своїх прав.

Під юридичною відповідальністю держави розуміють відповідальність за правопорушення, вчинені органами державної влади, місцевого самоврядування або їх посадовими особами. Їх не варто ототожнювати, проте в той самий час, обов'язково варто враховувати, що захист та охорону прав і свобод людини та громадянина держава забезпечує саме шляхом гарантування виконання органами державної влади, місцевого самоврядування, їхніми посадовими і службовими особами своїх обов'язків [149, с. 258]. Отже, категорії «держава» та «державні органи і посадові особи» слід розглядати у взаємозв'язку: держава виступає як цілісна правова конструкція, а органи та посадові особи – як її складові елементи.

Національне законодавство встановлює конституційні норми, які регламентують повноваження органів місцевого самоврядування та визначають вимоги до їх діяльності. Державні органи контролюють виконання цих норм і можуть вживати заходів у разі порушень або

невиконання обов'язків, проте не мають права втручатися у здійснення органами місцевого самоврядування їхніх власних повноважень.

Адміністративна відповідальність передбачена для забезпечення ефективності функціонування державних органів та інших установ у сфері соціального захисту. Під адміністративною відповідальністю посадових осіб слід розуміти регламентовану адміністративно-деліктними нормами реакцію з боку уповноважених суб'єктів на діяння посадової (службової) особи, які виявилися у порушенні нею встановлених законом заборон або невиконанні покладених на неї обов'язків, що полягає у застосуванні до посадової (службової) особи заходів державного примусу у вигляді адміністративних стягнень, які тягнуть за собою несприятливі наслідки особистого, майнового та іншого характеру і владний осуд винного суб'єкта з метою запобігання та припинення правопорушення [150, с. 937]. Відповідно до статті 14 КупАП посадові особи підлягають адміністративній відповідальності за адміністративні правопорушення, зв'язані з недодержанням установлених правил у сфері охорони порядку управління, державного і громадського порядку, природи, здоров'я населення та інших правил, забезпечення виконання яких входить до їх службових обов'язків [151]. Але у сфері соціального захисту більше стягнень застосовується до громадян і юридичних осіб, які вчинили правопорушення. Так, за надання документів, що містять недостовірні дані про трудову діяльність працівника передбачається накладення штрафу на посадових осіб підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності та громадян – суб'єктів підприємницької діяльності від тридцяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (частина 1 стаття 41 КупАП України)[151].

Дисциплінарна відповідальність передбачена для забезпечення ефективного функціонування державної служби, збереження довіри громадян до влади та підвищення стандартів професійної поведінки серед державних службовців. Конкретні випадки правопорушень, які можуть бути підставою для дисциплінарної відповідальності, зазвичай визначаються

законодавством. Так, відповідно до статті 65 Закону України «Про державну службу» визначається, що підставою для притягнення державного службовця до дисциплінарної відповідальності є вчинення ним дисциплінарного проступку, тобто протиправної винної дії або бездіяльності чи прийняття рішення, що полягає у невиконанні або неналежному виконанні державним службовцем своїх посадових обов'язків та інших вимог, встановлених законом та іншими нормативно-правовими актами, за яке до нього може бути застосоване дисциплінарне стягнення[152].

Цивільно-правова відповідальність посадових осіб місцевого самоврядування за завдану шкоду громадянам у сфері соціального захисту є важливим механізмом захисту прав громадян та забезпечення відповідальності державних службовців за свої дії. Якщо шкода завдана діями або бездіяльністю конкретної посадової особи та має ознаки цивільно-правового делікту (ст. 1166–1177 Цивільного кодексу України), спір розглядається як приватноправовий і підлягає вирішенню в межах цивільного судочинства. Водночас відповідно до ст. 77 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» шкода, завдана юридичним і фізичним особам унаслідок неправомірних рішень, дій або бездіяльності органів місцевого самоврядування, відшкодовується за рахунок коштів місцевого бюджету, а у разі неправомірних дій або бездіяльності посадових осіб – за рахунок їх власних коштів у порядку, встановленому законом [153]. Таким чином, громадяни мають право звертатися до суду з вимогою про відшкодування шкоди та на об'єктивний розгляд своєї справи відповідно до цивільно-процесуальних норм.

Кримінальна відповідальність посадових осіб органів місцевого самоврядування у сфері соціального захисту передбачена у випадках вчинення злочинів, які порушують закон і завдають шкоди інтересам громадян у цій сфері. Злочини такого характеру можуть включати в себе недбале виконання посадових обов'язків, корупційні дії, а також інші порушення, що можуть призвести до погіршення стану соціального захисту

громадян чи до інших негативних наслідків. Так, відповідно до статті 364 Кримінального кодексу України зловживання владою або службовим становищем, тобто умисне, з метою одержання будь-якої неправомірної вигоди для самої себе чи іншої фізичної або юридичної особи використання службовою особою влади чи службового становища всупереч інтересам служби, якщо воно завдало істотної шкоди охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб, – карається пробаційним наглядом на строк до трьох років або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років, із штрафом від двохсот п'ятдесяти до семисот п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян [154]. Звісно, притягнення до кримінальної відповідальності передбачає проведення слідства та судового розгляду справи відповідно до вимог кримінального законодавства України.

Отже, систему гарантій соціального захисту необхідно постійно удосконалювати шляхом уніфікації та конкретизації юридичної відповідальності за порушення законодавства у сфері соціального захисту. На нашу думку, варто розглянути можливість створення єдиного кодифікованого акту, який би об'єднав норми у сфері соціального захисту та відповідальності за їх порушення, це спростить доступність та зрозумілість правових норм.

Окрім актів чинного законодавства, винятково важливу роль у гарантуванні права на соціальний захист відіграють міжнародні конвенційні механізми. Міжнародно-правові гарантії права на соціальний захист представляють собою систему взаємопов'язаних правових та організаційно-правових умов, способів та засобів. Тобто в міжнародно-правових нормах визнається право кожної людини на соціальне забезпечення та закріплюються положення щодо створення таких умов, за яких кожен може користуватися своїми соціальними правами.

Міжнародні документи, такі як Загальна декларація прав людини [3], Європейська соціальна хартія переглянута [79], Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права [155], Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод [156], Конвенція про права дитини [157], Конвенція про мінімальні норми соціального страхування[80], та інші, встановлюють обов'язки для держав щодо забезпечення соціального захисту своїм громадянам. Такі гарантії включають в себе правові стандарти, механізми моніторингу, міжнародну співпрацю у сфері соціального захисту тощо. Україна, як і багато інших країн, є учасником численних міжнародних договорів, які містять положення щодо соціального захисту та гарантії прав громадян у цій сфері. Ці міжнародно-правові гарантії можуть бути закріплені в різних документах, таких як міжнародні конвенції, пакти, декларації тощо. Грубе порушення міжнародно-правових стандартів у сфері соціального захисту можуть призвести до вжиття відповідними міжнародними організаціями певних заходів, що будуть мати серйозні наслідки для держави, включаючи політичну та економічну ізоляцію, втрату міжнародного статусу та інші негативні наслідки. Тому дотримання міжнародно-правових стандартів у сфері соціального захисту є важливою складовою міжнародних відносин та міжнародної правової системи.

Міжнародні гарантії права на соціальний захист закріплюються не лише у міжнародних договорах, а й у прецедентному праві, зокрема у рішеннях Європейського суду з прав людини, які мають суттєвий вплив на формування стандартів правозастосування в Україні. Рішення цього Суду визначають обов'язкові для держав-учасниць орієнтири захисту прав людини, включаючи право на соціальний захист.

Показовим прикладом є справа «Пічкур проти України», яка стосувалася припинення виплати пенсії громадянам України, що проживають за кордоном. Конституційний Суд України у рішенні від 7

жовтня 2009 року визнав неконституційними положення підпункту 2 пункту 1 статті 49 та другого речення статті 51 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», які передбачали припинення таких виплат»[158].

Розглядаючи цю справу, Європейський суд з прав людини дійшов висновку, що залежність права на отримання пенсії від місця проживання заявника суперечить принципу рівності та призводить до фактичного позбавлення особи соціальних гарантій, набутих нею завдяки багаторічній трудовій діяльності та сплаті страхових внесків. На думку Суду, заявник перебував у співставних умовах з пенсіонерами, які проживали на території України, отже, таке обмеження є дискримінаційним і несумісним із стандартами Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [159].

Звісно, що нормативно-правові гарантії права на соціальний захист залишатимуться пріоритетним напрямком наукових досліджень, адже недаремно частина 2 статті 3 Конституції України проголошує, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, а утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

Отже, нормативно-правові гарантії права на соціальний захист – це сукупність, передбачених Конституцією і законами України, міжнародними актами з прав людини, правових норм, що визначають умови та порядок реалізації конституційного права громадян України на соціальний захист, його охорони й захисту на випадок порушень. До них відносяться норми-принципи, процесуальні норми, обов'язки суб'єктів правовідносин у сфері реалізації даного права, юридична відповідальність. Ці нормативно-правові гарантії мають пріоритетне значення у системі гарантування права на соціальний захист громадян України і є основою для забезпечення ефективного функціонування соціальної сфери та захисту прав людини.

2.3. Організаційно-правові гарантії забезпечення конституційного права на соціальний захист в Україні

Організаційна діяльність компетентних органів державної влади, місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб, а також правозахисних громадських організацій відіграє ключову роль у забезпеченні соціального захисту громадян України. Ця діяльність включає розробку та впровадження програм і заходів соціального захисту, визначення прав та обов'язків громадян у цій сфері, а також здійснення контролю за їх виконанням. Головна мета полягає у забезпеченні реалізації прав і свобод громадян, зокрема в сфері соціального захисту, що включає доступ до соціальних послуг, надання допомоги у вирішенні соціальних проблем, відшкодування шкоди та інші заходи підтримки людей у складних життєвих ситуаціях. У умовах воєнного стану та післявоєнної відбудови особлива увага приділяється оперативному реагуванню на потреби постраждалих, відновленню соціальної інфраструктури, забезпеченню прав внутрішньо переміщених осіб, ветеранів та членів їхніх родин, а також впровадженню спеціальних програм соціальної підтримки для відновлення життєздатності громад і населення.

Існують різні підходи до визначення змісту організаційно-правових гарантій, які відзначають роль держави та суспільства у забезпеченні прав та свобод громадян. Так, Т. Заворотченко під організаційними гарантіями прав людини розуміє правові норми, які встановлюють сфери та зміст управлінської діяльності, що здійснюється органами державної влади та органами місцевого самоврядування, організаціями й посадовими особами, які їх представляють з метою здійснення її прав. Ці гарантії реалізуються за допомогою організаційної роботи [160, с. 96]. В. Федоренко організаційно-правові гарантії розглядав у системі основних суб'єктів конституційного права, що охоплює: 1) народ України; 2) територіальні громади; 3) органи державної влади і місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб; 4) політичні партії; 5) громадянське суспільство і його інститути; 6)

громадян України. Ці суб'єкти конституційного права уповноважені у своїй статутній діяльності повсюдно утверджувати і гарантувати конституційні права та свободи людини [123, с. 263]. Р. Максакова організаційно-правові гарантії розглядає у системі суб'єктів, уповноважених здійснювати судовий і позасудовий контроль за дотриманням відповідного законодавства [161, с. 89]. В. Рудик вважає, що організаційно-правові гарантії досліджуваного права це заснована на праві діяльність відповідних державних органів, підприємств, установ і організацій, спрямована на створення організаційно- та фінансово-правових умов для здійснення права людини на соціальний захист [162, с. 12]. Як бачимо, деякі дослідники вважають, що організаційно-правові гарантії включають в себе систему правових норм, які забезпечують стабільність і захист прав людини і громадянина. Тобто гарантії можуть включати в себе такі елементи, як гарантії правосуддя, прозорість управління, доступ до правосуддя та інші. Інші дослідники підходять до цього питання з більш широкої перспективи, вважаючи, що організаційно-правові гарантії включають в себе не лише законодавчу базу, але й ефективну діяльність органів влади, механізми контролю за їх діями, а також активну участь громадян у вирішенні суспільних проблем.

Система організаційно-правових гарантій права на соціальний захист охоплює широке коло суб'єктів, які у взаємодії забезпечують належний рівень захисту та реалізації цього права. Загальні організаційно-правові гарантії включають діяльність усіх державних органів, підприємств, установ та організацій, компетенція яких пов'язана з питаннями соціального захисту. До них належать: Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, міністерства та відомства, місцеві державні адміністрації, органи місцевого самоврядування, професійні спілки, судові органи та інші суб'єкти. Їх діяльність є важливою складовою цілісної системи забезпечення соціальних прав громадян, оскільки саме через них здійснюється формування, реалізація та контроль державної соціальної політики.

До спеціальних організаційно-правових гарантій реалізації права на соціальний захист належить діяльність спеціалізованих суб'єктів у цій сфері. Вони здійснюють безпосереднє управління, координацію та надання соціальних послуг, забезпечуючи практичну реалізацію конституційних гарантій. До таких суб'єктів відносяться: Міністерство соціальної політики України; Національна соціальна сервісна служба України; департаменти соціального захисту місцевих державних адміністрацій; Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття; Пенсійний фонд України; центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді; інститути недержавного соціального захисту та інші організації. Функціонування цих спеціалізованих органів має ключове значення для забезпечення ефективної реалізації права на соціальний захист, адже саме вони забезпечують громадянам доступ до соціальних послуг, матеріальної підтримки та гарантій, передбачених законодавством.

Водночас А. Грабильніков визначає наступні складові дії механізму організаційно-правових гарантій основних прав: організаторську діяльність держави, її органів, посадових осіб, громадських організацій у сфері правотворчості, здійснення заходів процедурного, режимного, контрольного та іншого характеру зі створення сприятливих умов в межах їх повноважень, встановлених чинним законодавством, для реалізації громадянами даного права; наявність організаційно виражених законодавством України гарантів (народ України, державні органи, органи місцевого самоврядування, адвокатура, політичні партії і громадські організації та ін.); наявність нормативно-правових положень, що визначають систему гарантів даного права, встановлюють їх повноваження, правові форми і методи діяльності з його організаційно-правового забезпечення [144, с. 144]. Тобто механізм організаційно-правових гарантій права на соціальний захист складний і включає різноманітні складові, які забезпечують ефективно здійснення цього права.

Отже, організаційно-правові гарантії права на соціальний захист можна визначити як систему утворених на основі правових норм суспільних інститутів, державних органів, органів місцевого самоврядування, установ, посадових осіб, громадських організацій, міжнародних інституцій, які за допомогою притаманних їм повноважень і правових форм здійснюють певну організаційно-правову діяльність, спрямовану на забезпечення його реалізації, охорони і захисту.

Враховуючи, що право на соціальний захист має комплексний характер, його організаційно-правові гарантії можуть бути поділені на загальні, що охоплюють своєю дією дане комплексне право, та інституційні, до яких відносяться організаційно-правові гарантії: ефективна діяльність органів соціального захисту, якість законодавства у цій сфері, створення механізмів забезпечення соціальних прав та можливість захисту досліджуваного права.

Приділимо увагу класифікації суб'єктів здійснення конституційного права на соціальний захист. За обсягом організаційно-правового гарантуючого впливу гарантії права на соціальний захист, поділяються на загальні і спеціальні. Загальні гарантії – це держава, органи державної влади загальної компетенції: Верховна Рада України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини (здійснює парламентський контроль за дотриманням права на соціальний захист), Президент України (є гарантом прав та свобод людини і громадянина, у т.ч. й у сфері соціального захисту), Кабінет Міністрів України, місцеві державні адміністрації, обласні та районні ради, органи Автономної Республіки Крим, територіальні громади села, селища та міста (безпосередньо або через утворені ними органи місцевого самоврядування).

До органів місцевого самоврядування, які наділені повноваженнями у сфері соціального захисту, належать: – місцеві ради, які затверджують програми соціально-економічного розвитку. Наприклад, Міська комплексна програма соціального захисту населення м. Запоріжжя на 2025–2027 роки,

затверджена рішенням Запорізької міської ради від 04 грудня 2024 № 34, спрямована на забезпечення системного підходу до організації соціальної підтримки малозабезпечених та непрацевдатних громадян міста [163].

Місцеві ради також приймають обов'язкові на відповідній території рішення з питань соціального захисту, здійснюють установчі повноваження щодо виконавчих органів відповідної ради та комунальних установ соціальної сфери тощо; сільських, селищних, міський голова, який представляє територіальну громаду, заключає від її імені договори про співробітництво територіальних громад (наприклад, щодо створення спільного фронт-офісу для прийому заяв і документів про призначення державних соціальних виплат), має право вето на прийнятті місцевою радою рішення, подає на затвердження відповідної ради кандидатуру старости, скликає сесії місцевої ради та формує порядок денний, вносить на розгляд ради пропозиції щодо структури виконавчих органів ради її виконавчого комітету, є розпорядником бюджетних коштів тощо; староста, який сприяє жителям старостинського округу у підготовці документів, що подаються до органів місцевого самоврядування, представляє їх інтереси у виконавчих органах місцевого самоврядування; виконавчий орган сільської, селищної, міської, районної в місті ради з питань соціального захисту населення; служба у справах дітей тощо [164, с. 36].

До спеціальних гарантів відносяться органи які виконують специфічні функції, спрямовані на забезпечення соціального захисту громадян, і є важливими складовими системи гарантій соціальних прав. Це – Міністерство соціальної політики України, Національна соціальна сервісна служба України, Пенсійний фонд України, Державна служба зайнятості, Державна служба у справах дітей, обласні департаменти соціального захисту населення, центри надання адміністративних послуг, суб'єкти недержавного соціального захисту та багато інших. За місцем звернення громадян до органів соціального захисту спеціальні гаранті поділяються на державні і

недержавні. Останні – це підприємства, установи, організації; громадські об'єднання, благодійні, релігійні організації, фізичні особи-підприємці.

Обласні департаменти соціального захисту населення посідають провідне місце у структурі органів, які реалізують державну політику у сфері соціального захисту. Вони є безпосередньою ланкою між центральними органами виконавчої влади, територіальними громадами та населенням, забезпечуючи ефективне впровадження соціальних програм на регіональному рівні.

Основними завданнями обласних департаментів є розроблення та реалізація комплексних програм соціальної підтримки для різних категорій населення, зокрема для осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах, людей з інвалідністю, осіб похилого віку, внутрішньо переміщених осіб, учасників бойових дій та членів їхніх сімей.

Показовим прикладом є діяльність Департаменту соціального захисту населення Запорізької міської ради, фахівці якого під час формування концептуальної частини проектів Цільової програми соціальної підтримки населення Запорізької області на 2025–2029 роки та Комплексної програми підтримки внутрішньо переміщених осіб на період 2025–2026 років врахували пропозиції, розроблені на основі результатів нашого дослідження щодо конституційних гарантій соціального захисту (див. додаток В).

Крім того, департаменти здійснюють координацію діяльності місцевих органів влади, установ і організацій соціальної сфери, контролюють ефективність надання соціальних послуг, забезпечують адресність і прозорість соціальної допомоги, а також сприяють розвитку партнерства між державним і недержавним секторами у сфері соціального захисту. Така діяльність спрямована на підвищення рівня соціальної справедливості та гарантування гідних умов життя кожного громадянина.

Особливу увагу необхідно приділити недержавним секторами у сфері соціального захисту, а саме діяльності громадських об'єднань, які активно залучаються до реалізації соціальної політики на місцях. Такі організації

відіграють важливу роль у виявленні потреб соціально вразливих груп, наданні адресної допомоги, підтримці осіб у кризових ситуаціях, розвитку волонтерського руху та формуванні партнерських відносин між суспільством і державою. Їх участь підсилює ефективність державних програм, забезпечує гнучкість і наближеність соціальних послуг до громадян.

Завдяки спільній діяльності органів влади та громадських об'єднань створюються передумови для підвищення рівня соціальної справедливості, зміцнення довіри громадян до інститутів державної влади та гарантування гідних умов життя кожної людини. Так, з квітня 2024 року Запорізька громадська організація «Лабораторія військово-політичних досліджень та реконструкції» у партнерстві з фондом «Відкрита Литва» розпочала реалізацію пілотного проекту «Реабілітаційний простір ветеранів українського війська “Блокпост”», спрямованого на допомогу українським захисникам у процесі ресоціалізації після повернення з фронту, подолання поствоєнного синдрому, а також на підтримку їхніх родин. Проект реалізується за підтримки Департаменту культури, туризму, національностей та релігій Запорізької обласної державної адміністрації.

У новоствореному просторі ветерани та ветеранки, а також їхні подружжя й діти мають можливість проходити спортивну реабілітацію, опрацьовувати гострі емоційні стани, задовольняти психологічні потреби, знаходити шляхи соціалізації та набувати навичок створення власних стартапів. Окремим напрямом діяльності є підготовка волонтерів, які прагнуть допомагати ветеранам і членам їхніх родин у вирішенні актуальних соціальних проблем. Загалом проект «Блокпост», який фінансується спільно Європейським Союзом і Міністерством закордонних справ Литви, має на меті створення системи сталої ресоціалізації українських ветеранів та членів їхніх родин. Він забезпечує надання широкого спектра соціальних, психологічних і освітніх послуг, спрямованих на відновлення повноцінної участі ветеранів у суспільному житті.

Наступною ознакою класифікації суб'єктів реалізації конституційного права на соціальний захист є рівень правового забезпечення, за яким вони поділяються на національно-правові та міжнародно-правові. До національно-правових відносяться Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, Конституційний Суд України, суди загальної компетенції, до міжнародно-правових відносяться – Комітет з прав людини ООН, Європейська комісія з прав людини, Європейський Суд з прав людини, офіційні міжнародні спостерігачі. Отже, взаємодія національно-правових та міжнародно-правових суб'єктів забезпечує комплексність механізму реалізації конституційного права на соціальний захист, поєднуючи внутрішньодержавні та міжнародні гарантії його дотримання.

У подальшому, за критерієм закріплення в нормах нормативно-правових актів, суб'єкти цього права поділяються на конституційні, законодавчі та міжнародно-правові. Основні засади організаційно-правових гарантій даного права закріплено в Конституції України, яка визначає механізми, які повинні гарантувати мінімальний соціальний захист і створювати реальні передумови реалізації взятих державою у цій сфері зобов'язань. До таких положень Основного Закону України слід віднести гарантію, згідно з якою держава забезпечує соціальну спрямованість економіки (частина четверта статті 13 Конституції України), а також те, що право на соціальний захист гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення (частина друга статті 46 Конституції України). Крім цього, право на соціальний захист гарантується створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними (частина друга статті 46 Конституції України).

Законодавчі організаційно-правові гарантії містяться у наступних законодавчих актах «Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» [72]; «Про загальнообов'язкове державне

пенсійне страхування» [76]; «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» [113]; «Про соціальні послуги» [128]; «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» [130]; «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» [73] та інших законах України.

Міжнародно-правові гарантії права на соціальний захист полягають у здійсненні організаційно-правових заходів, передбачених у нормах міжнародних договорів, зокрема, в Міжнародному пакті про громадянські і політичні права, який був прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН у 1966 році і набув чинності в 1976 році [127], відповідно до якого створено Комітет з прав людини, в якому держави – учасники цього договору мають доповідати про забезпечення прав у своїй державі, і нормах Факультативного протоколу до цього пакту, який надає право окремій особі звернутись до Комітету з прав людини з метою захисту порушеного права, якщо вичерпані всі наявні внутрішні засоби правового захисту. На регіональному рівні міжнародним гарантом даного права є Європейський суд з прав людини.

Крім цього, організаційно-правові гарантії права громадян України на соціальний захист класифікують за їх загально-соціальними функціями. За цим критерієм у юридичній літературі їх поділяють на організаційно-політичні, організаційно-економічні, організаційно-соціальні, організаційно-культурні, організаційно-ідеологічні, організаційно-технічні.

Організаційно-політичні гарантії права на соціальний захист включають різноманітні заходи та механізми, які держава використовує для формування та реалізації політики у сфері соціального захисту. Наприклад, розробка та впровадження державної соціальної політики, яка охоплює питання соціального забезпечення, соціальної допомоги, підтримки вразливих категорій населення; політична відповідальність уряду, парламенту та інших органів влади за ефективну реалізацію соціальної політики та захист прав громадян на соціальний захист; контроль з боку громадянського суспільства та парламенту за діяльністю виконавчої влади у сфері соціального захисту; залучення громадських організацій, профспілок,

благодійних фондів до процесу формування та реалізації соціальної політики; співпраця з міжнародними організаціями, такими як Міжнародна організація праці (МОП), ООН, Європейський Союз, для обміну досвідом, отримання технічної допомоги та впровадження міжнародних стандартів у національну систему соціального захисту. Тобто організаційно-політичні гарантії створюють необхідну політичну та адміністративну базу для ефективної реалізації права громадян на соціальний захист, забезпечуючи політичну волю та інституційну підтримку для захисту соціальних прав.

Відповідно до ч. 1 ст. 17 Конституції України забезпечення економічної безпеки є однією з найважливіших функцій держави, справою всього Українського народу. Тому організаційно-економічні гарантії відіграють ключову роль у забезпеченні стабільної та ефективної системи соціального захисту, яка здатна реагувати на потреби громадян і підтримувати соціальну справедливість. До основних організаційно-економічних гарантій можна віднести: фінансування соціальних програм і фондів; прийняття рішень щодо розподілу бюджетних коштів на соціальні потреби, включаючи витрати на охорону здоров'я, освіту, житлові субсидії, програми підтримки малозабезпечених верств населення; встановлення мінімальних розмірів соціальних виплат, пенсій, прожиткового мінімуму, мінімальної заробітної плати; надання податкових пільг підприємствам і організаціям, які вкладають кошти в соціальні програми, створюють робочі місця для вразливих категорій населення або фінансують соціальні ініціативи; запровадження регіональних програм соціального захисту, які враховують особливості конкретного регіону.

Організаційно-соціальні гарантії спрямовані на забезпечення доступу до соціального захисту для всіх громадян, підтримку соціальної справедливості та створення умов для гідного життя кожного члена суспільства. Прикладом таких гарантій є функціонування мережі соціальних установ, таких як будинки для людей похилого віку, дитячі будинки, центри реабілітації, служби соціальної підтримки, які надають необхідні послуги та

допомогу; створення доступних і якісних послуг у сфері охорони здоров'я, освіти, житлового забезпечення, що мають важливе значення для соціального захисту громадян; розвиток та підтримка інформаційних систем, що забезпечують зручний доступ до інформації про соціальні послуги та допомогу; підтримка благодійних та громадських ініціатив, що надають додаткову соціальну допомогу та підтримку тим, хто її потребує; розвиток механізмів громадського контролю за діяльністю соціальних установ та ефективністю витрачання коштів на соціальні потреби.

Організаційно-культурні гарантії знаходять свій вираз у системі організаційних заходів, спрямованих на створення умов для культурного розвитку, просвіти, а також інтеграції культурних аспектів у систему соціального захисту. Вони сприяють формуванню суспільної свідомості, що підтримує цінність соціального захисту та підвищує загальну обізнаність про соціальні права. Основні організаційно-культурні гарантії включають: підвищення культурного рівня населення. До них відносяться такі заходи, як поширення знань про права на соціальний захист через культурно-освітні заходи, інформаційні кампанії, виставки, семінари, які спрямовані на підвищення обізнаності громадян щодо їхніх соціальних прав; організація культурних програм, які спрямовані на соціальну адаптацію та підтримку різних соціальних груп, зокрема через арт-терапію, творчі гуртки та клуби за інтересами; залучення волонтерів та благодійних організацій до організації та проведення культурних заходів, спрямованих на підтримку соціально вразливих груп населення.

Організаційно-ідеологічні гарантії – це комплекс заходів організаційного характеру спрямованих на формування соціально відповідального суспільства, в якому права на соціальний захист є не тільки юридичними нормами, але й частиною суспільної свідомості та моральних цінностей. Вони забезпечують інтеграцію принципів соціальної справедливості в усі сфери життя, що сприяє побудові більш справедливого та рівноправного суспільства. Наприклад, розробка та просування

законодавчих ініціатив, що базуються на ідеології соціальної справедливості та захисту прав людини, зокрема права на соціальний захист.

Організаційно-технічні гарантії права на соціальний захист є важливими для забезпечення того, щоб система соціального захисту була ефективною, прозорою, доступною та надійною. Вони забезпечують сучасні умови для надання соціальної підтримки, використовуючи новітні технології та інфраструктурні рішення. До них відносяться такі заходи, як створення сучасних центрів надання соціальних послуг, обладнаних необхідною технікою та доступних для всіх категорій населення, включаючи осіб з інвалідністю; забезпечення соціальних установ комп'ютерною технікою, засобами комунікації, транспортом, що необхідні для оперативного надання допомоги та послуг; впровадження систем захисту даних та конфіденційності, що забезпечують безпеку особистої інформації громадян, яка обробляється в системах соціального захисту; впровадження дистанційного консультування, онлайн-консультацій та інших форм дистанційної підтримки для забезпечення доступності соціальних послуг, особливо в умовах надзвичайних ситуацій. В умовах війни ці гарантії включають механізми спрощеного доступу до соціальних виплат, компенсацій і пільг: автоматичне призначення допомоги певним категоріям громадян; спрощені адміністративні процедури для внутрішньо переміщених осіб; пріоритетне розглядання спорів у судах щодо соціальних прав.

Згідно з Конституцією України, народ є носієм суверенітету та єдиним джерелом влади в державі. Від імені Українського народу Верховна Рада України 28 червня 1996 року, виражаючи суверенну його волю прийняла Конституцію України. Саме народ через вибори та інші форми прямої демократії визначає основи соціальної політики та контролює їх реалізацію через органи державної влади. Наприклад, однією з організаційно-правових форм вияву волі народу України як гаранта права на соціальний захист в управлінні державними справами є народна ініціатива проголошення всеукраїнського референдуму. Через цю форму народ здійснює контроль над

діяльністю органів влади та визначає напрямок розвитку соціальної політики держави, забезпечуючи реалізацію права на соціальний захист. Отже, український народ не лише має право на соціальний захист, але й є тим суб'єктом, який встановлює організаційно-правові гарантії цього права через участь у формуванні та контролі за діяльністю державних інституцій.

Інституції соціального захисту відіграють важливу роль у забезпеченні стабільності суспільства та підтримці громадян в умовах воєнного стану та післявоєнної відбудови. Їхнє значення полягає насамперед у швидкому реагуванні на надзвичайні потреби населення, організації надання соціальних послуг, виплат допомог та компенсацій, а також у координації діяльності різних органів державної влади та місцевого самоврядування.

В умовах воєнного стану інституції соціального захисту виконують функції оперативного реагування на кризи, зокрема підтримку внутрішньо переміщених осіб, сімей загиблих, поранених та постраждалих від бойових дій, а також забезпечення доступу до медичних, освітніх та соціальних послуг у регіонах, де порушена інфраструктура.

У післявоєнний період роль інституцій зосереджується на відновленні соціальної інфраструктури, реалізації програм економічного та соціального відновлення громад, реабілітації постраждалого населення та інтеграції ветеранів, переселенців і членів їхніх родин у суспільне життя. Ефективність цих інституцій залежить від прозорих процедур, належного фінансування, кваліфікованого персоналу та налагодженої взаємодії між державними органами, органами місцевого самоврядування та громадськими організаціями. Таким чином, інституції соціального захисту виступають фундаментом для забезпечення прав громадян, соціальної стабільності та відновлення країни після воєнних дій, формуючи механізми захисту найбільш вразливих груп населення та підтримки сталого розвитку держави.

Держава є основним гарантом права участі громадян в управлінні державними справами. Це проявляється в тому, що держава, як організація політичної влади, забезпечує громадянам можливість реалізувати це право

через юридично оформлену систему державних органів. Тобто держава забезпечує організаційні та правові умови для того, щоб громадяни могли брати активну участь в управлінні державними справами, через що реалізується народовладдя і забезпечуються права громадян, зокрема на соціальний захист.

Організаторська діяльність держави з забезпечення права на соціальний захист полягає у формуванні державних органів відповідно до принципу поділу державної влади на законодавчу, виконавчу і судову і здійсненні цієї влади за допомогою притаманних їй організаційно-правових форм і методів діяльності. До правових форм діяльності держави вчені відносять: правотворчу, правозастосовчу, правоохоронну, контрольно-наглядову, інтерпретаційно-правову, засновницьку (установчу). До методів – метод законності, метод інформаційного впливу, метод переконання, метод рекомендації, метод примусу [165, с.83-84].

Верховна Рада України відіграє ключову роль у системі органів державної влади щодо організаційно-правового гарантування права на соціальний захист. Вона відповідає за нормативне закріплення як усіх прав і свобод, якими наділяється людина і громадянин, так і системою захисту цих прав і свобод. Згідно зі статтею 91 Конституції України, правовими формами реалізації її повноважень є закони, постанови та інші акти. Стаття 92 Конституції України підкреслює, що права і свободи людини і громадянина, гарантії цих прав і свобод визначаються виключно законами, які приймає Верховна Рада. У постановах Верховної Ради України передбачаються організаційно-правові заходи реалізації положень законів щодо прав людини і громадянина. Як приклад можна навести Постанову Верховної Ради України «Про засади державної політики України в галузі прав людини» від 17 червня 1999 року, яка визначає принципи та напрями державної політики в галузі прав людини.

Верховна Рада України як орган державної влади має вирішальне значення у затвердженні загальнодержавних програм соціального розвитку.

Відповідно до пункту 6 частини першої статті 85 Конституції України, саме Верховна Рада забезпечує ухвалення таких програм. Крім того, згідно з пунктом 6 частини першої статті 92 Конституції України, виключно законами України визначаються основи соціального захисту, а також форми і види пенсійного забезпечення. Також Верховна Рада має виключні повноваження у визначенні видатків держави на загальносуспільні потреби, що здійснюється через ухвалення закону про Державний бюджет України. Частина друга статті 95 Конституції України встановлює, що саме законом про Державний бюджет визначаються будь-які видатки держави, а також їх розмір і цільове спрямування.

Конституція України визначає основні організаційно-правові форми здійснення повноважень і функцій Верховної Ради України, до яких належать: сесії, комітети Верховної Ради України, тимчасові спеціальні комісії, тимчасові слідчі комісії. Крім того, організаційно-правовою формою діяльності Верховної Ради є діяльність кожного народного депутата, який має передбачені законом інструменти для захисту прав і свобод громадян. До таких інструментів належать: право законодавчої ініціативи, депутатський запит, особистий прийом громадян, обов'язок здійснювати контроль за розглядом в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах та організаціях пропозицій, заяв та скарг, що надійшли на його ім'я.

Верховна Рада України має важливу роль у визначенні порядку реалізації права на соціальний захист. Вона приймає закони, які регулюють основи соціального захисту, форми та види пенсійного забезпечення, а також інші аспекти, що стосуються соціального захисту громадян. Зокрема, законодавство, ухвалене Верховною Радою, встановлює механізми реалізації цього права, визначає категорії осіб, які мають право на соціальний захист, та встановлює відповідні гарантії й зобов'язання держави в цій сфері. Отже, через закони, ухвалені Верховною Радою, держава забезпечує реалізацію

права громадян на соціальний захист, гарантує його дотримання та створює умови для захисту соціальних прав.

Важлива роль також належить Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини (омбудсмену) у організаційно-правовому гарантуванні права на соціальний захист. Відповідно до ст. 101 Конституції України, омбудсмен здійснює парламентський контроль за дотриманням конституційних прав і свобод людини та громадянина [69]. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини (омбудсмен) має право реагувати на порушення прав і свобод громадян, використовуючи певні правові інструменти: конституційне подання до Конституційного Суду України щодо вирішення питання про відповідність Конституції України (конституційності) закону України чи іншого правового акту Верховної Ради України, акту Президента України та Кабінету Міністрів України, правового акту Автономної Республіки Крим; офіційного тлумачення Конституції України та подання до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності, їх посадовим і службовим особам для вжиття відповідних заходів у місячний строк щодо усунення виявлених порушень прав і свобод людини і громадянина [166]. Ці механізми дозволяють Уповноваженому активно втручатися у випадки порушення прав людини та вимагати від органів влади або інших суб'єктів вжиття належних заходів для відновлення справедливості. Зауважимо, що на період воєнного стану в Україні гаряча лінія Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини працює цілодобово та щоденно. У 2024 році до Уповноваженого надійшло 123 221 звернення, з яких 1 509 були колективними (34 510 осіб), а 121 712 – індивідуальними, що на 28,6 % більше, ніж у 2023 році (95 796 звернень). Переважна більшість звернень надходить усно з подальшою реєстрацією та опрацюванням структурними підрозділами, що зумовлено розвитком мережі представництв та роботи гарячої лінії, а також проведенням інформаційно-просвітницьких кампаній. У письмовому вигляді надійшло 44,1 % звернень.

Серед заявників переважають жінки (63,1 %), чоловіки становлять 35,5 %, у 1,4 % випадків стать заявника не встановлена або не повідомляється[167].

У щорічній доповіді Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2024 році зазначається, що «війна, яку РФ провадить проти України, впливає на всі сфери життя і ситуацію з правами людини. Воєнний стан, який запроваджений в Україні після початку широкомасштабного вторгнення 2022 року і регулярно продовжується через триваючу збройну агресію проти України, стає причиною обмежень прав людини. Однак й ті сфери, в яких цих обмежень де-юре немає, зазнають негативний вплив війни. Наприклад, соціальна сфера, пенсійне законодавство, доступ до публічної інформації, захист прав національних спільнот, діяльність НПМ – усі ці сфери розвиваються під впливом війни і в її умовах»[167].

Ефективність діяльності Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини значною мірою забезпечується розширенням мережі його Секретаріату в областях України. Співробітники регіональних представництв не лише розглядають звернення громадян, а й здійснюють моніторингові візити, правопросвітницькі заходи, беруть участь у нарадах та круглих столах із державними органами і громадськістю, а також реалізують спеціальні проєкти, зокрема підтримку родин Захисників і Захисниць України, які перебувають у полоні або зникли безвісти. Наявність приймальні та професійної команди в кожній області забезпечує своєчасне реагування на порушення прав громадян та відповідає рекомендаціям Оцінювання спроможності Секретаріату Уповноваженого 2023 року. Таким чином, інститут омбудсмена відіграє важливу роль у конституційному контролі та правовому реагуванні на порушення прав громадян, що сприяє підвищенню рівня захисту прав людини в Україні.

Відповідно до ст. 102 Конституції України, Президент України є гарантом прав і свобод людини і громадянина[69]. Президент України відіграє важливу роль у системі організаційно-правових гарантій, і його

гарантійні можливості реалізуються через виконання певних конституційних повноважень. Відповідно до ст. 106 Конституції України Президент України підписує закони, прийняті Верховною Радою; має право вето щодо прийнятих Верховною Радою України законів (крім законів про внесення змін до Конституції України) з наступним поверненням їх на повторний розгляд Верховної Ради України; зупиняє дію актів Кабінету Міністрів України з мотивів невідповідності Конституції з одночасним зверненням до Конституційного Суду України щодо їх конституційності [69]. Виконання функцій і повноважень Президента України здійснюється у певних правових формах, що характеризують зовнішню сторону його діяльності.

На погляд О. Ярмиш і В. Серьогіна до форм діяльності Президента відносяться: установча, нормотворча, правозастосовча, контрольна та інтерпретаційна [168, с. 247–248].

Установча діяльність Президента України є важливою складовою його конституційних повноважень, що безпосередньо впливає на функціонування державного апарату та забезпечення стабільності в суспільстві. Ця діяльність стосується як структурних перетворень у системі державного управління, так і кадрової політики. Основні аспекти установчої діяльності Президента включають: створення, реорганізація та ліквідація центральних органів виконавчої влади; формування судової системи; призначення посадовців на ключові посади; реалізація прав у сфері кадрового забезпечення. Ці повноваження Президента спрямовані на забезпечення стабільного та ефективного функціонування державного механізму, що має вирішальне значення для захисту прав громадян та впровадження структурних реформ у державі.

Форми організаційно-правових гарантій Президента України у сфері його нормотворчої діяльності визначені Конституцією та є ключовими для реалізації його функцій як глави держави. Основними формами таких гарантій є право законодавчої ініціативи та видача указів і розпоряджень. Прикладом є Указ Президента України «Про одноразову адресну допомогу

особам, яким присвоєно звання Герой України за здійснення визначного героїського вчинку» від 26 серпня 2024 року, яким внесені зміни до Статуту звання Герой України, затвердженого Указом Президента України від 2 грудня 2002 року № 1114/2002 «Про звання Герой України» (зі змінами, внесеними Указами від 28 березня 2019 року № 92/2019 та від 12 травня 2023 року № 274/2023)[169]. Таким чином, використовуючи ці інструменти нормотворчої діяльності, Президент України реалізує свої повноваження, забезпечує ефективне функціонування державної системи, захист прав громадян та стабільність законодавчого процесу.

Організаційно-правові гарантії Президента України у сфері правозастосовчої, контрольної та інтерпретаційної діяльності включають видачу указів і розпоряджень, призначення та звільнення посадових осіб, контроль за виконанням законів і звернення до Конституційного Суду. Через ці механізми Президент забезпечує ефективне функціонування державного апарату, дотримання законодавства та правильне застосування норм на практиці.

Кабінет Міністрів України, центральні органи виконавчої влади та місцеві органи влади відіграють ключову роль у забезпеченні соціального захисту громадян. Вони є основними державними структурами, що реалізують політику соціального захисту, відповідно до законодавства. Так, Конституційним судом України офіційно було надано тлумачення положення частини другої статті 96, пунктів 2, 3, 6 статті 116 Конституції України, а саме: «повноваження Кабінету Міністрів України щодо розробки проекту закону про Державний бюджет України та забезпечення виконання відповідного закону пов'язані з його функціями, в тому числі щодо реалізації політики у сфері соціального захисту та в інших сферах. Кабінет Міністрів України регулює порядок та розміри соціальних виплат та допомоги, які фінансуються за рахунок коштів Державного бюджету України, відповідно до Конституції та законів України»[170]. Тобто соціальні виплати та

допомоги є частиною механізму соціальної підтримки, що розробляється та координується Кабінетом Міністрів та виконавчими органами на місцях.

Гарантами прав та свобод людини і громадянина в Україні можуть виступати окремі міністерства. Міністерство соціальної політики України відіграє ключову роль у забезпеченні соціальних прав та гарантій для громадян. Його діяльність спрямована на розробку та впровадження державної соціальної політики, яка стосується захисту населення, підтримки вразливих верств населення, регулювання трудових відносин, зайнятості, соціального страхування та пенсійного забезпечення. Основні повноваження Міністерства соціальної політики включають: розробку нормативно-правових актів у сфері соціальної політики та соціального захисту; забезпечення соціальної підтримки населення; реалізацію державної політики у сфері зайнятості та працевлаштування населення; регулювання трудових відносин та забезпечення захисту прав працівників (видає накази, організовує і контролює їх виконання; організацію та контроль виплат соціальних допомог, пенсій та інших державних соціальних виплат; координацію роботи із соціальними партнерами, такими як профспілки, роботодавці та громадські організації, для поліпшення умов праці та соціальної захищеності громадян[171]. Отже, Міністерство соціальної політики України є важливим органом для впровадження системи соціальних гарантій та забезпечення соціальної справедливості в Україні.

Конституційний Суд України посідає провідне місце у системі організаційно-правових гарантій реалізації права на соціальний захист. Його діяльність спрямована на забезпечення верховенства Конституції та захист основних прав і свобод людини, зокрема й соціальних. Ключовими функціями Конституційного Суду у цьому контексті є: здійснення контролю за конституційністю законодавчих актів; безпосередній захист соціальних прав; розгляд конституційних скарг громадян; забезпечення реалізації права на участь у державному управлінні. Завдяки цьому громадяни отримують

ефективний інструмент захисту своїх прав, у тому числі соціальних гарантій, через судову систему.

Крім того, відповідно до статті 55 Конституції України, кожному гарантується право на судовий захист, у тому числі й права на соціальний захист. Зокрема, передбачено можливість оскарження в судах загальної юрисдикції рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Конституція також гарантує право громадянина на звернення з конституційною скаргою до Конституційного Суду України у випадках та порядку, визначених законом [69].

Важливе значення для практики судового захисту має постанова Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 1997 р. № 7 «Про посилення судового захисту прав та свобод людини і громадянина». У пунктах 1 і 2 цього документа підкреслено, що діяльність судів повинна бути спрямована на забезпечення ефективного захисту прав і свобод людини та громадянина. Судові органи, розглядаючи справи відповідно до Конституції та законів України, зобов'язані гарантувати рівність громадян перед законом і судом. При цьому суди не вправі відмовити у захисті прав і свобод людини, у прийнятті скарг на рішення, дії чи бездіяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових чи службових осіб з підстав, не передбачених Конституцією чи законом. Особливо наголошується, що перелік прав і свобод, закріплених Конституцією України, не є вичерпним [172].

Міжнародні організаційно-правові гарантії відіграють важливу роль у системі захисту прав людини, зокрема права на соціальний захист. Громадяни України, після використання всіх національних засобів правового захисту, мають можливість звертатися до міжнародних органів та організацій для подальшого захисту своїх прав.

Основними міжнародними організаційно-правовими гарантіями є: можливість громадянами України подавати скарги до Європейського суду з

прав людини після вичерпання всіх національних засобів правового захисту; можливість громадянами України звертатися зі скаргами на порушення соціальних прав, що закріплені в міжнародних договорах, до яких приєдналася Україна у спеціалізовані структури, такі як Комітет з прав людини ООН; можливість громадянам України та профспілки звертатися до МОП у випадках порушення трудових прав, пов'язаних із соціальними гарантіями, або порушення стандартів МОП, ратифікованих Україною; можливість громадянам України звертатися до Європейського комітету з соціальних прав Ради Європи для захисту соціальних прав. Отже, міжнародні організації надають громадянам України додаткові механізми захисту їхніх прав у разі неефективності національної правової системи. Досвід реалізації соціально-економічних прав на підставі положень Конституції України з моменту набуття незалежності підтверджує наявність проблем, пов'язаних із забезпеченням конституційних гарантій прав людини. Для їх подолання необхідно вдосконалити чинний механізм забезпечення цих гарантій шляхом упровадження позитивного досвіду країн Європейського Союзу [173, с. 205]. Це сприятиме формуванню комплексного підходу до гарантування соціальних прав і впровадженню міжнародних стандартів у сфері соціального захисту.

Завершуючи розгляд даного питання, можна констатувати, що право на соціальний захист забезпечується комплексом організаційно-правових гарантій, які охоплюють різні аспекти соціальної політики держави. Вони включають як законодавче регулювання, так і інституційні механізми, що сприяють реалізації цього права.

Особливості юридичних гарантій конституційного права на соціальний захист в умовах воєнного стану та післявоєнної відбудови проявляються у таких аспектах:

– встановлення спеціальних механізмів соціальної підтримки – законодавство передбачає виплати, компенсації, медичну та соціальну допомогу для громадян, які належать до категорій із підвищеною потребою у

захисті (внутрішньо переміщені особи, ветерани та учасники бойових дій, члени сімей загиблих і зниклих безвісти, постраждалі від бойових дій та руйнувань інфраструктури);

– пріоритетність і терміновість реалізації соціальних прав – у період воєнного стану та відбудови встановлюється переважне право таких осіб на першочергове отримання соціальних гарантій, що спрямовано на зниження соціальної нерівності та запобігання маргіналізації вразливих груп;

– посилення контролю та моніторингу за дотриманням прав – розширюються повноваження центральних органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, а також омбудсмена й громадських інституцій, що дозволяє забезпечити більш ефективний захист від зловживань та порушень;

– запровадження спрощених та цифровізованих процедур доступу до соціальних виплат і пільг – створення єдиних інформаційних систем, електронних реєстрів та сервісів для громадян сприяє прозорості та мінімізації бюрократичних перешкод;

– розроблення комплексних програм соціальної підтримки – формуються цільові державні та місцеві програми, спрямовані не лише на подолання безпосередніх наслідків війни, але й на забезпечення довгострокової соціальної стабільності та розвиток людського потенціалу;

– інтеграція європейських стандартів соціального захисту у національне законодавство – поступове наближення правових механізмів до принципів соціальної держави ЄС, що передбачає підвищення рівня гарантій, недискримінаційний доступ до соціальних послуг та орієнтацію на модель стійкої соціальної політики.

Разом із тим питання організаційно-правових гарантій забезпечення права на соціальний захист людини і громадянина залишається багатовимірним і потребує постійного вдосконалення з урахуванням як внутрішніх викликів, так і європейських інтеграційних зобов'язань України.

Висновки до розділу 2

Другий розділ дисертаційного дослідження присвячено аналізу конституційних гарантій забезпечення права громадян на соціальний захист, зокрема нормативно-правових та організаційно-правових механізмів, їх взаємодії та практичної реалізації. На основі проведеного дослідження сформульовано такі висновки:

1. Право на соціальний захист забезпечується системою загальних та інституційних конституційно-правових гарантій. Його специфіка обумовлена кількома чинниками: по-перше, воно за своєю природою належить до соціальних прав; по-друге, має інтегровану структуру та загальний характер; по-третє, реалізація цього права здійснюється через конституційно закріплені права і свободи, які виступають його безпосередніми гарантіями. Сукупність цих ознак формує правові та організаційні засади ефективної системи соціального захисту в Україні.

2. Юридичні гарантії права на соціальний захист поділяються на дві основні групи:

– нормативно-правові гарантії – законодавчі норми, що визначають права громадян на соціальний захист, обов'язки держави та механізми їх реалізації і захисту;

– організаційно-правові гарантії – інституції, процедури й механізми, які забезпечують практичну реалізацію соціальних прав, сприяють наданню послуг та залученню громадян до контролю у сфері соціального захисту.

Їх взаємодія створює комплексний правовий механізм гарантування права громадян України на соціальний захист, що поєднує законодавче регулювання із практичними інструментами його реалізації.

3. Особливості юридичних гарантій конституційного права на соціальний захист в умовах воєнного стану та післявоєнної відбудови полягають у трансформації та адаптації національної правової системи до нових викликів. Це виражається у: запровадженні спеціальних механізмів соціальної підтримки для окремих категорій населення; забезпеченні

пріоритетності й терміновості реалізації соціальних прав; посиленні контролю та моніторингу за їх дотриманням; використанні спрощених і цифровізованих процедур доступу до соціальних виплат і пільг; розробленні комплексних програм соціальної підтримки, спрямованих на відновлення та інтеграцію громадян у суспільне життя. Важливою складовою є також поступова інтеграція європейських стандартів соціального захисту у національне законодавство, що сприяє формуванню сучасної, стійкої та орієнтованої на людину системи соціального захисту.

РОЗДІЛ 3

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ: ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ ТА МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

3.1. Проблеми і перспективи вдосконалення конституційно-правового забезпечення права на соціальний захист в Україні

Проблема комплексного вирішення негативних аспектів конституційного регулювання є однією з ключових у сучасному правовому полі. Конституційне регулювання, будучи основою правової системи, має значний вплив на всі сфери суспільних відносин. Однак через невідповідність або суперечливість норм різних законів в законодавстві часто виникають колізії між різними правовими актами. Крім того, наявність прогалин у законодавстві у сфері соціального захисту є серйозною проблемою, яка може негативно впливати на забезпечення конституційних прав громадян на відповідні соціальні гарантії.

Питання реалізації, забезпечення та захисту конституційного права на соціальний захист є однією з найбільш досліджуваних тем у юридичній науці, оскільки соціальні права громадян постійно перебувають в епіцентрі соціальних змін і правових реформ. Однак, з плином часу та розвитком нових соціальних викликів, актуальність деяких наукових підходів змінюється. Проблеми, пов'язані з реалізацією цього права, досліджували численні науковці, зокрема: Б. Бабін, О. Дашковська, В. Журавський, В. Павлов, Н. Пархоменко, О. Петришин, А. Селіванов, О. Скрипнюк, Б. Сташків, М. Цвік, С. Шевчук та інші.

Забезпечення конституційного права на соціальний захист в Україні є ключовим аспектом соціальної політики, проте дослідження цього питання мають на меті визначити, чи достатньо закріплених у Конституції гарантій для повної та ефективної реалізації цього права. Так, М. Цвік визначав, що

Конституція є єдиним в Україні нормативним актом, правовий характер якого є аксіоматичним. Утіленням цього є верховенство проголошених нею прав і свобод людини, що за своєю природою є невід'ємними. Перевірка будь-яких правових актів на предмет встановлення їх відповідності правам людини здійснюється шляхом їх порівняльного аналізу з положеннями Конституції. Заради захисту конституційних прав людини можлива дія державних органів, включаючи суди, навіть поза законом (*contra leges*). Верховенству цих прав слугує і заборона внесення в Конституцію змін, що скасовують або обмежують права і свободи людини і громадянин (ст. 157) [174, с. 133]. Тобто вчений підкреслював важливість Конституції як основного акту, що не лише закріплює невід'ємні права людини, а й виступає мірилом для всіх інших правових норм. Його акцент на можливості дій державних органів поза законом (*contra leges*) для захисту прав людини свідчить про пріоритетність цих прав над будь-якими іншими правовими актами. Це підкреслює верховенство Конституції в українській правовій системі та її ключову роль у забезпеченні стабільності та непорушності прав і свобод.

Безперешкодна реалізація права на соціальний захист є важливою умовою для забезпечення соціальної справедливості та рівності в суспільстві. Це право має не лише самостійне значення, але й впливає на реалізацію інших конституційних прав, що робить його надзвичайно важливим елементом правового регулювання. Проблеми реалізації конституційного права на соціальний захист в Україні тісно пов'язані з обсягом і детальністю правового регулювання. Хоча Конституція України закріплює право кожного громадянина на соціальний захист (стаття 46), включаючи забезпечення у випадках повної, часткової або тимчасової непрацездатності, втрати годувальника, безробіття, старості тощо, конкретні механізми реалізації цього права на практиці мають ряд проблем. На деякі проблеми звертають увагу у своїх дослідженнях науковці. Так, на думку В. Лаврухіна, система соціального захисту населення, що існує недостатньо ефективна і призводить

до банкрутства держави, чії фінансові можливості не відповідають соціальним зобов'язанням. Можна констатувати, що на сьогодні не забезпечується повною мірою виконання Конституції України, в якій Україна визначається як соціальна держава, адже відбувається суттєве зниження життєвого рівня основної маси населення. Слід визнати, що зараз актуальною метою соціального захисту є виживання соціально незахищених верств населення та першочерговий захист окремих категорій громадян (військовослужбовців, вимушених переселенців, постраждалих тощо). Як перспективну необхідно розглядати мету, яка відповідає міжнародним актам, ратифікованим нашою країною, згідно з якими кожен член суспільства має право на такий життєвий рівень, який необхідний для підтримки здоров'я й добробуту його самого та сім'ї, а також право на забезпечення його самого та сім'ї у випадку втрати засобів до існування з незалежних від нього причин [175, с. 90]. Але, на нашу думку, Конституція України, як основний закон встановлює лише загальні соціальні стандарти, залишаючи можливість для деталізації конституційних приписів на законодавчому рівні. Тому, у змісті Конституції України не визначаються ані конкретні види соціального забезпечення, ані джерела їх покриття. Окрім того, проголошуючи право кожного на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло, Конституція України при цьому не визначає, який життєвий рівень для особи є достатнім. Тобто, у такому випадку можна стверджувати, що конституційні норми мають оцінювальний характер. Ми не погоджуємося з думкою В. Лаврухіна про те, що на сьогодні не забезпечується повною мірою виконання Конституції України в контексті реалізації громадянами права на соціальний захист. Зрозуміло, що Конституція України, як акт найвищої юридичної сили, що має загальний характер, не може врегулювати усі питання соціального захисту, а визначає лише загальні вектори законодавчого регулювання суспільних відносин. Зокрема, визначивши право громадянина на соціальний захист (стаття 46), Основний Закон передбачає, що основи соціального захисту, форми й види

пенсійного забезпечення мають бути визначені на рівні відповідних законодавчих актів (пункт 6 частини першої статті 92) [176, с. 82].

Водночас є проблеми щодо нечіткого визначення термінів у законодавстві. По-перше, в різних нормативних актах, що стосується соціальних допомог, оперують різними категоріями однорідного спрямування, як-от: «межа малозабезпеченості», «прожитковий мінімум», «рівень забезпечення прожиткового мінімуму», «межа бідності» та ін. Ці та інші соціальні стандарти, що застосовуються при наданні окремих видів соціальних виплат, часто переплітаються, іноді збігаються з положеннями різних нормативних актів. По-друге, в окремих нормативних актах із соціальної допомоги соціальний стандарт «прожитковий мінімум» застосовують як «рівень забезпечення прожиткового мінімуму». По-третє, розміри окремих соціальних допомог, що є основним джерелом засобів до існування громадян, встановлюються на рівні, що не відповідає рівню прожиткового мінімуму. Усе це, є порушенням гарантій, закріплених у ч. 3 ст. 46 Основного Закону [177, с. 126–127].

Окрім того, часті зміни в законодавстві, прогалини та суперечності між різними нормативно-правовими актами створюють правову невизначеність. Це ускладнює громадянам розуміння їхніх прав і можливостей щодо соціального захисту.

Недостатність фінансових ресурсів у державному бюджеті часто стає причиною невиконання соціальних зобов'язань або зниження рівня соціальної допомоги. Це особливо актуально в умовах воєнного стану. На сьогодні, Україна не здатна забезпечити фінансування як соціальних пільг що дісталися їй ще з радянської доби, так і встановлених нею в період незалежності. Значна кількість серед них не має закріплених належним чином джерел фінансування з державного та місцевих бюджетів, а також з державних позабюджетних фондів. Суперечність соціального захисту виявляється в доходах і рівні життя українського населення, зокрема, в нездатності виплачувати заплановані заробітні плати та соціальні допомоги,

і, як наслідок, маємо своєрідну, так би мовити, «консервацію бідності в суспільстві». Рівень життя українців істотно відрізняється і в регіонах. Суттєвою та невинуватою є диференціація в оплаті праці в регіональному вимірі (іноді майже втричі) та за видами економічної діяльності (майже вчетверо) [178, с. 3], що негативно впливає на соціальну справедливість серед населення, забезпечення якої виступає основним принципом соціального захисту.

Іншою важливою проблемою є бюрократичні процедури, корупція, затримки у виплатах соціальної допомоги та недостатня координація між різними державними органами також створюють перешкоди для реалізації цього права. Наприклад, в умовах воєнного стану внутрішньо переміщені особи часто стикаються з довгими чергами, необхідністю надання численних документів та затримками у виплатах соціальної допомоги [179, с. 268–291]. Це ускладнює процес отримання необхідної підтримки та створює для них додаткові труднощі, які й без того перебувають у складних життєвих обставинах.

Для ефективності соціальної підтримки та полегшення життя вразливих категорій населення України необхідна єдина інформаційна система обліку соціально незахищених категорій населення. Багато країн вже впровадили єдині інформаційні системи для обліку соціально незахищених категорій населення, що дозволило значно підвищити ефективність соціальної підтримки. Так, в Естонії з 2001 року використовується X-Road – програмне забезпечення, яке забезпечує обмін даними між державними установами, у тому числі для соціального захисту. Сьогодні 98% всіх послуг держава надає громадянам і бізнесу в електронному вигляді. Однак у людей є вибір. Вони можуть подати документи й в паперовій формі [180]. Громадяни можуть отримати соціальні послуги онлайн, що зменшує адміністративні витрати й час на обробку запитів. Система забезпечує актуальність і точність даних. В результаті громадяни можуть швидко отримати соціальні послуги.

Окрім, того в країні за допомогою цієї платформи підвищується прозорість надання соціальних послуг та зменшується корупція.

В Україні процес впровадження єдиних інформаційних систем для обліку соціально незахищених категорій населення лише набирає обертів. У Додатку до постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання електронної взаємодії електронних інформаційних ресурсів» від 8 вересня 2016 р. № 606 визначається «Перелік пріоритетних державних електронних інформаційних ресурсів для запровадження електронної взаємодії» (далі – Перелік). Відповідно до Переліку у сфері соціального захисту зазначені наступні реєстри: Державний реєстр загальнообов'язкового державного соціального страхування; Електронна система охорони здоров'я; Реєстр осіб, які мають право на пільги; Єдиний державний демографічний реєстр; Єдиний державний реєстр ветеранів війни; Електронний реєстр листків непрацездатності[181]. Згодом розпорядженням Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2020 р. № 1353-р. була схвалена «Стратегія цифрової трансформації соціальної сфери». В ній зазначається, що на сьогодні процеси інформатизації в інституціях соціального захисту населення відбуваються здебільшого некоординовано та з різними рівнями ефективності. Для підвищення ефективності соціального захисту громадян планується створення на Єдиному державному веб-порталі електронних послуг «Портал Дія» Єдиного соціального веб-порталу як підсистеми Єдиної інформаційної системи соціальної сфери для забезпечення дистанційного доступу громадян до всіх послуг, що надаються інституціями соціального захисту [182]. Початкові кроки в Україні можуть дати значні результати, якщо вони будуть реалізовані з урахуванням міжнародного досвіду, забезпеченням належного фінансування та підтримки з боку громадськості.

Низький рівень та обмежений доступ до соціальних послуг для жителів сільської місцевості є значною проблемою в Україні. Наказом Міністерства соціальної політики України від 11 лютого 2022 року № 90 було затверджено Стратегічний план діяльності Міністерства соціальної політики України на

2022 бюджетний рік і два бюджетні періоди, що настають за плановим (2023–2024 роки) (далі – Стратегічний план). У ньому була передбачена стратегічна ціль – надання якісних соціальних послуг. У Стратегічному плані аналізується ситуація щодо надання соціальних послуг для жителів сільської місцевості. Звертається увага на продовження процесу передання установ та закладів, які надають соціальні послуги, що діяли на районному рівні, зокрема центрів соціальних служб, у власність територіальних громад. Врегульовано ряд питань, зокрема: чітко визначено організацію роботи з надання соціальних послуг та встановлено строки для розгляду звернень і прийняття рішень; встановлено критерії визнання осіб / сімей такими, що потребують соціальних послуг; визначено перелік базових соціальних послуг, які надаються на місцевому рівні. Майже у 850 територіальних громадах створено надавачів соціальних послуг та проводиться соціальна робота, яку безпосередньо забезпечують понад 3,9 тис. фахівців із соціальної роботи. З метою забезпечення системності підвищення кваліфікації фахівців із соціальної роботи, інших працівників, що надають соціальні послуги, було проведено реорганізацію регіональних центрів соціальних служб шляхом утворення навчально-методичних центрів. Постановою Кабінету Міністрів України від 09.06.2021 № 598 затверджено Порядок використання коштів, передбачених у державному бюджеті для підвищення кваліфікації фахівців із соціальної роботи та інших працівників системи соціального захисту. З метою сприяння розвитку соціальних послуг на рівні територіальних громад із залученням громадських об'єднань та приватних організацій Міністерством соціальної політики ініційовано пілотний проект «Розвиток соціальних послуг». У 2021 році на його реалізацію було виділено 10 млн. гривень. Учасниками пілотного проекту визначено 20 територіальних громад. У вересні 2021 року розпочато реалізацію експериментального проекту щодо впровадження в територіальних громадах соціальної роботи[183]. Повномасштабне російське вторгнення в Україну та запровадження воєнного стану призупинили дію цього проекту.

Відсутність стимуляційних механізмів для органів місцевого самоврядування, спрямованих на запровадження системної соціальної роботи та розвиток ринку соціальних послуг у територіальних громадах, є серйозним бар'єром для ефективного соціального захисту. Відсутність законодавчих механізмів, які б заохочували органи місцевого самоврядування до розвитку соціальних послуг, знижує мотивацію впроваджувати нові програми. Багато територіальних громад мають недостатнє фінансування, що ускладнює інвестування у розвиток соціальної інфраструктури. Соціальна робота не завжди розглядається як пріоритетний напрямок розвитку місцевих громад. Місцеві органи самоврядування часто стикаються з браком фахівців, здатних організувати й розвивати соціальні послуги. Низька заробітна плата у сфері соціальної роботи не приваблює професіоналів. Розв'язання цих проблем можливо, якщо підготувати нормативно-правові акти щодо зміни підходів до фінансування соціальних послуг та їх стандартизації. Створити програми навчання для фахівців із соціальної роботи на рівні територіальних громад, підвищувати їх фаховий рівень. Запровадити стимуляційні заходи для залучення й утримання фахівців у сфері соціальної роботи відповідної територіальної громади. Запровадити надання базових соціальних послуг на рівні територіальних громад, у тому числі із залученням громадських організацій, бізнесу. Запровадження цих механізмів допоможе зробити соціальну роботу більш системною, а ринок соціальних послуг – більш розвиненим і доступним для населення.

Дотримання конституційного права на соціальний захист вимагає ефективного контролю за діями посадових осіб, які відповідають за реалізацію соціальної політики. Як слушно визначає А. Близнюк, що громадський контроль обумовлений як змістом конституційних норм, які визначають основи конституційного ладу, так і безпосередньо пов'язані з системою основних конституційних прав і свобод людини і громадянина. Окремі права та свободи, такі як свобода слова, свобода переконань, свобода думок визначають глибинний зміст даного інституту, його природне та

функціональне призначення, а інші сприяють його практичній реалізації, нерозривно пов'язані з механізмом його реалізації як форми конституційно-правової взаємодії публічної влади та громадянського суспільства (право на інформацію, право на об'єднання, право на участь в управлінні справами держави, право на правосуддя, право на звернення до органів державної влади та місцевого самоврядування, право на організацію та проведення публічних заходів)[184, с. 65]. Громадський контроль за дотриманням законодавства у сфері соціального захисту здійснюють різні інститути громадянського суспільства, зокрема громадські організації, благодійні фонди, волонтерські ініціативи, правозахисні групи, а також активні громадяни. Завдяки громадському контролю вдається виявляти та усувати недоліки в роботі державних органів, підвищувати прозорість їх діяльності, а також захищати права громадян, які потребують соціального захисту.

На жаль, низький рівень громадського контролю за діяльністю державних органів і відповідальністю посадових осіб є значною перешкодою для ефективної реалізації соціальної політики. Коли суспільство має обмежений доступ до інформації про дії посадовців або не має механізмів впливу на них, виникає ризик зловживань, корупції та нецільового використання ресурсів. Разом з тим, воєнний стан і кризові обставини можуть обмежувати можливості громадського контролю, що створює ризики для прозорості та підзвітності.

Ефективний громадський контроль сприяє підвищенню прозорості, адже коли громадяни мають можливість за допомогою електронних платформ здійснювати моніторинг дій державних органів, це стимулює посадових осіб відповідальніше виконувати свої обов'язки. Також громадський контроль підсилює зворотний зв'язок за допомогою мобільних додатків та інструментів, які дозволяють громадянам швидко повідомляти про порушення, надавати відгуки або пропозиції щодо покращення роботи державних органів. Для ефективного громадського контролю вважаємо необхідно впроваджувати сучасні технології, забезпечувати громадянам

доступ до відкритих даних і створювати механізми звітності посадових осіб. Це сприятиме більшій відповідальності посадових осіб, адже контроль з боку суспільства є додатковим стимулом для належного виконання державних обов'язків. Таким чином, модернізація громадського контролю та ефективна взаємодія з державними органами є комплексним процесом, що вимагає поєднання технологічних інновацій, правових реформ, освітніх ініціатив та активної участі громадянського суспільства. Такий підхід сприятиме не лише кращій реалізації конституційного права на соціальний захист, але й зміцненню авторитету держави в очах громадян, що є важливим для досягнення стабільності та ефективності виконання її завдань.

Велике значення має також підвищення довіри громадян до державних інституцій. Щоб підвищити довіру громадян до державних інституцій і реально покращити соціальну сферу, необхідний комплексний підхід, який поєднує прозорість, ефективність, участь громадян та відповідальність органів влади. Основні напрямки можуть бути такими: прозорість і відкритість дій влади; ефективність і якість послуг; відповідальність і підзвітність органів влади; залучення громадян і громадських організацій; освітні та інформаційні кампанії; впровадження міжнародних стандартів і кращих практик.

Окрім того, є проблеми щодо судового захисту соціальних прав для соціально незахищених громадян. Хоча Конституція України гарантує право на судовий захист, на практиці доступ до правосуддя є ускладненим через тривалі судові процеси, значні фінансові витрати та недостатню правову підтримку для вразливих верств населення. Так, відповідно до частини третьої статті 22 Конституції України при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу прав і свобод, що існують. Проте зміни до Кодексу адміністративного судочинства України й Цивільного процесуального кодексу України звузили процесуальні права позивача у справах, пов'язаних із соціальними виплатами, обмеживши його можливості в судовому захисті своїх прав у

спорах із суб'єктом владних повноважень, що порушує частину третю статті 22, частину першу статті 55 Основного Закону України. Це обмеження часто позбавляє соціально незахищених громадян можливості захищати свої права вищими судовими інстанціями, що є порушенням принципу доступу до правосуддя. У спорах із державними органами, які часто виступають відповідачами у справах про соціальні виплати, додаткові процесуальні бар'єри обмежують можливість громадян ефективно захистити свої права. Це стосується, зокрема, обмежень у строках подання позовів, а також вимог до обґрунтування позовних заяв. Зміни в оплаті судового збору та його розмірі також ускладнюють доступ до суду, особливо для малозабезпечених громадян. У випадках, коли громадянам потрібне звільнення від судового збору, вони можуть стикатися з додатковими процесуальними вимогами, що перешкоджає швидкому та ефективному захисту їхніх прав. Конституція гарантує кожному право на судовий захист (стаття 55), а внесені зміни фактично позбавляють значну частину населення доступу до ефективного захисту їхніх прав. Для розв'язання цієї проблеми важливо переглянути ці зміни та передбачити додаткові гарантії, що забезпечать соціально незахищеним громадянам належний доступ до правосуддя, зокрема через звільнення від судового збору, спрощення доказових вимог та посилення інституту судового захисту в соціальних питаннях.

На основі аналізу наукових позицій і нормативно-правових актів у сфері соціального захисту, можна виділити такі основні проблеми реалізації конституційного права на соціальний захист в Україні: недостатня деталізація конституційного права на соціальний захист у законодавстві; постійні зміни та доповнення до нормативних актів у сфері соціального захисту, разом із нечітким визначенням термінів; недостатність бюджетного фінансування певних соціальних гарантій; встановлення нечітких критеріїв для отримання соціальної допомоги у нормативних актах; бюрократичні перепони в процесі отримання соціальних послуг; відсутність єдиної інформаційної системи для обліку соціально незахищених категорій

населення; обмежений доступ до соціальних послуг для жителів сільської місцевості; низький рівень громадського контролю; складність судового захисту соціальних прав для соціально незахищених громадян.

Отже, необхідно удосконалювати законодавство у сфері соціального захисту, яке б забезпечувало прозорі й зрозумілі механізми реалізації конституційного права на соціальний захист. Важливо впровадити єдині стандарти та критерії для надання соціальних виплат. Держава має забезпечити належне фінансування соціальних програм відповідно до встановлених гарантій у законодавстві. Спрощення процедур надання соціальної допомоги допоможе підвищити доступність соціальних послуг для громадян. Крім того, необхідно спростити процедури звернення до суду в питаннях захисту соціальних прав.

Враховуючи зазначені проблеми, стає очевидним, що існує потреба у системному впорядкуванні законодавства у сфері соціального захисту. Метою такого впорядкування є забезпечення прозорих, зрозумілих та ефективних механізмів реалізації конституційного права на соціальний захист, належного фінансування соціальних гарантій та спрощення процедур доступу громадян до соціальних послуг.

Одним із ефективних шляхів досягнення цих цілей є підготовка та ухвалення Соціального кодексу України. У цьому контексті 29 квітня 2022 року Комітет Верховної Ради України з питань соціальної політики та захисту прав ветеранів розпочав масштабну та кропітку роботу щодо напрацювання проекту Соціального кодексу України. Під час засідання народні депутати України – члени Комітету – прийняли рішення створити відповідну робочу групу на його базі.

Для забезпечення відповідності положень кодексу до стандартів Ради Європи та Європейського Союзу, а також передової практики європейських держав до роботи над розробкою стратегічного документу держави в соціальній сфері долучився проект Ради Європи «Подальша підтримка розвитку соціальних прав людини в Україні». Очікується, що Соціальний

кодекс України міститиме алгоритм реалізації передбачених Конституцією України соціальних прав і гарантій людини і громадянина, зокрема на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, а також механізм соціального захисту громадян, які потрапили у складні життєві обставини. Під час роботи над документом, серед іншого, будуть ґрунтовно вивчатися міжнародні та європейські соціальні стандарти, у тому числі стандарти права на гідний рівень життя, стандарти соціального та пенсійного забезпечення [185].

Таким чином, робота над проектом Соціального кодексу України передбачає не лише адаптацію положень до європейських стандартів, а й переосмислення самої моделі соціальної політики держави. Як підкреслила Сюзанна Мнацакян (координаторка робочої групи – керівниця проекту Ради Європи), нинішня система законодавчо закріплених виплат є множинною та неефективною, а отже потребує нової систематизації [185].

Ми підтримуємо позицію робочої групи Комітету Верховної Ради України з питань соціальної політики та захисту прав ветеранів щодо необхідності розробки проекту Соціального кодексу України та подали власні пропозиції щодо удосконалення його положень. Зокрема, вони стосуються встановлення основних правових принципів регулювання відносин у сфері соціального захисту, гарантування права на соціальний захист визначеному колу осіб, забезпечення гендерної рівності у цій сфері, а також створення Єдиного електронного реєстру отримувачів соціальної підтримки (див. додаток Г). Впровадження зазначених положень у проект Соціального кодексу України стане важливим кроком на шляху до системного впорядкування законодавства у сфері соціального захисту.

Водночас варто зазначити, що розв'язання проблемних питань конституційного права на соціальний захист має особливе значення, оскільки реалізація цього права є фундаментальною складовою соціальної стабільності та справедливості в державі. Зокрема, слід звернути увагу на основні аспекти, які потребують вирішення: гармонізація норм Конституції

України та інших нормативних актів у сфері соціального захисту; тлумачення положень Конституції України; механізми врегулювання колізій між різними правовими нормами; забезпечення відповідності норм національного законодавства міжнародним стандартам.

Гармонізація норм Конституції з іншими нормативними актами є важливою для забезпечення єдності правової системи та її ефективного функціонування. Вона допомагає уникнути суперечностей та дублювання в законодавстві, а також гарантує, що всі нормативні акти відповідають основоположним принципам Конституції, забезпечуючи стабільність і передбачуваність правового регулювання в державі. Як слушно зауважує Н. Пархоменко, що завдяки втіленню змісту конституційних норм і принципів у законодавство відбувається його гармонізація, забезпечується стабільність та ефективність його розвитку. При цьому конституціоналізація законодавства безпосередньо залежить від змісту тих цінностей та принципів, що закладені в Конституції та зумовлені особливостями національної правової системи [186, с. 7–8]. Отже, український конституціоналізм продовжує свій розвиток, і важливим кроком є забезпечення реальної дії принципу верховенства Конституції України на практиці, що допомагає зміцнити правову державу та демократичні інститути. З цього приводу слушною є думка Ю. Лімбаха, голови Федерального Конституційного Суду Німеччини, про те, що «концепт верховенства Конституції надає Конституції найвищої сили у правовій системі» [187, с. 8]. На шляху до реалізації принципу верховенства права в Україні було подолано низку ключових труднощів, проте чимало проблем залишаються частково вирішеними або потребують подальших зусиль.

Правильне тлумачення Конституції України є важливим засобом для забезпечення її дієвості, адаптації до сучасних реалій та захисту прав і свобод громадян. Це дозволяє Конституції залишатися живим документом, що відповідає викликам часу та гарантує справедливість і стабільність у правовій системі. Закріплення права тлумачити Конституцію України за

Конституційним Судом є важливою ознакою зрілого конституційного ладу і відповідає світовій практиці конституціоналізму. Це не лише сприяє захисту соціальних прав і свобод громадян, але й забезпечує стабільність та верховенство Конституції як основного закону країни.

Основним нормативно-правовим актом, який регламентує правотлумачну діяльність Конституційного Суду України є Конституція України. Процедурні аспекти діяльності Конституційного Суду України, включно з тлумаченням Конституції, регулюються двома основними документами: Законом України «Про Конституційний Суд України» [188] та «Регламентом Конституційного Суду України» [189]. При цьому кожен із цих документів має свою роль і специфіку.

Рішення Конституційного Суду України щодо тлумачення Конституції мають далекосяжні наслідки, оскільки вони забезпечують стабільне і єдине тлумачення конституційних норм для всіх громадян і органів влади, закріплюючи верховенство Конституції як основного закону. Так, наприклад, роз'яснення, подані у такому рішенні у справі про офіційне тлумачення терміну «член сім'ї» від 03 червня 1999 р. № 5-рп/99, де Конституційний Суд України тлумачить поняття «член сім'ї» [190].

Динамічне тлумачення текстів законів є важливим процесом у правозастосуванні, який виникає внаслідок необхідності адаптації чинних правових норм до сучасних соціальних, економічних та політичних умов. Це тлумачення має на меті забезпечити справедливість, ефективність і актуальність застосування права. Конституційний Суд України упродовж своєї діяльності неодноразово змінював правові позиції щодо соціальних прав громадян. Показовими у цьому контексті є його рішення стосовно соціальних пільг, що надаються державою.

Так, у рішенні від 20 березня 2002 року у справі № 1-15/2002 Суд зазначив, що для значної кількості громадян України пільги, компенсації й гарантії, право на які передбачене чинним законодавством, становлять додаткове джерело існування та необхідну складову конституційного права

на забезпечення життєвого рівня (стаття 48 Конституції України). Цей рівень, відповідно до частини третьої статті 46 Конституції України, не може бути нижчим за прожитковий мінімум, установлений законом. Відтак, звуження змісту та обсягу цього права шляхом прийняття нових законів або внесення змін до чинних не допускається (стаття 22 Конституції України). Його обмеження можливе лише за умови введення надзвичайного стану відповідно до пункту 31 частини першої статті 85, пункту 19 статті 92 та статті 64 Конституції України [191].

Аналогічний підхід Суд підтвердив у рішенні від 9 липня 2007 року у справі № 1-29/2007, наголосивши, що держава, утверджуючи та забезпечуючи права і свободи громадян, окремими законами встановила певні соціальні пільги, компенсації й гарантії. Вони є складовою конституційного права на соціальний захист і водночас юридичним механізмом реалізації цього права. Тому відповідно до частини другої статті 6, частини другої статті 19 та частини першої статті 68 Конституції України ці гарантії мають загальнообов'язковий характер і однаковою мірою повинні виконуватися органами державної влади, місцевого самоврядування та їх посадовими особами. Невиконання державою своїх соціальних зобов'язань призводить до порушення принципу рівності громадян, підриває довіру особи до держави та суперечить засадам соціальної, правової держави [192]. Проте у рішенні Конституційного Суду України від 26 грудня 2011 року по справі № 1-42/2011 вказується, що передбачені законами соціально-економічні права не є абсолютними. Механізм реалізації цих прав може бути змінений державою, зокрема, через неможливість їх фінансового забезпечення шляхом пропорційного перерозподілу коштів з метою збереження балансу інтересів усього суспільства [193]. Але причини такої позиції у рішенні Конституційного Суду України не вказані. Зрозуміло, що це може бути пов'язане з різними факторами, такими як зміни у фінансово-економічній ситуації держави, зміни в політичному та соціальному контексті, або зміни в складі суддів. Цей підхід у рішенні Конституційного Суду

України відображає необхідність адаптації правових норм до поточних умов та забезпечення гнучкості у їхньому застосуванні.

Рішення Конституційного Суду є обов'язковими для виконання на всій території України, і їх невиконання може мати негативні наслідки для правової системи, захисту прав людини та громадянина, а також для функціонування демократичних інститутів. Як слушно стверджує М. Цвік, що невиконання рішень Конституційного Суду рівнозначне невиконанню Конституції. Тим часом у державно-правовій практиці є чимало випадків, коли ці рішення не виконуються, що веде до неправомірного продовження дії антиправових неконституційних приписів. За умов відсутності будь-яких офіційних засобів контролю заради запобігання таким правопорушенням доцільно періодично офіційно повідомляти через засоби масової інформації про хід виконання згаданих рішень. З метою сприяння збиранню і публікації відповідної інформації доцільно створити в складі апарату Конституційного Суду спеціальну невелику структуру. За дії або бездіяльність осіб, які не виконують обов'язки з реалізації рішень Конституційного Суду, доцільно встановити спеціальні адміністративні, у тому числі грошові, санкції, що не виключає залежно від конкретних обставин також інших видів відповідальності [165, с. 16]. Звісно, що невиконання рішень Конституційного Суду є серйозною проблемою, що підриває правову систему та захист конституційних прав громадян в Україні. Для розв'язання цієї проблеми необхідно впроваджувати ефективні механізми контролю та відповідальності, підвищувати рівень правової культури та забезпечувати фінансову й адміністративну підтримку для виконання рішень Конституційного Суду.

Для дослідження механізмів вирішення колізій між різними правовими нормами у сфері соціального захисту необхідно з'ясувати визначення поняття «колізія норм права». У юридичній літературі відсутнє загальноприйняте визначення цього поняття, що обумовлює різні підходи до його розуміння. Деякі автори вважають, що колізія виникає тоді, коли кілька

правових норм одночасно регулюють одну й ту ж ситуацію, але при цьому ці норми не обов'язково є суперечливими за змістом. Інші науковці розглядають колізії як результат того, що різні норми суперечать одна одній за змістом, тобто пропонують різні підходи до розв'язання цього питання. Ще один підхід полягає в тому, що колізії виникають, коли правові норми, які регулюють однорідні суспільні відносини, входять у суперечність одна з одною. Деякі вчені вважають, що колізії є конфліктом, у якому вимоги норм взаємно виключають одна одну, що робить їх неможливими для одночасного виконання. Окремий підхід полягає в ототожненні колізії з конфліктом між нормативними актами різних рівнів або джерел, де один акт суперечить іншому. О. Скакун під юридичними колізіями розуміє неузгодженість (розбіжність, зіткнення) норм, пов'язана з особливостями регулювання одних і тих же або подібних суспільних відносин різними правовими актами [125, 415]. Це означає, що колізії можуть виникати як результат існування різних норм, які застосовуються до одних і тих самих суспільних відносин, але містять суперечливі положення або різні підходи до їх регулювання. Такий підхід підкреслює, що колізії не обов'язково мають на увазі суперечність у змісті норм, а можуть бути пов'язані саме з регулятивними особливостями різних актів, які одночасно впливають на схожі суспільні відносини.

У юридичній літературі вчені розглядають колізії норм як явище, що може бути спричинене різними факторами, які поділяються на об'єктивні та суб'єктивні. Цей поділ дає змогу детальніше зрозуміти природу правових колізій і шляхи їх вирішення. До об'єктивних належать: динаміка правовідносин (може існувати конфлікт старих норм та прийнятих); їх поширення у просторі (принцип територіальності уможливорює конфлікт національних та міжнародних норм); специфічність різновидів суспільних відносин, що потребує їх диференційованого регулювання; значна кількість державних органів, що приймають відповідні норми права. До суб'єктивних чинників належать: воля законодавця; відсутність чіткого розмежування законодавчої компетенції між правотворчими органами; брак досвіду осіб,

що займаються правотворчістю; непослідовність систематизації та ін. [194, с. 78–79]. Тобто об'єктивні чинники пов'язані з динамічністю соціальних відносин, складністю багаторівневої правової системи та недосконалістю правового регулювання. Суб'єктивні ж чинники залежать від людського фактору – погрішностей у правотворчій діяльності, політичних інтересів та різних підходів до тлумачення правових норм. Отже, розуміння цих чинників є важливим для вдосконалення законодавчого процесу та мінімізації правових колізій у сфері соціального захисту.

Механізми вирішення правових колізій передбачають способи усунення суперечностей між різними правовими нормами, які регулюють одну і ту саму ситуацію, але мають різний зміст або трактування. Такі колізії можуть виникати між нормами одного закону, між різними законами або між нормами різних рівнів (наприклад, між Конституцією та звичайним законом).

Звернемо увагу на практику Верховного Суду у випадках виявлення колізій у законодавстві у сфері соціального захисту. Так, у провадженні Суду перебувала справа за позовом особи до Управління виконавчої дирекції Фонду соціального страхування України та Головного управління Пенсійного фонду України про визнання протиправною відмови у здійсненні страхових виплат і наданні соціальних послуг, а також про зобов'язання призначити одноразову допомогу відповідно до частини шостої статті 42 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 23 вересня 1999 року № 1105-XIV.

Позивачка, дружина померлого внаслідок нещасного випадку на виробництві, вважала протиправною відмову у призначенні їй одноразової допомоги, оскільки відповідачі посилалися на відсутність у неї спільної з чоловіком реєстрації місця проживання. Суд першої інстанції відмовив у задоволенні позову, проте апеляційний суд скасував це рішення та частково задовольнив позовні вимоги: визнав протиправним і скасував рішення відповідача про відмову у виплаті одноразової допомоги, зобов'язавши

Головне управління ПФУ здійснити нарахування та виплату. У решті вимог було відмовлено. Верховний Суд погодився з такими висновками.

Суд наголосив, що підставою для відмови була вимога пункту 5.1 розділу V Порядку № 11 (затвердженого постановою правління Фонду соціального страхування України від 19 липня 2018 року № 11), згідно з якою реєстрація місця проживання отримувача допомоги повинна збігатися з місцем реєстрації померлого потерпілого. Водночас частина шоста статті 42 Закону № 1105-XIV у чинній на той момент редакції передбачає право на два види одноразових виплат: (1) допомогу сім'ї потерпілого у разі його смерті внаслідок нещасного випадку на виробництві, та (2) допомогу кожній особі, яка перебувала на його утриманні, а також його дитині, народженій протягом десяти місяців після смерті потерпілого.

Таким чином, Верховний Суд констатував, що підзаконний акт (Порядок № 11) суперечить Закону, оскільки встановлює додаткову умову — обов'язкову спільну реєстрацію місця проживання. Суд виходив із того, що пріоритет мають норми законів та Конституції України (ч. 1–3 ст. 7 КАС України), а у разі колізії застосовуються акти вищої юридичної сили. Ця позиція також узгоджується з положеннями ст. 66 Закону України «Про правотворчу діяльність» від 24 серпня 2023 року № 3354-ІХ.

Крім того, Суд врахував конституційні гарантії свободи пересування та вільного вибору місця проживання (ст. 33 Конституції України), а також відповідні міжнародно-правові норми: Загальну декларацію прав людини (ст. 13), Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (ст. 12), Протокол № 4 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (ст. 2). В умовах воєнної агресії РФ, що спричинила масове внутрішнє переміщення населення, вимога щодо обов'язкової спільної реєстрації фактично унеможлиблює реалізацію права на соціальний захист значною кількістю сімей загиблих.

З огляду на це Верховний Суд, керуючись принципом верховенства права (ч. 1 ст. 6 КАС України), дійшов висновку, що у даному випадку

підлягають застосуванню положення Закону № 1105-XIV як акта вищої юридичної сили, а відповідні приписи Порядку № 11 не можуть обмежувати право на отримання одноразової допомоги [195]. Тобто Верховний Суд України розглядає справи, пов'язані із соціальним захистом, і виносить рішення, які встановлюють прецеденти у випадках колізій між різними нормативними актами або неоднозначним тлумаченням норм права. Якщо існує колізія в законодавстві, Верховний Суд часто використовує положення Конституції України, посиляючись на конституційне право на соціальний захист, гарантоване державою. У разі неоднозначності законодавства або колізій, Верховний Суд зазвичай тлумачить норми на користь заявника. Це є виявом принципу верховенства права та прагненням захистити права осіб, особливо вразливих категорій громадян. Отже, Верховний Суд діє не лише як судова інстанція, але і як орган, що фактично сприяє узгодженню законодавства, забезпечуючи ефективний захист соціальних прав громадян навіть у випадках правових колізій.

Виявлення колізій та прогалін між Конституцією України та іншими нормативними актами у сфері соціального захисту можливо при проведенні їх юридичного аналізу та експертизи. При зіставленні положень Конституції з чинними законами та підзаконними актами можна виявити невідповідності між ними. Наприклад, недостатнє законодавче забезпечення підтримки внутрішньо переміщених осіб, хоча Конституція України гарантує рівні права всім громадянам. При ідентифікації норм, які суперечать принципам Конституції можна з'ясувати порушення права на соціальний захист. Наприклад, неврегульованість механізму надання певних видів допомоги, не зважаючи на конституційні гарантії передбачені ст. 46 Конституції України. Аналіз рішень Конституційного Суду та адміністративних судів щодо спорів у сфері соціального захисту дозволяє виявити закони або підзаконні акти, які порушують конституційні права громадян. Тобто це допомагає систематизувати юридичні проблеми для розробки пропозицій щодо удосконалення законодавства у сфері соціального захисту.

Відповідність норм національного законодавства міжнародним стандартам є важливим принципом, який забезпечує узгодженість правової системи держави з міжнародно визнаними нормами та стандартами, особливо у сфері прав людини, демократії, правосуддя та верховенства права. Міжнародно-правове регулювання відіграє важливу роль у сфері не лише визнання й закріплення, але й реалізації права на соціальний захист. Виклики сучасності зумовлюють тривалий характер зазначених процесів і виступають своєрідним закликком до дій для усіх держав. Адже втілення соціальних стандартів і механізмів їх реалізації в національні системи соціального забезпечення є досить складним явищем і потребує тісної співпраці як усього світового співтовариства в цілому, так і окремо взятих держав між собою (на двосторонньому рівні) з метою «ліквідації бідності та створення більш досконалого світу в інтересах усього людства» [196]. Це питання особливо актуальне для України, яка є учасницею багатьох міжнародних договорів та організацій, зокрема ООН, Ради Європи та ОБСЄ. Доцільно прискоритися не лише у процесі апроксимації у сфері соціального законодавства до права Європейського Союзу, а також спрямувати зусилля на розширення кола суб'єктів, з якими укладено двосторонні договори у сфері соціального забезпечення та в дотичних сферах [197, с. 134]. Саме держава як сторона міжнародних договорів, що встановлює соціальні стандарти, повинна в максимально можливих межах і з використанням всіх наявних ресурсів вжити заходів для забезпечення їх повної реалізації, створити ефективні системи (структурну й функціональну) такого захисту. Ця вимога впливає, перш за все, із приписів Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права (1966). З огляду на це, скажемо, що держава бере на себе зобов'язання гарантувати реалізацію права особи на соціальний захист шляхом її соціального забезпечення й соціального страхування, враховуючи це, вона встановлює мінімальні гарантії, це – загальноприйняте на світовому рівні. Зважаючи на глобалізаційні процеси та інтеграцію до міжнародних структур, важливо, щоб конституційні норми відповідали міжнародним

стандартам прав людини та принципам правової держави. Отже, комплексний підхід до цієї проблеми дозволить уникати фрагментарних змін, які можуть лише створювати нові колізії та посилювати правову невизначеність.

Таким чином, узгоджене вирішення перелічених аспектів сприятиме зміцненню соціальної стабільності, підвищенню рівня довіри громадян до держави та наближенню України до міжнародних стандартів у сфері соціального захисту.

3.2. Конституційне право на соціальний захист у країнах ЄС: можливості запозичення їх досвіду в Україні

Україна активно співпрацює з міжнародними організаціями та країнами Європи в питаннях реформування соціальної сфери. Від моменту здобуття незалежності в 1991 році вона орієнтується на європейські стандарти прав людини, закріплені в таких документах, як Європейська соціальна хартія [79] та Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод [156]. Підписання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом у 2014 році стало визначною подією, яка закріпила стратегічний курс України на європейську інтеграцію (далі – Угода) [198]. Цей документ охоплює широкий спектр реформ, спрямованих на гармонізацію українських стандартів із європейськими у ключових сферах суспільного життя. Зокрема, у сфері соціального захисту Угода передбачає: удосконалення системи соціального захисту; захист прав працівників; рівний доступ до соціальних послуг; адаптацію системи соціального страхування; європейські стандарти адресності допомоги. Угода стала поштовхом для впровадження низки реформ у соціальній сфері в Україні. Вона не тільки закріпила прагнення України до європейських стандартів, але й залучила технічну, фінансову та експертну допомогу з боку ЄС.

Право ЄС має пріоритет над національним законодавством, включаючи конституції держав-членів, якщо йдеться про сфери, врегульовані договорами ЄС. Це підтверджено рішеннями Суду Європейського Союзу (наприклад, рішення у справах *Costa v. ENEL* та *Simmenthal*). Договори ЄС містять положення, що гарантують повагу до національної ідентичності держав-членів (ст. 4 Договору про Європейський Союз). Це дозволяє державам-членам зберігати свої правові традиції та конституційні цінності, адаптуючи їх до загальних стандартів ЄС.

Стаття 1 Конституції України закладає фундаментальні засади державної політики, проголошуючи Україну демократичною, соціальною та правовою державою. Соціальна політика України спрямована на забезпечення базових потреб громадян і включає низку механізмів, що допомагають реалізувати принципи соціальної держави. Положення Конституції України визначають пріоритети у сфері забезпечення соціального захисту, рівності та гідності для всіх громадян. Однак у реальності рівень соціального забезпечення залежить від економічних ресурсів держави та ефективності управлінських рішень. Крім того, при реалізації конституційного права на соціальний захист громадяни України стикаються з низкою проблем, які потребують розв'язання. Це недостатня адресність допомоги, корупція, відсутність єдиної інформаційної системи, недостатній доступ до соціальних послуг у сільській місцевості та наслідки війни.

Українські спроби подолати бідність мають шанс стати успішними лише за умов серйозного переосмислення усього того, що вважалося у нас «добрим» і «поганим» в конституційній сфері. Вітчизняна Конституція має суттєво посилити захист індивідуалізму, приватної власності, конкуренції й свободи договору, не кажучи вже про інтелектуальну свободу...Здорова конституція є інструментом свободи». Як писав ще Ганс Кельзен, метою правової держави є не що інше, як «встановлення правових обмежень

здійсненню влади. Гарантія конституції – це забезпечення дотримання цих правових обмежень» [199, с. 38].

Водночас інтеграція європейських стандартів, модернізація системи соціального захисту та активна взаємодія з міжнародними партнерами сприятиме покращенню ситуації.

Системи соціального захисту в європейських країнах відрізняються за структурою, рівнем фінансування та колом осіб, які отримують підтримку. Водночас у їхніх конституціях, як правило, закріплюються базові принципи забезпечення соціальної безпеки та основні гарантії для громадян. Як слушно зазначає М. Смолярова, принципи відіграють ключову роль, адже саме через них формується сучасний державний підхід до правового регулювання сфери соціального забезпечення та визначається зміст майбутніх правових норм [200, с. 40]. З огляду на це, важливим завданням є аналіз положень конституцій європейських країн, у яких закріплено право на соціальний захист і принципи соціальної безпеки, адже такий порівняльний досвід може слугувати орієнтиром для удосконалення вітчизняної правової системи.

Розпочати доцільно з аналізу досвіду Республіки Польща, яка належить до групи держав Східної Європи. У статті 67 Конституції Польщі закріплено, що «громадянин має право на соціальне забезпечення у випадку непрацездатності внаслідок хвороби або інвалідності, а також у разі досягнення пенсійного віку. Обсяг і форми соціального забезпечення визначаються законом. Громадянин, який залишився без роботи з незалежних від нього обставин і без інших засобів існування, має право на соціальне забезпечення, обсяг і форми якого визначаються законом» [201, с. 30]. Таким чином, у зазначеній конституційній нормі окреслюються базові гарантії соціального забезпечення громадян Польщі, тоді як конкретизація механізмів їх реалізації віднесена до сфери законодавчого регулювання. Такий підхід дає змогу динамічно враховувати соціально-економічні можливості держави та адаптувати параметри соціальної підтримки відповідно до актуальних суспільних потреб (у випадках непрацездатності, захворювання, безробіття

чи досягнення пенсійного віку). Відтак, закріплення відповідного положення у Конституції відображає визначення права на соціальний захист як фундаментального принципу соціальної політики держави, що, у свою чергу, підкреслює відповідальність держави за забезпечення базових соціальних стандартів.

Нормативно-правове регулювання у цій сфері здійснюється, насамперед, на підставі положень Закону про соціальне забезпечення (*Ustawa o systemie ubezpieczeń społecznych*) та Закону про сімейні допомоги (*Ustawa o świadczeniach rodzinnych*). Польська модель передбачає функціонування обов'язкової системи соціального страхування, що поширюється на найманих працівників, підприємців та самозайнятих осіб. Збір страхових внесків та адміністрування виплат забезпечується спеціалізованим органом – Закладом соціального страхування (*Zakład Ubezpieczeń Społecznych, ZUS*). Система охоплює різні напрями соціального забезпечення, зокрема допомогу у випадку безробіття, сімейні виплати, соціальну підтримку осіб з інвалідністю та пенсійне забезпечення. Важливу роль у реалізації соціальної політики відіграють органи місцевого самоврядування, які надають адресну допомогу найуразливішим категоріям населення.

Особливістю сучасної польської моделі є її інтегрованість у європейський правовий простір. Зокрема, Польща імплементувала норми права Європейського Союзу, зокрема Регламенти ЄС щодо координації систем соціального забезпечення, відповідно до яких громадяни держав-членів ЄС користуються рівними правами на отримання соціальних виплат із громадянами Польщі. Важливою гарантією ефективності системи є суворий контроль з боку державних інституцій, спрямований на мінімізацію зловживань у сфері соціального забезпечення. Широке впровадження електронних систем обліку внесків і виплат сприяє прозорості, підвищує ефективність адміністрування та забезпечує зручний доступ громадян до соціальних послуг. Окрім того, рішення органів соціального захисту можуть

бути оскаржені в адміністративних судах, що забезпечує додатковий рівень захисту прав громадян.

Аналіз польського досвіду дає підстави вважати його цінним для вдосконалення української системи соціального захисту. Зокрема, доцільним видається створення єдиного органу адміністрування соціальних виплат, уповноваженого на централізований збір страхових внесків та розподіл соціальних виплат за аналогією з польським Zakład Ubezpieczeń Społecznych. Впровадження в Україні сучасних електронних систем обліку соціальних виплат дозволило б знизити корупційні ризики, прискорити процес опрацювання звернень громадян і водночас підвищити рівень прозорості та ефективності соціальної політики.

Проаналізуємо норми у сфері соціального захисту в конституціях країн Західної Європи (Німеччини, Швейцарії та Франції). Право на соціальний захист закріплено в Основному Законі Федеративної Республіки Німеччина (Конституції), хоча це право не сформульовано прямо, як у деяких інших європейських країнах. Проте принципи соціального захисту впливають із кількох статей. Так, у статті 20 Конституції Федеративної республіки Німеччина проголошується, що «Федеративна Республіка Німеччина – демократична й соціальна федеративна держава»[202]. Ця стаття встановлює принцип «соціальної держави» (Sozialstaat), що зобов'язує державу створювати умови для соціального захисту громадян. Забезпечення гідного рівня життя (ст. 1) також є однією з ключових функцій держави Федеративної Республіки Німеччина. Принцип соціальної держави передбачає обов'язок держави забезпечувати: соціальне страхування (пенсії, медичне страхування, страхування від безробіття); соціальну допомогу (підтримку нужденних); справедливий доступ до системи охорони здоров'я. Таким чином, конституційні положення Німеччини формують правову основу для комплексної системи соціального захисту, яка розвивається через закони та державні програми.

У Німеччині існує єдиний Соціальний кодекс (Sozialgesetzbuch, SGB), кожен розділ якого присвячено окремим видам соціального забезпечення. Звісно, що Соціальний кодекс у своєму змісті визначає, якою є система соціального захисту населення, а спеціальні нормативно-правові акти, у свою чергу, врегульовують окремі складові цієї системи. Сьогодні в Україні соціальне законодавство також становить масштабна система нормативно-правових актів, тому дослідження досвіду систематизації соціального законодавства в Федеративній Республіці Німеччина є особливо актуальним для України[203, с. 47].

Соціальна політика Німеччини регулюється законами про охорону здоров'я, пенсійне забезпечення, безробіття та страхування від нещасних випадків. У Німеччині створена страхова модель соціального захисту за принципом солідарності. Усі працівники та роботодавці сплачують страхові внески на медичне, пенсійне, безробітне та страхування від нещасних випадків. Внески обчислюються пропорційно доходу, а послуги надаються відповідно до потреби. Держава забезпечує підтримку малозабезпечених осіб через програми допомоги, такі як Hartz IV. Соціальні виплати призначаються після оцінки матеріального становища заявника.

Запозичення досвіду Німеччини у сфері соціального захисту може значно зміцнити систему соціальної підтримки в Україні. По перше, необхідно провести систематизацію соціального законодавства України. Тобто прийняття єдиного Соціального кодексу України, подібного до німецької Книги соціального кодексу (SGB). По друге, вдосконалити систему соціальної допомоги в Україні. Запровадити ефективну систему оцінки потреб домогосподарств на основі реального майнового стану.

В Конституції Швейцарії немає текстуального закріплення поняття «соціальна держава», проте в ній зафіксована категорія «держава добробуту» [204, с. 136]. Крім того, стаття 41 Федеральної Конституції Швейцарської Конфедерації закріплює соціальні цілі: здійснювати своє право на соціальну безпеку; користуватися необхідною охороною здоров'я; мати доступ до

житла, який відповідає базовим стандартам; здобувати освіту й професійну підготовку; мати роботу та справедливі умови праці [205]. Також Федеральною Конституцією Швейцарської Конфедерації встановлюються право на допомогу в умовах скрути (ст. 12); право на пенсійне забезпечення (ст. 111); право на соціальне страхування (ст. 113). Хоча швейцарська Конституція формально не гарантує соціальні виплати у формі суб'єктивного права, вона встановлює чіткі зобов'язання держави щодо створення умов для соціальної безпеки. Це дозволяє законодавству адаптуватися до нових соціальних викликів і впроваджувати ефективні соціальні програми. Швейцарія декларує себе як держава, у якій населення є матеріально забезпеченим належним чином та в якій відсутня бідність. Швейцарська модель соціального захисту є однією з найефективніших у світі завдяки добре збалансованій системі соціального страхування та державної підтримки. Ця система побудована на принципах особистої відповідальності та солідарності. Кожна людина має докладати зусиль для забезпечення власного добробуту, сплачуючи страхові внески та податки. Однак, якщо людина не в змозі самотійно впоратися з життєвими труднощами, держава, кантони та громади надають підтримку.

Запозичення досвіду Швейцарії у сфері соціального захисту може стати важливим кроком для зміцнення системи соціальної підтримки в Україні. Швейцарська модель вирізняється високим рівнем соціального захисту, децентралізацією управління та відповідальністю громадян. Так, в Україні запроваджуються моделі, де місцеві громади самотійно визначають обсяги соціальної допомоги залежно від потреб громадян. Але, на нашу думку, необхідно надавати регіонам більшої фінансової автономії для реалізації соціальних програм.

Конституція Франції 1958 року, яка є основним законом П'ятої республіки, не містить конкретної статті, яка б прямо оголошувала право на соціальний захист. Однак це право виражено через інші правові акти, зокрема, через Декларацію прав людини і громадянина 1789 року (далі –

Декларація), що є частиною французької конституційної традиції. Конституція П'ятої республіки у Франції (1958) надає конституційної сили принципам, що викладені у Декларації. Відповідно до Декларації людина та громадянин має право на соціальну забезпеченість; право на працю; право на безплатне навчання; право на допомогу в літньому віці та інші права [206]. Окрім того, Декларація гарантує низку інших соціальних прав, таких як право на власність і на забезпечення життєвих потреб. Право на соціальний захист реалізується через систему соціального забезпечення, яка охоплює пенсії, медичне страхування, допомогу безробітним та інші соціальні послуги, що є важливою частиною французької державної політики. Особливо в Конституції Франції (у Преамбулі) підкреслюється роль держави у підтримці громадян, які стикаються з безробіттям, хворобами або старістю. Запозичення французької моделі може зробити соціальну систему України більш збалансованою, фінансово стійкою та справедливою. Французька модель базується на принципах соціальної справедливості, державного регулювання та солідарності. Запровадження універсальної системи медичного страхування в Україні завдяки внесків роботодавців і працівників стало б важливим кроком до побудови стійкої системи охорони здоров'я, яка б забезпечила доступність і якість медичних послуг.

До Південної Європи відносять як Італію, так і Іспанію. Важливою складовою Конституції Італії є право на соціальний захист. За змістом статті 2 Конституції Італійська Республіка визнає й гарантує невід'ємні права людини як окремої особи, так і в соціальних об'єднаннях. Це є основою для забезпечення соціальних прав. Окрім того, стаття 38 Конституції Італійської Республіки визначає, що «кожний непрацездатний і такий, у кого відсутні належні засоби існування, має право на підтримку і соціальне забезпечення. Ті, хто працюють, мають право на забезпечення матеріальними засобами, які відповідають життєвим потребам, що виникають у зв'язку з нещасним випадком, хворобою, інвалідністю, похилим віком і незалежним від них безробіттям. Неповнолітні й особи без професійної підготовки мають право

на освіту і професійну підготовку. Положення цієї статті реалізуються органами та інституціями, утвореними або контрольованими державою. Приватна благодійність є вільною» [207, с. 28]. У змісті цієї статті конкретно визначається не тільки право на соціальне забезпечення, а й обов'язок держави забезпечувати соціальну підтримку через відповідні органи та інституції. Це передбачає створення системи соціального захисту, яка охоплює різні категорії осіб: непрацездатних, безробітних, хворих, осіб похилого віку, неповнолітніх та тих, хто потребує професійної підготовки.

Крім того, стаття 38 Конституції Італійської Республіки підкреслює принцип солідарності між державою та суспільством. Вона не лише покладає соціальні зобов'язання на державу, а й дозволяє приватним благодійним організаціям надавати допомогу. Це створює збалансовану модель соціального захисту, де державні та приватні інституції взаємодіють для підтримки найвразливіших груп населення. Італія має розвинену систему соціального захисту, яка включає пенсії, медичне страхування, виплати на випадок безробіття, допомогу багатодітним сім'ям і субсидії малозабезпеченим. Законодавство постійно оновлюється відповідно до соціальних і економічних викликів. В Італії, як і у Франції є багаті традиції добровільної діяльності, де волонтерство є важливою складовою суспільства. Волонтерський рух у цих країнах не тільки допомагає розв'язувати соціальні проблеми, а й зміцнює громадянське суспільство, сприяє розвитку солідарності та взаємодопомоги серед різних верств населення.

Запозичення елементів італійської моделі соціального захисту може створити в Україні більш гнучку, соціально справедливу та економічно стійку систему підтримки. Так, запровадження в Україні дієвої багаторівневої пенсійної системи з державним, професійним і приватним страхуванням гарантуватиме призначення стабільних пенсій завдяки різних джерел фінансування, зменшення навантаження на державний бюджет.

Стаття 41 Конституції Іспанії визначає, що «Органи публічної влади підтримують систему публічного соціального страхування для всіх громадян,

яке гарантує допомогу і надання в необхідному випадку достатніх виплат, особливо при безробітті. Отримання додаткової допомоги і виплат є добровільним»[208, с. 19]. Тобто ця стаття закріплює право на соціальне забезпечення як один з основоположних принципів державної соціальної політики та зобов'язує державу забезпечувати функціонування системи соціального захисту для всіх громадян. Водночас додаткові соціальні виплати та послуги можуть надаватися на добровільних засадах, що створює можливість для розвитку приватних страхових і благодійних організацій. Таким чином, Конституція Іспанії встановлює систему соціального захисту як обов'язковий елемент державної політики, підкріплюючи принцип соціальної справедливості та підтримки найбільш вразливих верств населення.

Іспанія має розвинену систему соціального страхування, яка охоплює різні види ризиків: пенсії, медичне страхування, безробіття, інвалідність, материнство. Іспанія активно працює над інтеграцією в суспільство маргіналізованих груп, таких як мігранти, люди з низьким рівнем доходів, та інші уразливі категорії. Програми включають доступ до освіти, медицини, житла та соціального забезпечення.

Запозичення досвіду Іспанії у сфері соціального захисту може значно поліпшити систему соціальної підтримки в Україні, оскільки іспанська модель базується на принципах солідарності, соціальної інклюзивності та гнучкості у відповіді на економічні виклики. Підвищення доступності соціальних послуг для вразливих груп населення значно покращить їхні життєві умови, сприятиме інтеграції в суспільство, а також посилить соціальну стабільність в Україні. Ці кроки можуть стати основою для створення більш справедливої та ефективно соціальної системи.

Звернемо увагу на країни Північної Європи (Швеція, Велика Британія, Литва, Естонія). У Конституції Швеції прямо не закріплено конкретне право на соціальний захист, однак система соціального захисту є важливою частиною шведського державного устрою і політики. Конституція Швеції

визначає основи демократії та прав і свобод громадян, однак більшість соціальних прав, зокрема право на соціальний захист, регулюються через інші закони та нормативні акти.

Швеція має одну з найрозвиненіших систем соціального забезпечення у світі, яка включає безплатну медичну допомогу, пенсії, допомогу по безробіттю, підтримку сімей з дітьми, допомогу інвалідам та інші форми соціальної підтримки. Однак ці права не завжди прямо закріплені в Конституції, а регулюються через окремі закони, такі як законодавство щодо соціального забезпечення, охорони здоров'я та праці.

У Швеції модель соціальної роботи вважається кращою у світі, оскільки шведам вдалося об'єднати все позитивне, запозичене з досвіду значної кількості країн. Економісти навіть ввели такий термін – «шведська модель». Середня тривалість життя тут становить 78 років. Середній дохід на душу населення – близько 20,5 тис. євро. Рівень безробіття менше – 1,5 %. Будь-який житель Швеції економічно захищений у випадку хвороби, при народженні дитини, у зв'язку з нещасними випадками, травмами, втратою роботи й в старості. Крім того, всім нужденним виплачується грошова допомога, що забезпечує гідний рівень проживання [209, с. 271]. Швеція підтримує модель соціальної держави з розвиненою системою соціальних гарантій. Таким чином, хоча Конституція Швеції не містить окремої статті про право на соціальний захист, сам механізм соціального забезпечення є одним з основних елементів шведської державної політики.

Соціальна система Швеції фінансується через податки, охоплюючи всі верстви населення незалежно від їхнього соціального статусу. Бюджет соціального захисту формується централізовано, але управління послугами відбувається на муніципальному рівні. Соціальні послуги у Швеції доступні всім жителям країни, включаючи іммігрантів та біженців, які мають право на соціальне забезпечення після офіційної реєстрації. Відсутність дискримінації та рівний доступ до медичних, освітніх та соціальних послуг закріплені на законодавчому рівні.

Швеція пропонує одну з найефективніших моделей соціального захисту у світі, яка заснована на правовій рівності, соціальній відповідальності та державному управлінні. Україна може запозичити з цієї моделі такі елементи, як загальнодоступність послуг, соціальне страхування, підтримку сімей та осіб з інвалідністю, прозорість фінансування та децентралізоване управління.

Право на соціальний захист у Великобританії визначається не конституцією, а законодавчими актами. Це дозволяє системі соціального захисту Великобританії бути гнучкою та адаптуватися до змін соціальної та економічної ситуації. Основним законом у цій сфері є Закон «Про соціальне забезпечення» (Social Security Act), який регулює пенсії, допомогу по безробіттю, виплати на дітей, підтримку осіб з інвалідністю тощо. Законодавство Великобританії про надання послуг має особливості. Так, всі послуги, що надаються в галузі освіти, медицини й інших сферах, законодавчо визначені як соціальні. Британці створили ринок соціальних послуг, який складається з державних, приватних соціальних служб й громадських організацій, що надають ці послуги. Таким чином, у людей є вибір, і водночас створюється конкуренція стосовно якості й стандартів послуг між державою та приватними організаціями. Держава виділяє гроші на певну послугу, а користувач сам вирішує де її купувати – там, де вона якісна або де дешева. Дуже важливо й те, що в європейських країнах, і, зокрема, в Британії завжди точно знають, яка кількість людей має потребу в соціальних послугах. Відповідно, вони можуть прорахувати необхідний обсяг фінансових ресурсів для надання цих послуг. Різні напрямки соціальної роботи регламентуються своїми нормативами й стандартами [300, с. 70]. Отже, хоча у Великобританії немає єдиного конституційного документа, право на соціальний захист забезпечується через закони, судові рішення та міжнародні стандарти. Основні закони соціального захисту базуються на Законах про соціальне забезпечення (Social Security Acts), прийнятих у різні роки, починаючи з 1948 року. Підтримку людей з інвалідністю, людей

похилого віку та осіб, які потребують догляду регламентовано Актом про соціальну допомогу (Care Act 2014). Захист прав дітей регламентовано Актом про дітей (Children Act 1989, 2004).

Особливості правового регулювання соціального захисту у Великобританії формуються на основі змішаної системи державних послуг та приватного страхування. Основні принципи включають забезпечення базового рівня життя, соціальну справедливість і підтримку у складних життєвих ситуаціях. Державна система соціального захисту охоплює всіх громадян та постійних жителів Великобританії. Соціальні послуги надаються на основі оцінки потреб особи, а не лише на базі доходу. Доступ до медичних послуг гарантується через Національну службу охорони здоров'я (NHS), що фінансується з податків.

Отже, система соціального захисту Великобританії поєднує державні послуги, страхові внески та приватні ініціативи. Україна може запозичити такі елементи, як: обов'язкові внески національного страхування для фінансування соціальних послуг; модель надання соціальної допомоги на основі потреб та оцінки ситуації кожної особи; автоматичне пенсійне зарахування для працівників; створення єдиної системи виплат на основі прикладу Universal Credit; підтримка сімей та осіб з інвалідністю на рівні спеціальних програм.

У Конституції Литовської Республіки 1992 року право на соціальний захист закріплено на конституційному рівні. Зокрема, у статті 52 передбачено, що «держава гарантує право громадян на пенсії за віком та інвалідністю, на соціальну підтримку у випадку безробіття, хвороби, вдовства, втрати годувальника та в інших передбачених законом випадках» [301]. Указана норма формує фундамент соціальної політики держави, орієнтованої на забезпечення підтримки громадян у складних життєвих ситуаціях. Вона закріплює базове право, тоді як конкретні механізми його реалізації деталізуються у спеціальному законодавстві та соціальних програмах.

Важливою особливістю литовської моделі стало проведення чіткої межі між системою соціальної допомоги (social assistance) та соціального захисту (social security), включаючи професійні системи соціального страхування [302]. Такий розподіл не завжди є однозначним: у практиці ЄС певні виплати, які в національному праві Литви класифікувалися як соціальна допомога, відповідно до регламентів відносилися до сфери соціального захисту, що зумовлювало застосування норм *Acquis Communautaire* [303, с. 247]. Литовська держава прагне забезпечити соціальну справедливість, рівний доступ до послуг і фінансову стабільність системи, що ґрунтується як на внесках, так і на податкових надходженнях.

Ключову роль у функціонуванні системи відіграє Державний соціальний фонд Литви (Sodra), який адмініструє обов'язкове соціальне страхування. Соціальна допомога організована на принципах адресності, прозорості та підтримки найбільш уразливих груп. Законодавство передбачає спеціальні заходи для забезпечення доступного середовища та працевлаштування осіб з інвалідністю. Надання соціальних послуг здійснюють державні та приватні організації на основі ліцензування та дотримання стандартів якості.

Досвід Литви має значну практичну цінність для України. Зокрема, заслуговує на увагу: впровадження єдиної цифрової системи обліку соціальних виплат з метою зменшення бюрократичних процедур і запобігання дублюванню даних; використання соціальних карток для отримання виплат і пільг, що полегшує контроль і моніторинг бюджетних витрат; розвиток багаторівневої пенсійної системи, яка забезпечує фінансову стабільність у довгостроковій перспективі. Адаптація цих підходів може сприяти підвищенню ефективності національної системи соціального захисту, зниженню рівня корупції та поліпшенню якості життя населення.

Право на соціальний захист в Естонії закріплене у статті 28 Конституції, де зазначено, що «громадянин Естонії має право на допомогу з боку держави за старістю, непрацездатністю, втратою годувальника та

бідності. Види, розмір, умови та порядок одержання допомоги встановлюються законом. Якщо законом не встановлено інше, то це право нарівні з громадянами Естонії також мають громадяни іноземних держав і особи без громадянства, які перебувають в Естонії. Держава заохочує добровільне піклування та піклування з боку самоврядувань. Багатодітні сім'ї та люди з обмеженими фізичними та розумовими можливостями перебувають під особливою піклуванням з боку держави та органів місцевого самоврядування» [304, с. 32]. Таким чином, естонська модель ґрунтується на комплексному підході, поєднуючи державну відповідальність із активною участю громадянського суспільства та місцевих громад.

Законодавство визначає види соціальної допомоги, систему соціального страхування, пільги та порядок їх отримання. Координацію здійснюють кілька органів: Соціальне страхове управління Естонії, Департамент праці й зайнятості та органи місцевого самоврядування. Пріоритетними напрямками є підтримка багатодітних сімей, осіб з інвалідністю, літніх громадян та дітей-сиріт. Для інтеграції осіб з обмеженими можливостями запроваджені програми професійної адаптації та сприяння працевлаштуванню. Політика Естонії відповідає стандартам Європейської соціальної хартії та рекомендаціям МОП.

Особливу увагу привертає цифровізація системи соціального захисту, яка стала однією з найуспішніших у світі завдяки реалізації проєкту e-Estonia. Це дало змогу впровадити широкий спектр електронних послуг: дистанційне подання заявок на соціальні виплати, перевірку статусу звернень, отримання онлайн-консультацій. Естонська модель характеризується високим рівнем прозорості, зручністю для громадян та мінімізацією адміністративних бар'єрів.

Для України цінним є досвід Естонії у сфері цифровізації та прозорості соціальної політики. Йдеться насамперед про створення єдиного електронного порталу соціальних послуг, інтеграцію баз даних різних державних установ, запровадження цифрових посвідчень особи для онлайн-

доступу до соціальних виплат і послуг. Використання цих практик могло б значно підвищити ефективність управління, скоротити корупційні ризики та забезпечити громадянам зручний і сучасний доступ до соціального захисту.

Серед балканських держав із соціалістичним минулим, що нині входять до Європейського Союзу, особливий інтерес становить досвід Хорватії у сфері правового забезпечення соціального захисту. Конституція Республіки Хорватія містить низку положень, які визначають базові засади соціальної політики. Зокрема, стаття 57 закріплює, що право працівників та членів їхніх сімей на соціальне забезпечення і соціальне страхування регулюється законом та колективними договорами, а питання, пов'язані з народженням, пологами, материнством та доглядом за дітьми, підлягають спеціальному законодавчому регулюванню. У статті 58 встановлено, що держава зобов'язана гарантувати допомогу особам, які не можуть задовольнити свої базові потреби внаслідок безробіття чи втрати працездатності, приділяючи особливу увагу захисту людей з інвалідністю, ветеранів війни та членів їхніх сімей. Конституція також передбачає право на отримання гуманітарної допомоги з-за кордону [304, с. 342].

У такий спосіб Хорватія закріплює на конституційному рівні принцип соціальної справедливості та відповідальності держави за добробут найуразливіших категорій населення. Законодавче регулювання конкретизує механізми реалізації цього права через систему соціального страхування, допомогу у випадках втрати працездатності та спеціальні програми для інтеграції вразливих осіб у суспільне життя.

Досвід Хорватії є особливо цінним для України, зважаючи на те, що ця країна пройшла шлях відновлення після збройного конфлікту. Важливим напрямом стало формування спеціальної системи соціального захисту ветеранів війни, осіб з інвалідністю внаслідок бойових дій та членів їхніх сімей. Практика Хорватії передбачає:

- розвиток реабілітаційних програм, що включають психологічну допомогу, медичне забезпечення та професійну реінтеграцію;

- запровадження пільгових умов працевлаштування ветеранів (зокрема через податкові стимули для роботодавців);
- забезпечення житлом та створення соціальних програм адаптації для учасників бойових дій і членів їхніх родин;
- децентралізацію системи соціальних послуг, що дозволяє місцевим громадам оперативно реагувати на потреби громадян.

У практичній площині слід відзначити співпрацю Міністерства у справах ветеранів України з Міністерством у справах хорватських захисників, яке передало українській стороні перекладену законодавчу базу Хорватії у сфері соціальної підтримки ветеранів та розвитку ветеранської політики. Цей матеріал уже враховується при формуванні нормативно-правової бази України, зокрема у питаннях переходу від військової служби до цивільного життя [305].

Соціальна система Хорватії загалом характеризується приналежністю до консервативно-корпоративної моделі, що ґрунтується на механізмах соціального страхування та принципі внесків. Водночас вона включає елементи соціал-демократичного підходу, особливо у сфері допомоги найуразливішим категоріям. Для України цей досвід може бути корисним у розбудові змішаної системи соціального захисту, яка поєднуватиме страхові інструменти з адресною підтримкою соціально незахищених верств населення.

Таким чином, досвід Хорватії демонструє ефективність поєднання елементів консервативно-корпоративної та соціал-демократичної моделей, що дозволяє забезпечити баланс між страховими механізмами й адресною допомогою. Однак сучасні глобальні соціально-економічні виклики потребують пошуку нових підходів до організації системи соціального захисту. У цьому контексті заслуговує на увагу модель соціального захисту, що ґрунтується на концепції безумовного базового доходу.

Сутність концепції безумовного базового доходу (далі – ББД) полягає в тому, що кожен громадянин (незалежно від рівня доходів, зайнятості,

соціального статусу чи майнового стану) отримує від держави гарантовану регулярну грошову виплату. Її ключові риси: безумовність – гроші надаються без вимоги працювати, підтверджувати бідність чи виконувати інші умови; універсальність – виплата поширюється на всіх громадян; регулярність – виплата здійснюється постійно, а не одноразово; базовість – сума має забезпечити мінімальний рівень життя, необхідний для задоволення основних потреб. Головна ідея полягає у тому, щоб гарантувати кожній людині фінансову безпеку, незалежність і соціальний захист, водночас створюючи умови для вільнішого вибору професійної діяльності та розвитку особистого потенціалу.

Перші експерименти із її запровадженням, з різним ступенем успішності, вже проведено в Бразилії, Індії, Намібії, Канаді, США та Нідерландах. Обговорення подібних ініціатив активно відбувається також в Ісландії, Швеції, Фінляндії та Швейцарії. Для країн із низьким рівнем доходів основною метою впровадження цієї моделі є подолання зростаючої бідності, вирішення гострих соціальних проблем та гарантування мінімального рівня соціального захисту громадянам. Натомість у розвинутих державах її впровадження розглядається передусім як інструмент вивільнення часу для дозвілля, забезпечення реалізації основних прав людини, стимулювання креативності та розвитку індивідуальних талантів[306].

У 2016 р. опитування громадської думки в країнах ЄС показало, що 58% європейців знають про ББД, а 65% готові підтримати цей проект голосами. Проте із цього загальноєвропейського схвалення безумовного доходу є винятки. Так, референдум в Швейцарії, проведений 5 червня 2016 р. щодо ББД продемонстрував, що 76,9% респондентів висловились «проти» такої ідеї, тоді як «за» – лише 23,1% [307].

В Україні подібні практики досі не застосовувалися, однак у майбутньому їх упровадження може бути доцільним у форматі експериментального проекту. Враховуючи специфіку сучасних умов, зумовлених воєнним станом, наявністю комплексу нерозв'язаних політичних

і соціальних проблем, реалізація моделі безумовного базового доходу можлива виключно у вигляді пілотного проекту на локальному рівні (в межах окремого міста). Такий експеримент повинен мати чітко визначений часовий горизонт, забезпечуватися відповідними фінансовими ресурсами, а його реалізація потребує залучення професійної команди експертів, у тому числі міжнародних, здатних здійснити всебічний науково-практичний аналіз результатів та оцінку ефективності цього проекту в соціальному, економічному й правовому вимірах.

Таким чином, модель безумовного базового доходу, попри наявність як прихильників, так і критиків, демонструє потенціал для трансформації підходів до організації системи соціального захисту. Водночас аналіз зарубіжного досвіду її впровадження засвідчує, що питання соціальної безпеки та гарантій не обмежується лише пошуком інноваційних інструментів, а передбачає комплексний підхід до правового забезпечення соціальних прав. Саме тому при дослідженні конституційних норм у сфері соціального захисту в економічно розвинених країнах ми дійшли висновку, що регулювання у цій сфері здійснюється не лише на рівні конституційних положень, а й за допомогою спеціального законодавства.

Порівняльно-правове дослідження норм конституцій у сфері соціального захисту в європейських країнах дозволило нам виявити спільні риси та національні особливості правового регулювання соціального захисту в Європі, а також визначити кращі практики для вдосконалення національного законодавства.

Таким чином, порівняльний аналіз дає змогу узагальнити ключові тенденції конституційного регулювання соціального захисту в європейських країнах та виокремити спільні підходи, що формують основу їхніх соціальних систем.

Дослідження конституційних норм у сфері соціального захисту в економічно розвинених державах засвідчило, що регулювання відбувається на кількох рівнях: від закріплення базових гарантій у конституціях до

деталізації їх у спеціальному законодавстві та підзаконних актах. Порівняльно-правовий аналіз дав змогу виокремити як загальні закономірності, так і національні особливості правового забезпечення соціального захисту в країнах Європи, а також визначити найефективніші практики, придатні для адаптації в українських умовах.

У більшості європейських країн діє змішана модель соціального захисту, яка поєднує: страхові принципи, солідарність та універсальні підходи [308, с. 78]. Ключовими ознаками конституційного закріплення права на соціальний захист у європейських країнах є принципи соціальної справедливості, обов'язковості соціального страхування та рівного доступу громадян до соціальних послуг. На цій основі вибудовуються багаторівневі системи підтримки, що охоплюють пенсійне забезпечення, допомогу по безробіттю, виплати на дітей та соціальні програми для осіб з інвалідністю. Такий мінімальний соціальний стандарт гарантує гідний рівень життя, тоді як в Україні мінімальні виплати часто не відповідають реальним потребам населення, особливо в умовах інфляційного зростання та економічної нестабільності.

Європейська практика демонструє ефективність спеціальних правових механізмів підтримки окремих категорій – сімей із дітьми, людей похилого віку, осіб з інвалідністю. В Україні аналогічні інститути лише формуються, що вимагає вдосконалення нормативної бази та запровадження інноваційних механізмів. Важливим є також закріплення на конституційному рівні гарантій рівного доступу до соціальних послуг незалежно від місця проживання, соціального чи майнового статусу, що могло б стати основою для підвищення ефективності національної моделі соціального захисту.

Суттєвою відмінністю європейських держав є сформована культура суспільної солідарності, де громадяни усвідомлюють важливість сплати внесків до соціальних фондів і підтримують ідею взаємної відповідальності. В Україні ж низький рівень довіри до податкової та соціальної систем

зумовлює тінізацію доходів і зменшує ефективність фінансування соціальних програм.

Європейські країни демонструють високий рівень цифровізації соціальної сфери: функціонування електронних реєстрів, прозорий облік виплат, спрощені процедури отримання допомоги. Приклад Естонії показує, що цифрові технології здатні мінімізувати бюрократію, підвищити прозорість і доступність послуг. В Україні ж цифровізація соціального захисту перебуває на початковій стадії, впровадження єдиних реєстрів та інтегрованих систем лише починається.

Ефективність соціальної політики у країнах Європи значною мірою забезпечується потужною економікою: високим ВВП на душу населення, значними бюджетними асигнуваннями на соціальну сферу, стабільною системою оподаткування та страхових внесків. В Україні ж соціальний захист фінансується переважно за залишковим принципом, коли допомога надається лише тим, хто опинився у критичному становищі, що суперечить європейським стандартам.

Гармонізація української системи із європейською вимагає переходу від залишкової до більш збалансованої моделі, яка поєднуватиме страхові механізми, солідарні принципи та адресну підтримку. Це дозволить зменшити соціальну нерівність, підвищити рівень життя населення та закласти підвалини стійкої моделі соціального захисту, адаптованої до економічних викликів. Адаптація найкращих практик, апробованих у країнах ЄС, до українських реалій сприятиме не лише підвищенню ефективності системи соціального забезпечення, а й становленню України як правової та соціальної держави.

Висновки до розділу 3

Визначення проблем і перспектив вдосконалення конституційно-правового забезпечення права на соціальний захист в Україні та здійснення

аналізу досвіду європейських країн у цій сфері дозволяє зробити наступні висновки:

1. До основних проблем реалізації конституційного права на соціальний захист в Україні відносять: недостатню деталізацію конституційного права на соціальний захист у законодавстві; постійні зміни та доповнення до нормативних актів у сфері соціального захисту, разом із нечітким визначенням термінів; недостатність бюджетного фінансування певних соціальних гарантій; встановлення нечітких критеріїв для отримання соціальної допомоги у нормативно-правових актах; бюрократичні перепони в процесі отримання соціальних послуг; відсутність єдиної інформаційної системи для обліку соціально вразливих категорій населення; обмежений доступ до соціальних послуг у сільській місцевості; низький рівень громадського контролю; складність судового захисту соціальних прав для вразливих верств населення.

2. Для гармонізації норм Конституції України та інших нормативних актів у сфері соціального захисту необхідно: проведення юридичного аудиту та аналізу нормативної бази (виявлення колізій та прогалін); ухвалення уніфікованого законодавчого акту (Соціального кодексу України); забезпечення правової визначеності (використання єдиних визначень і правових категорій у всіх нормативно-правових актах); забезпечення взаємодії з міжнародними нормами (гармонізація норм Конституції з міжнародними конвенціями та стандартами соціального захисту); спрощення процедури судового захисту соціальних прав; проведення інституційних змін (посилення спроможності державних органів через модернізацію їхньої структури, впровадження електронного урядування та підвищення кваліфікації кадрів).

3. Обґрунтовано доцільність підготовки та ухвалення Соціального кодексу України як системного нормативного акту, який дозволить упорядкувати правові норми у сфері соціального захисту та встановити єдині принципи, права і гарантії. Визначено ключові пропозиції до проекту

Соціального кодексу України, зокрема: закріплення основних правових принципів соціального захисту (поваги до гідності, рівності та недискримінації, доступності, прозорості, солідарності поколінь тощо); гарантування права на соціальний захист для всіх категорій населення; впровадження механізмів електронного обліку та надання соціальних послуг через єдиний електронний портал. Наголошено, що реалізація запропонованих положень сприятиме підвищенню ефективності, прозорості та доступності соціального захисту в Україні, зміцненню соціальної стабільності та захисту конституційних прав громадян.

3. Аналіз конституційних норм у сфері соціального захисту в економічно розвинених європейських країнах дозволив глибше зрозуміти різноманітність правових підходів до забезпечення соціальної підтримки населення. Дослідження показало, що існують різні системи соціального захисту, від універсальних моделей (Швеція) до страхових систем, заснованих на трудових внесках (як у Німеччині та Франції). Соціальний захист фінансується за допомогою різних джерел: державного бюджету, соціальних фондів, приватного страхування або комбінованих моделей. Серед ключових трендів виділяються посилення соціальної інклюзії, інтеграція цифрових технологій у системи управління соціальними програмами, а також підвищення рівня захисту вразливих категорій населення, таких як люди похилого віку, безробітні та особи з інвалідністю. У розвинених країнах впроваджуються нові правові механізми, спрямовані на забезпечення більшої соціальної рівності, підтримку родин із дітьми та створення умов для соціальної мобільності. Цей досвід може стати основою для удосконалення національного законодавства України у сфері соціального захисту з урахуванням її соціально-економічних реалій та стратегічних цілей розвитку.

4. На основі європейського досвіду у сфері соціального захисту України необхідно:

- підвищити рівень ВВП і доходів державного бюджету для забезпечення стійкої соціальної підтримки вразливих груп населення;
- впровадити страхові принципи і програми соціальної солідарності для стабільності соціальних виплат, зменшення навантаження на бюджет;
- створити прозорі та ефективні системи обліку соціальних виплат для забезпечення адресності та справедливості виплат;
- посилити контроль в системі соціального захисту для зменшення рівня корупції та підвищення ефективності соціальних виплат;
- підвищити довіру громадян до державних інституцій для реального поліпшення в соціальній сфері.

ВИСНОВКИ

Комплексне дослідження визначення конституційного права громадян України на соціальний захист дало можливість зробити наступні висновки, узагальнення та рекомендації:

1. Концепцію соціального захисту доцільно розглядати як науково-правову модель, яка узагальнює основні ідеї, принципи та напрями розвитку системи соціального захисту і визначає методологічні засади вдосконалення її нормативно-правового регулювання. Підкреслено, що сучасний підхід до правової концепції соціального захисту має комплексний характер, зумовлений трьома чинниками: специфічними викликами воєнного стану; завданнями післявоєнного відновлення; стратегічним курсом на європейську інтеграцію та гармонізацію національного законодавства з правом ЄС і міжнародними стандартами.

2. Аналіз економічних, соціологічних, філософських та правових підходів до розуміння концепції соціального захисту в конституційно-правовому вимірі дає змогу зрозуміти основні теоретичні моделі, що сформували систему соціальних гарантій у різні історичні періоди. Еволюція теоретичних підходів свідчить про ключову роль соціального захисту у забезпеченні суспільної стабільності, зменшенні соціальної нерівності, підтримці економічного розвитку та захисті вразливих груп населення.

3. Запропоновано новий інтеграційно-орієнтований підхід до соціального захисту, який поєднує державні гарантії та самостійні механізми забезпечення громадянами належного рівня життя. Підхід передбачає нормативні гарантії, що забезпечують базовий рівень соціальної безпеки, ефективні механізми реалізації конституційного права на соціальний захист, захист від соціальної вразливості та нерівності, а також сприяють економічному розвитку. Його впровадження передбачає узгодження національного законодавства з міжнародними стандартами, впровадження

прозорих процедур соціальної підтримки та ефективних електронних сервісів для громадян. Такий підхід відповідає європейським тенденціям і Цілям сталого розвитку України до 2030 року та має системоутворююче значення для модернізації соціальної політики.

4. Різні концептуальні підходи до розуміння права на соціальний захист в Україні та проблем його реалізації проявляються в численних теоретичних і практичних аспектах, які відображають зміни в політичній, економічній та правовій ситуації країни. На основі проведеного аналізу виокремлено такі концепції: «соціальної рівності, прав трудящих та захисту соціальних прав громадян»; «колективізму та загального добробуту»; «соціального мінімуму»; «активного державного регулювання»; «соціального забезпечення»; «гарантованих прав»; «універсальності соціальних послуг»; «рівності та інклюзії». Сучасна концепція «рівності та інклюзії» вимагає від держави впровадження чітких стандартів доступності у сферах фізичної, цифрової, інформаційної та соціальної інклюзії, створення механізмів контролю за їх дотриманням і встановлення податкових та фінансових стимулів для бізнесу й громадських організацій, що сприятиме розвитку інклюзивності та безбар'єрності в усіх аспектах суспільного життя.

5. Юридичне закріплення права на соціальний захист у національному законодавстві здійснювалося поетапно, що дозволило виокремити ключові тенденції розвитку цієї сфери на різних етапах: перший етап (кінець IX–середина XIII ст.) – ранньосередньовічний (Київська Русь): відсутність системного законодавства, соціальний захист здійснювався переважно через приватну благодійність та релігійні установи; другий етап (XIV – перша половина XVII ст.) – литовсько-польський період: формуються перші нормативні акти щодо соціальної опіки, державна опіка поєднується з громадською і церковною підтримкою; третій етап (середина XVII – друга половина XVIII ст.) – козацько-гетьманський період: встановлення соціальних гарантій в універсалах гетьманів для козаків, їхніх родин, вдов і сиріт; четвертий етап (кінець XVIII – початок XX ст) – період перебування

українських земель у складі Російської та Австрійської (згодом Австро-Угорської) імперій: поступове закріплення норм державного регулювання у сфері соціальної допомоги, розвитком інститутів опіки над непрацездатними, сиротами, ветеранами, формуванням перших систем соціального страхування; п'ятий етап (1917 – 1921 рр.) – період Української Народної Республіки та Директорії: спроби закріпити соціальні права в конституційних актах, основна увага на трудові права, освіту та медичне забезпечення; шостий етап (з 1922-1991) – радянський період існування УРСР у складі СРСР: соціальний захист регулюється законами радянської держави, закріплення соціальних прав на конституційному рівні, патерналістська модель соціального права; сьомий етап (1991–1997 рр.) – період незалежної України з прямим закріпленням права на соціальний захист у Конституції України 1996 року та прийняттям законодавчих актів, що відображали різні концепції й підходи у сфері соціального захисту; восьмий етап (1998–2003 рр.) – період кодифікації та нормативного оформлення: формування основного масиву нормативно-правових актів у сфері соціального захисту, які заклали підґрунтя для подальшого розвитку системи; дев'ятий етап (2003–2019 рр.) – період інституціоналізації та євроадаптації: утвердження інституцій соціального захисту, поява цілісних програм і механізмів, а також поступове наближення законодавства до європейських соціальних стандартів; десятий етап (з 2019 р. і до сьогодні) – період європейської інтеграції та модернізації: розвиток інтеграційних процесів, удосконалення правових механізмів соціального захисту, цифровізація та адаптація до викликів сучасності (зокрема пандемії COVID-19 та воєнного стану). Еволюція права на соціальний захист в Україні пройшла шлях від поодиноких проявів допомоги у Київській Русі до конституційного закріплення та поступового наближення до європейських стандартів. Сучасний етап характеризується інтеграційними процесами й

реформуванням правових механізмів, що створює основу для формування цілісної правової доктрини у сфері соціального захисту.

6. Конституційне право на соціальний захист є загальною юридичною категорією, оскільки визначається на рівні Конституції України і забезпечує основний правовий фундамент для системи соціального захисту. Ефективність соціального захисту досягається завдяки не лише наявності відповідного законодавства та програм, а й неухильному дотриманню всіма учасниками соціально-правових відносин суб'єктивних прав та обов'язків. Конституційному праву людини та громадянина на соціальний захист властиві такі групи ознак:

– загальні ознаки, які притаманні всім конституційним правам: це основне право людини та громадянина України, яке закріплено на рівні Конституції; це право наділене особливою правовою охороною, що проявляється в його невідчужуваності, невичерпності, гарантуванні, неможливості скасування;

– особливі ознаки, які притаманні йому як окремому виду прав: це право виникає у людини та громадянина [застрахованої особи (члена її сім'ї, іншої особи)] із настанням страхового випадку, тобто є умовно залежним від цього факту; це право має системний характер, тобто є базовим правом для групи інших прав; характеризується періодичністю; спрямоване на гідне існування та задоволення потреб особистості; має комплексний та умовний характер.

7. Право на соціальний захист реалізується через систему загальних та інституційних конституційно-правових гарантій різного спрямування. Для гарантування права соціального захисту громадян держава встановлює правові норми, створює відповідні інституції, впроваджує соціальні програми та механізми контролю за їх виконанням. Специфіка забезпечення конституційного права громадян України на соціальний захист зумовлена низкою факторів: по-перше, це соціальне право за своєю природою; по-друге, воно має загальний характер та інтегровану структуру; по-третє, реалізація

цього права здійснюється через конституційно закріплені права, які виступають основними та безпосередніми гарантіями соціального захисту. Дослідження та розуміння механізмів реалізації конституційного права на соціальний захист у сучасній правовій системі є надзвичайно важливим, оскільки вони можуть слугувати ефективним інструментом для забезпечення соціальної справедливості, захисту прав громадян та підвищення рівня їх соціального добробуту.

8. Юридичні гарантії права на соціальний захист, відповідно до сучасної наукової концепції, поділяються на дві основні групи за характером їх забезпечувального впливу:

– нормативно-правові гарантії права на соціальний захист – сукупність, передбачених Конституцією і законами України, міжнародними актами з прав людини, правових норм, що визначають умови та порядок реалізації конституційного права громадян України на соціальний захист, його охорони й захисту на випадок порушень. До них відносяться норми-принципи, процесуальні норми, обов'язки суб'єктів правовідносин у сфері реалізації даного права, юридична відповідальність;

– організаційно-правові гарантії права на соціальний захист – система утворених на основі правових норм суспільних інститутів, державних органів, органів місцевого самоврядування, установ, посадових осіб, громадських організацій, міжнародних інституцій, які за допомогою притаманних їм повноважень і правових форм здійснюють певну організаційно-правову діяльність, спрямовану на забезпечення його реалізації, охорони і захисту. Організаційно-правові гарантії права на соціальний захист – це не лише набір правових норм, але й комплексна система органів, установ, процедур та механізмів, що забезпечують реалізацію цього права на практиці.

9. Юридичні гарантії конституційного права на соціальний захист в умовах воєнного стану та післявоєнної відбудови набувають розширеного та адаптивного характеру, оскільки вони зорієнтовані на задоволення нагальних

потреб вразливих категорій населення, оперативність реагування на соціальні виклики, а також на забезпечення балансу між терміновими заходами допомоги та довгостроковими стратегіями відновлення. Їх специфіка полягає у поєднанні правових, організаційних та цифрових механізмів, які не лише гарантують виконання конституційних норм, але й сприяють трансформації національної системи соціального захисту у напрямі європейських стандартів соціальної держави.

10. Серед основних проблем реалізації конституційного права на соціальний захист в Україні виділяють такі: недостатня деталізація конституційного права на соціальний захист у законодавстві; часті внесення змін, доповнень до нормативних актів та нечіткість термінології; обмежене бюджетне фінансування окремих соціальних гарантій; встановлення нечітких критеріїв надання соціальної допомоги в нормативно-правових актах; бюрократичні складнощі при отриманні соціальних послуг; відсутність єдиної інформаційної системи обліку соціально вразливих груп населення; обмежений доступ до соціальних послуг у сільській місцевості; низький рівень громадського контролю та складність захисту соціальних прав через суд для вразливих верств населення. Для розв'язання існуючих проблем необхідно вжити комплексних заходів, зокрема провести юридичний аудит та аналіз нормативно-правової бази (виявити колізії та прогалини); розробити та прийняти уніфікований законодавчий акт (Соціальний кодекс України); забезпечити правову визначеність (встановлення єдиних визначень і правових категорій у всіх нормативно-правових актах); забезпечити взаємодію з міжнародними нормами (гармонізацію норм Конституції з міжнародними конвенціями та стандартами соціального захисту); встановити у законодавстві спрощену процедуру судового захисту соціальних прав; провести інституційні зміни (посилення спроможності державних органів через модернізацію їхньої структури, впровадження електронного урядування та підвищення кваліфікації кадрів).

11. Обґрунтовано пропозиції до проекту Соціального кодексу України щодо створення цілісної, системної та правової гарантованої моделі реалізації конституційного права громадян України на соціальний захист, які передбачають:

– закріплення основних правових принципів соціального захисту, зокрема поваги до людської гідності, рівності та недискримінації, доступності соціальних послуг, солідарності поколінь та соціальної відповідальності держави;;

– деталізацію права на соціальний захист із визначенням основних категорій населення та видів соціальної допомоги;

– забезпечення гендерної рівності у сфері соціального захисту;

– створення єдиного електронного реєстру отримувачів соціальної підтримки для підвищення прозорості, ефективності та контролю.

Впровадження запропонованих пропозицій до проекту Соціального кодексу України сприятиме формуванню прозорої та стійкої системи соціального захисту, наближеної до європейських підходів, забезпеченню соціальної справедливості, створенню умов для гідного життя та активного включення громадян у суспільне життя, що узгоджується з Цілями сталого розвитку України до 2030 року.

12. Аналіз конституційних норм у сфері соціального захисту в економічно розвинених європейських країнах надав змогу досягнути різноманітність підходів до соціального захисту, визначити моделі, які успішно функціонують у різних суспільствах та зрозуміти глобальні тенденції розвитку соціальної політики. Дослідження виявило, що існують різні моделі соціального захисту, від універсальних систем (як у Швеції) до страхових моделей, що ґрунтуються на трудових внесках (як у Німеччині та Франції). Фінансування соціального захисту здійснюється через різні джерела: державний бюджет, соціальні фонди, приватне страхування або комбіновані моделі. Серед основних тенденцій можна виокремити посилення соціальної інклюзії, інтеграцію цифрових технологій у системи управління

соціальними програмами та підвищення рівня захисту вразливих груп населення, таких як люди похилого віку, безробітні та особи з інвалідністю. У розвинених країнах запроваджуються нові правові механізми, що сприяють більшій соціальній рівності, підтримці родин із дітьми та створенню умов для соціальної мобільності. Цей досвід може стати основою для вдосконалення національного законодавства України у сфері соціального захисту, з урахуванням соціально-економічних реалій та стратегічних цілей розвитку країни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про проект концепції соціального забезпечення населення України: Постанова Верховної Ради України від 21.12.1993 р. № 3758-ХІІ / *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 6. Ст. 31.
2. Пилипенко П. Д. Право соціального забезпечення у системі соціального права. *Право України*. 2004. № 10. С. 97–103.
3. Загальна декларація прав людини: Міжнародний документ, прийнята і проголошена резолюцією 217 А (ІІІ) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року № 236. / *Офіційний вісник України*. 2008. № 93. Ст. 3103.
4. Про цілі сталого розвитку України на період до 2030 року: Указ Президента України від 30 вересня 2019 року №722/2019. / *Офіційний вісник України*. 2019. № 79. Ст. 2712.
5. Деякі питання забезпечення досягнення Цілей сталого розвитку в Україні: розпорядження Кабінету Міністрів України від 29 листопада 2024 року № 1190-р / *Офіційний вісник України*. 2024. № 110. Ст. 7064.
6. Юрчик Г.М. Генезис та еволюція соціальної політики. *Глобальні і національні проблеми економіки*. Випуск 22. Електронне фахове видання, 2018. С. 730-738.
7. Wagner A. Marshall's Principles of Economics. *The Quarterly Journal of Economics*. Vol. 5. № 3. Apr., 1891. P.p. 319-338.
8. Рудкевич І.В. Регулювання системи соціального захисту населення України: теорія, методологія та державна політика: монографія. Донецьк : Смельянова Т.В., 2011. 463 с.
9. Франко Іван. Зібрання творів: у 50 т. / І. Франко; редкол.: М.Г. Жулинський (голова) [та ін.]. К.: Наук. Думка, 2008-2009. Показчик купюр / ред. Є.К. Нахлік. 2009. 336 с.
10. Шевченко О.О., Кершев В.А., Лашина І.С. Концепція соціального захисту населення: парадигмальні засади змін. *Вчені записки*

ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Економіка і управління. Том 31 (70). № 4, 2020. С. 57–62.

11. Грیشнова О.А. Економіка праці та соціально-трудові відносини: підручник. К. : Знання, 2006. 559 с.

12. Скрипнюк О. Соціальна, правова держава в Україні: проблеми теорії і практики. Київ: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2000. 600 с.

13. Veblen T. Why is Economics not an Evolutionary Science? In: Veblen T. The Place of Science in Modern Civilization and Other Essays. New York, Russel and Russel. 1961. P. 72–73.

14. Щербата Г.М. Соціальний захист населення: теоретико-методологічний аспект соціологічного аналізу. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. 2009, № 881. С. 204-208.

15. Москаленко В. Моделі та ідеології соціального захисту: погляди західних політологів. 2022. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nrchdu/Politology/2002_9/9-14.pdf (дата звернення: 26.12.2022).

16. Історія та теорія соціальної політики України: Навч. посібн. / А.О. Ярошенко, Т.В. Семигіна, Н.В. Сухицька. За ред. А.О. Ярошенко. К., НПУ імені М.П. Драгоманова, 2018. 289 с.

17. Леся Українка. Енциклопедія життя і творчості. URL: <https://www.l-ukrainka.name/uk/Studies/Risorgimento.html> (дата звернення: 26.12.2022).

18. Морщакова О.С. Концептуальні засади філософії соціальної роботи. *Психологія і суспільство*. 2016. №3. С. 68–79.

19. Андрущенко В.П. Сучасна соціальна філософія : курс лекцій / В.П. Андрущенко, М.І. Михальченко. 2.вид., випр. й доп. К. : Генеза, 1996. 368 с.

20. Кримський С.Б., Павленко Ю.В. Цивілізаційний розвиток людства. Київ: Фенікс, 2007. 313 с.

21. Горбатенко В.П. Справедливість як соціально-правова цінність. *Проблеми філософії права*. 2003. Том 1. С.150-153.

22. Єрмоленко А.М. Комунікативна практична філософія. Київ: Лібра, 1999. 488 с.
23. Теорія суспільного договору. Матеріал з Вікіпедії. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A2> (дата звернення: 26.12.2022).
24. Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. Голови) та ін. К.: Парламентське видавництво, 2011. 808 с.
25. Сорока Г.Б. Політико-правове вчення ідеолога англійського лібералізму Дж.Ст. Мілля: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2006. 183 с.
26. Павлова Л.О. Політико-економічний аналіз системи соціального захисту населення в Україні: дис. ... канд. економ. наук: 08.00.01. Львів, 2015. 230 с.
27. Кампо В. Захист гідності та прав людини в культурологічній доктрині академіка Івана Дзюби. *Голос України*. Політика. 22 січня 2021р. URL: <http://www.golos.com.ua/article/341059> (дата звернення: 26.12.2022).
28. Болотіна Н.Б. Право соціального захисту: становлення і розвиток : Монографія. Київ : Знання, 2005. 382 с.
29. Болотіна Н.Б. Право соціального захисту України: навч. посіб. – 2-ге вид., перероб. і доп. Київ: Знання, 2008. 663 с.
30. Прилипко С.М. Предмет право соціального забезпечення: автореф дис. ... доктор. Юрид. Наук: 12.00.05. Х., 2007. 43 с.
31. Сташків Б.І. Проблеми предмета та системи права соціального забезпечення: навчальне видання. Чернігів: Чернігівський державний технологічний університет, 2012. 237 с.
32. Сташків Б.І. Окремі питання предмета права соціального забезпечення. Трудове право в контексті розбудови громадського суспільства: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Путивль, 14-16 червня 2012 р.). Путивль, 2012. С. 262–266.

33. Тищенко О.В. Право соціального забезпечення України: теоретичні та практичні проблеми формування і розвитку галузі: монографія. К.: ДП «Прінт Сервіс», 2014. 394 с.

34. Булкат Л.М. Конституційно-правові основи соціального захисту в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Київ, 2016. 239 с.

35. Басай О.В. Правове забезпечення соціального захисту безробітних в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Х., 2005. 18 с.

36. Кайтанський О.С. Правове забезпечення соціального захисту молоді в Україні: автореф. Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. О., 2015. 20 с.

37. Медвідь А.О. Соціальний захист бездомних осіб і безпритульних дітей: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. О., 2015. 20 с.

38. Назаренко П.Г., Смолярова М.Л. Нормативно-правове забезпечення соціального захисту працівників правоохоронних органів. *Colloquium-journal*. Warszawa, 2023. № 14 (173). Czesc 1. С. 83–85.

39. Свистунова О.В. Методологічні основи конституційного права людини та громадянина на соціальний захист в Україні. *Juris Europensis Scientia*. №3, 2024. С. 14–18.

40. Graham, Linda J., ed. *Inclusive Education for the 21st Century: Theory, Policy and Practice*. London: Routledge, 2020. URL: https://www.routledge.com/Inclusive-Education-for-the-21st-Century-Theory-Policy-and (дата звернення: 20.12.2023).

41. Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки: Указ Президента України від 27 вересня 2021 року № 487/2021. *Офіційний вісник Президента України*. 2021. № 24. Ст. 1099.

42. Національна стратегія зі створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2021 р. № 366-р. *Офіційний вісник України*. 2021. № 36. Ст. 2154.

43. Національний тиждень безбар'єрності – ініціатива, яка об'єднує задля створення суспільства рівних можливостей для всіх. Омбудсман України. 22.05.2025. URL: https://ombudsman.gov.ua/news_details/nacionalnij-tizhden-bezbaryernosti-iniciativa-yaka-obyednuye-zadlya-stvorenniya-suspilstva-rivnih-mozhливостей-dlya-vsih (дата звернення: 26.05.2025).

44. Mlachila M., Tapsoba R., Tapsoba S. A Quest for Quality. *Finance & Development*. June 2015. Vol. 52. No. 2. P. 14–17. URL: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2015/06/mlachila.htm> (дата звернення: 26.12.2022).

45. Гончаров А.В. Щодо питання періодизації історії соціального захисту населення України. *Вісник Донецького національного університету. Серія В: Економіка і право*. 2014. Вип. 2. С. 103–106.

46. Гончаров А.В. Теоретико-правові засади соціального захисту в Україні : автореф. дис... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01. Луганськ, 2011. 18 с.

47. Стопчак А.Ю. Історичні аспекти виникнення та еволюції соціального захисту населення в Україні. URL: <https://elar.khmnu.edu.ua/items/caa21042-de47-4fd6-b6d8-13b20c5e9801> (дата звернення: (дата звернення: 20.12.2023)).

48. Котляр М.Ф. Договори Київської Русі з Візантією [Електронний ресурс]. Енциклопедія історії України: Т. 2: Г-Д / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка», 2004. 688 с.

49. Сташків Б.І. Теорія права соціального забезпечення: Навч. Посіб. К., Знання, 2005. 405 с.

50. Денисенко Т. Становлення та розвиток системи соціального захисту населення в Україні. *Ефективність державного управління : Збірник наукових праць*. 2012. Вип. 33. С. 96–102.

51. Гончаров А.В. Еволюція понятійно-категоріального апарату в галузі соціального захисту населення в історії вітчизняних юридичних концепцій

періоду XI – початку XIX ст. Поняття, терміни і категорії історико-правової науки: матеріали ХХІ Міжнародної історико-правової конференції 23-26 квітня 2009 р., м. Миколаїв / Редколегія: Усенко І.Б. (голова), Ковальова С.Г. (відп. Секретар), Кириченко В.Є. та ін. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. 356 с.

52. Договори і постанови прав і свобод військових між Ясновельможним Його Милості паном Пилипом Орликом, новообраним гетьманом Війська Запорізького, і між генеральними особами, полковниками і тим же Військом Запорізьким з повною згодою з обох сторін: Історичний документ. Конституція від 5 квітня 1710 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/001_003 (дата звернення: 04.09. 2023).

53. Свистунова О.В. Становлення основ конституційно-правового регулювання соціального захисту в Україні. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. Том ХХХІІІ. Видавничий дім «Гельветика», 2023. С.78-85.

54. Бойко І.Й. Про цивільне право Гетьманщини за Кодексом 1743 року. *Право України*. 1999. № 3. С.88–90

55. Усенко І.Б., Кірсенко М.В. Конституції Австрійської імперії та Австро-Угорської монархії URL:http://www.history.org.ua/?termin=Konstitutsii_Avstriiskoyu_imperii (дата звернення: 03.09. 2023).

56. Крусян А.Р. Сучасний український конституціоналізм : монографія. К. : Юрінком Інтер, 2010. 560 с.

57. Андрусяк Т.Г. Шлях до свободи (Михайло Драгоманов про права людини). Львів : Світ, 1998. 189 с.

58. Конституційні акти України. 1917-1920. Невідомі конституції України. К. : Філософська й соціологічна думка, 1992. 272 с.

59. Декларація Української Директорії, що зробила Директорія: Історичний документ. Декларація від 26 грудня 1918 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0010300-18#Text> (дата звернення: 04.09. 2023).

60. Конституційні проекти С. Дністрянського URL: <http://cyclop.com.ua/content/view/1143/58/1/10/> (дата звернення: 03.09. 2023).

61. Конституція Української соціалістичної радянської республіки: Закон УСРР від 10 березня 1919 року № п0001316-19 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001316-19#Text> (дата звернення: 03.09. 2023).

62. Конституція (основний закон) Української соціалістичної радянської республіки: Закон УСРР від 15 травня 1929 року № п0001316-29 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001316-29#Text> (дата звернення: 03.09. 2023).

63. Конституція (основний закон) Української радянської соціалістичної республіки: Закон УРСР від 30 січня 1937 року № 001_001 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/001_001/ed19370130#Text (дата звернення: 03.09. 2023).

64. Конституція (основний закон) України: Закон УРСР від 20 квітня 1978 року № 888-IX / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1978. № 18. Ст. 268.

65. Лещук В.П. Становлення парадигми соціального ринкового господарства. *Соціальна інфраструктура та екологізація*. Збірник наукових праць. Випуск XX, № 4, частина перша, 2014, С. 118-123.

66. Пилипенко П.Д. Проблеми теорії трудового права: монографія. Львів: Видавничий центр Львів. Нац. Ун-ту ім. Івана Франка, 1999. 214 с.

67. Кошарновська С.Л. Правові форми реалізації соціальної функції української держави : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Маріуполь, 2021. 259 с.

68. Болотіна Н.Б. Право соціального забезпечення України : системно-структурний аналіз. *Право України*. 2001. № 5. С. 24–29.

69. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254 к/96-ВР / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

70. Про Основні напрями соціальної політики на 1997-2000 роки: Указ Президента України від 18 жовтня 1997 року №1166/97 / Президент України. *Урядовий кур'єр* від 30.10. 1997 р.

71. Про основні напрями реформування пенсійного забезпечення в Україні: Указ Президента України № 291 від 13 квітня 1998 року /Президент України. *Офіційний вісник України*. 1998. № 15. Ст. 569.

72. Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 14 січня 1998 року / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 23. Ст. 121.

73. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії: Закон України від 05 жовтня 2000 року / Верховна Рада України. *Офіційний вісник України*. 2000. № 44. Ст. 1876.

74. Концепція системи соціальних послуг: схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13 квітня 2007 року № 178-р. / База даних «Законодавство України». URL: <https://www.kmu.gov.ua/npras/75221955> (дата звернення: 03.09. 2023).

75. Про схвалення Концепції подальшого проведення пенсійної реформи: Розпорядження КМУ від 14 жовтня 2009 р. №1224-р / Кабінет Міністрів України. *Офіційний вісник України*. 2009. № 81. Ст. 2752.

76. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09 липня 2003 р. / Верховна Рада України. *Голос України*. 2003. 23 серпня.

77. Про недержавне пенсійне забезпечення: Закон України від 09 липня 2003 р. / Верховна Рада України. *Голос України*. 2003. 23 серпня.

78. Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю: Закон України від 18 травня 2004 р. / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 33-34. Ст. 404.

79. Європейська соціальна хартія переглянута: Міжнародний документ 03 травня 1996 року / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2007. № 51. Ст. 2096.

80. Про мінімальні норми соціального страхування: Конвенція МОП від 28 червня 1952 року № 102 / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 36. Ст. 5.

81. Про професійну реабілітацію та зайнятість інвалідів : Конвенція МОП від 20 червня 1983 року № 159. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_065/print (дата звернення: 03.09. 2023).

82. Положення про Єдину інформаційну систему соціальної сфери: Постанова Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2021 року № 404 / Кабінет Міністрів України. *Офіційний вісник України*. 2021. № 35. Ст. 2067.

83. Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення лікування коронавірусної хвороби (COVID-19): Закон України від 30 березня 2020 року № 539-IX / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 17. Ст. 107.

84. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19): Закон України від 30 березня 2020 року № 540-IX / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 18. Ст. 123.

85. Про внесення змін до Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб» щодо запобігання поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19): Закон України від 13 квітня 2020 року № 555-IX / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 19. Ст. 127.

86. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 15 березня 2022 року № 2136-IX / Верховна Рада України. *Офіційний вісник України*. 2022. № 31. Ст. 1634.

87. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення правового регулювання дистанційної, надомної роботи та роботи із застосуванням гнучкого режиму робочого часу: Закон України від 04 лютого 2021 року № 1213-ІХІХ / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2021. № 20. Ст. 178.

88. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обліку трудової діяльності працівника в електронній формі: Закон України від 05.02.2021 року № 1217-IX / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2021. № 19. Ст. 171.

89. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення рівних можливостей матері та батька у догляді за дитиною: Закон України від 15 квітня 2021 року № 1401-IX / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2021. № 27. Ст. 230.

90. Про внесення змін до Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування та Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»: Закон України від 21 вересня 2022 року № 2620-IX / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 25. Ст. 92.

91. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей використання відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами: Закон України від 13 липня 2023 року № 3238-IX / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 84. Ст. 310.

92. Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення прав військовослужбовців та інших осіб на біологічне батьківство (материнство): Закон України від 22 листопада 2023 року № 3496-IX / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 134. Ст. 787.

93. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20 жовтня 2014 року № 1706-VII (поточна редакція від 04 квітня 2025 року) Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 1. Ст. 1.

94. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

95. Черних Є.М. Проблеми понятійних ознак суб'єктивного права. Публічне право. 2014. № 4. С. 213–220. URL: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi->

bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21I (дата звернення: 24.03.2022).

96. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підручник / пер. з рос. Скакун О. Ф. Харків: Консум, 2001. 656 с.

97. Головін А.С. Захист прав і свобод людини і громадянина єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2012. 384 с.

98. Горова О. Громадянські права в системі конституційних прав і свобод людини та громадянина. Часопис Київського університету права. 2006. № № 2. С. 38–42.

99. Кириченко Ю.В. Конституційно-правове регулювання прав людини в Україні в контексті гармонізації з законодавством європейських держав : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.02 / Держ. ВНЗ «Ужгород. Нац. Ун-т». Ужгород, 2018. 512 с.

100. Пробко І.Б. Поняття та класифікація конституційних прав, свобод і обов'язків людини та громадянина, гарантії їх реалізації. Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. 2013. Вип. 11. С. 86–89.

101. Селіванов А.О. Права і свободи громадян під захистом Конституційного Суду України : Правові позиції сучасної доктрини конституційного правосуддя. К. : Логос, 2005. 104 с.

102. Злидні, діти та соціальна політика: шлях у світліше майбутнє / *UNISEF, регіональна моніторингова доповідь*, №3.1995. 425 с.

103. Introduction on the Social Security. International Labor Office. Geneva, 1984. URL: <http://ezinearticles.com/?Introduction-To-Social-Security-Benefits&id=732964> (дата звернення: 17.04.2022).

104. Лаврухін В.В. Соціальний захист населення : понятійно-категорійний аналіз. URL: <http://academy.gov.ua/ej/ej19/PDF/9.pdf> (дата звернення 17.12.2022).

105. Економічна енциклопедія Т. 3: П (поручництво) – Я (японський центр продуктивності) редкол. Тому В. Д. Гаврилишин та ін.; ред. Л. М.

Воронович у 3 т. К. : Тернопіль Академія: Академія народного господарства, 2002. 951 с.

106. Політологічний енциклопедичний словник / упоряд. В.П. Горбатенко; за ред. Ю.С. Шемшученка, В.Д. Бабкіна, В.П. Горбатенка. К. : Генеза, 2004. 736 с.

107. Великий енциклопедичний юридичний словник / За ред. акад. НАН України Ю.С. Шемшученка. 2-ге вид., переробл. І доповн. К.: «Юридична думка», 2012. 1020 с.

108. Туленков М.В. Соціальний захист у соціологічному вимірі : монографія. К. : ПК ДСЗУ, 2010. 178 с.

109. Малишев Б.В. Природні права людини: загальнотеоретична характеристика. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 2. С. 23–29. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bmjju_2012_2_4 (дата звернення: 17.11.2023).

110. Кушніренко О.Г., Возгрін С.Ю. Реалізація принципів невідчужуваності та непорушності прав і свобод людини як конституційно-правова проблема. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія ПРАВО. Випуск 23. Частина І. Том 1, 2013. С.140–144.

111. Бабкова Т.В. Поняття та ознаки конституційного права громадянина України на соціальний захист. *Право і безпека*. 2013. № 2 (49). С.12–18.

112. Свистунова О.В. Сутність та ознаки конституційного права людини та громадянина на соціальний захист. *Центральноукраїнський вісник права та публічного управління*. Випуск №4, 2023. С.42–48.

113. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 23 вересня 1999 року № 1105-XIV / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1999. № 46. Ст. 403.

114. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття: Закон України від 02 березня 2000 року № 1533-III / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2000. № 22. Ст. 171.

115. Ярошенко І.С. Організаційно-правові форми соціального захисту людини і громадянина в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Київ, 2006. 219 с.

116. Болотіна Н.Б. Право людини на соціальний захист в Україні. К. : Знання, 2010. 107 с.

117. Раневич О.Ю. Щодо питання про соціальну сутність права соціального забезпечення. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2017. Вип. 64. С. 182–191.

118. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частин першої, другої статті 2 Закону України «Про розмір внесків на деякі види загальнообов'язкового державного соціального страхування» (справа про надання допомоги по тимчасовій непрацездатності): Рішення Конституційного Суду від 17.03.2005 № 1-рп/2005. / *Офіційний вісник України*. 2005. № 13. Ст. 673.

119. Словник іншомовних слів /Уклад.: С. М. Морозов, Л.М. Шкарапута. К.: Наук. Думка, 2000. 680 с.

120. Юридичний словник. За редакцією академіків АН УРСР Б.М. Бабія, В.М. Корецького, члена-кореспондента АН УРСР В.В. Цветкова. Головна редакція УРЕ, Академії наук УРСР, Київ. 1974. 844 с.

121. Веніславський Ф.В. Конституційне право України в схемах і таблицях: навч. посіб. Для студ. Юрид. вузів та ф-тів. Х.: Право, 2014. 376 с.

122. Совгиря О.В., Шукліна Н.Г. Конституційне право України. Повний курс: навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2021. 556 с.

123. Федоренко В.Л. Конституційне право України : підручник / До 20-ої річниці Конституції України та 25-ої річниці незалежності України / В. Л. Федоренко. К. : Видавництво Ліра-К, 2016. 616 с.

124. Сташків Б.І. Гарантії права на соціальне забезпечення: навчальне видання. Чернігів: Чернігівський державний інститут права, соціальних технологій та праці, 2011. 100 с.

125. Скакун О.Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс): Підручник. Харків: Еспада, 2006. 776 с.

126. Рабінович П.М. Права людини і громадянина: навч. посібник. К.: Атіка, 2004. 324 с.

127. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: Пакт ООН від 16 грудня 1966 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043/print (дата звернення: 17.12.2023).

128. Про соціальні послуги: Закон України від 17 січня 2019 року № 2671-VIII / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР). 2019. № 18. Ст. 73.

129. Про державну допомогу сім'ям з дітьми: Закон України від 21 листопада 1992 року № 2811-XII / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР). 1993. № 5. Ст. 21.

130. Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям: Закон України від 01 червня 2000 року № 1768-III / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР). 2000. № 35. Ст. 290.

131. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: Закон України від 31 січня 2005 року № 2342-IV / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР). 2005. № 6. Ст. 147.

132. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні: Закон України від 21 березня 1991 року № 875-XII / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР). 1991. № 21. Ст. 252.

133. Про охорону дитинства: Закон України від 26 квітня 2001 року № 2402-II / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР). 2001. № 30. Ст. 42.

134. Про протидію поширенню хвороб, зумовлених вірусом імунодефіциту людини (ВІЛ), та правовий і соціальний захист людей, які живуть з ВІЛ: Закон України від 12 грудня 1991 року № 1972-ХІІ / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1992. № 11. Ст. 152.

135. Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи: Закон України від 28 лютого 1991 року № 796-ХІІ / Верховна Рада УРСР. *Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР)*. 1991. № 16. Ст. 200.

136. Заворотченко Т. Система конституційно-правових гарантій прав і свобод людини і громадянина в Україні. *Право України*. 2002. № 5. С. 110-116.

137. Проблеми реалізації Конституції України: теорія і практика / Відп. Ред. В.Ф. Погорілко: Монографія. К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України: А.С.К., 2003. 652 с.

138. Бориченко К.В. Юридичний механізм забезпечення права на соціальний захист : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.05 / НУ «Одеська юридична академія». Одеса, 2020. 478 с.

139. Окунів І.С. Загально-теоретичні засади правового статусу суб'єкта права: автореф. Дис. ... канд. Юрид. Наук: 12.00.01. К., 2009. 20 с.

140. Свистунова О.В. Нормативно-правові гарантії забезпечення конституційного права на соціальний захист. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. № 6, 2023. С. 33-39.

141. Андріїв В.М. Поняття і класифікація процесуальних гарантій в пенсійному забезпеченні. *Право України*. 1998. №8. С 47–49.

142. Юридична енциклопедія: В 6 т. /Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К.: «Укр. Енцикл.», 1998. Т. 5: П-С. 2003. 736 с.

143. Крестовська Н.М., Матвеева Л.Г. Теорія держави і права: Елементарний курс. Видання друге. Х.: ТОВ «Одіссей», 2008. 432 с.

144. Грабильніков А.В. Конституційне право громадян України брати участь в управлінні державними справами: проблеми теорії і практики : дис... канд. юрид. наук: 12.00.02. Київ, 2006. 187 с.

145. Про схвалення Концепції реалізації державної політики щодо соціального захисту населення та захисту прав дітей: розпорядження Кабінету Міністрів України від 26 серпня 2020 року № 1057-р. Кабінет Міністрів України. *Урядовий кур'єр* від 01.09.2020 р. №168.

146. Про Стратегію людського розвитку: Указ Президента України від 2 червня 2021 року № 225/2021 / Президент України. *Офіційний вісник Президента України*. 2021. № 17. Ст. 830.

147. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 3 листопада 2021 року у справі № 360/3611/20. URL: http://pmguinfo.dp.ua/images/documents/VSU_03_11_2021_pilgovi_pensii_jinka (дата звернення: 17.11.2023).

148. Даніліна М. Конституція України та соціальний захист населення. «Соціальні права та їх захист адміністративним судом. Збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції» (м. Київ, 4 вересня 2020 року). Київ: 2020. С. 25–28.

149. Денєга О.П. Проблеми притягнення до юридичної відповідальності держави як суб'єкта права соціального забезпечення. *Юридична наука*. Трудове право; право соціального забезпечення. № 7(109). 2020. С.254–262.

150. Христинченко Н.П. Застосування адміністративної відповідальності до посадових осіб. *Форум права*. Електронне наукове фахове видання. № 2. 2011. С. 933–938.

151. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон УРСР від 07 грудня 1984 р. № 8073-Х / Верховна Рада УРСР. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1984. № 51. Ст. 1122.

152. Про державну службу: Закон України від 10 грудня 2015 р. № 889-VIII / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 4. Ст.43.

153. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР/ Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст.170.

154. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05 квітня 2001 р. № 2341-III/ Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25. Ст.131.

155. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права: Пакт ООН від 16 грудня 1966 р. (ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 2148-VIII від 19 жовтня 1973 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042/card4#History (дата звернення: 17.11.2023).

156. Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Конвенція Ради Європи від 04 листопада 1950 р. (ратифіковано Постановою Верховної Ради України від 17 червня 1997 р.) / *Офіційний вісник України*. 1998. № 13, /№ 32 від 23.08.2006/. Ст. 270.

157. Конвенція про права дитини: Прийнята і проголошена Генеральною Асамблеєю ООН від 20 листопада 1989 р., редакція зі змінами, схваленими резолюцією 50/155 Генеральної Асамблеї ООН від 21 грудня 1995 року (ратифіковано Постановою Верховної Ради Української РСР № 789-XII від 27 лютого 1991). URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021/ed19910227#Text (дата звернення: 17.11.2023).

158. У справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень підпункту 2 пункту 1 статті 49 та другого речення статті 51 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»: Рішення Конституційного суду України від 07 жовтня 2009 № 25-рп/2009 р. / *Офіційний вісник України*. 2009. № 82. Ст. 2792.

159. Справа «Пічкур проти України» (Заява № 10441/06): Рішення Європейського суду з прав людини від 07 листопада 2013 р. / *Офіційний вісник України*. 2014. № 43. Ст. 1157.

160. Заворотченко Т.М. Гарантії реалізації конституційних політичних прав і свобод людини й громадянина в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 4. С. 95-99.

161. Максакова Р. Деякі теоретичні аспекти гарантій місцевих виборів *Право України*. 2002. №7. С. 85-90.

162. Рудик В.А. Юридичні гарантії права людини на соціальний захист в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Харків, 2007. 22 с.

163. Про затвердження Міської комплексної програми соціального захисту населення м. Запоріжжя на 2025–2027 роки: рішення Запорізької міської ради від 04 грудня 2024 № 34. URL: <https://zp.gov.ua/documents/186067-pro-zatverdzenia-miskoyi-kompleksnoyi-programi-socialnogo-zaxistu-naseleennia-mista-zaporizzia-na-2025-2027-roki> (дата звернення: 03.02.2025).

164. Галус О.О. Організаційно-правові гарантії конституційного права на соціальний захист. Гармонізація законодавства України з правом Європейського Союзу : зб. тез доповідей Всеукраїнської наукової конференції, 17 квітня 2021 р. (м. Хмельницький). Хмельницький : ХНУ, 2021. С. 33–37.

165. Загальна теорія держави і права: Підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів / За ред. М.В. Цвіка, В.Д. Ткаченка, О.В. Петришина. Харків: Право, 2002. 432 с.

166. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23 грудня 1997 р. № 776/97-ВР. Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 20. Ст.99.

167. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2024 році. Вступне слово Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини Дмитра Лубінця. URL: <https://www.ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files> (дата звернення: 17.12.2024).

168. Ярмиш О.Н., Серьогін В.О. Державне будівництво та місцеве самоврядування в Україні. Харків: Вид-во Нац. Ун-ту внутр. справ, 2002. 672 с.

169. Про одноразову адресну допомогу особам, яким присвоєно звання Герой України за здійснення визначного героїського вчинку: Указ Президента України від 26 серпня 2024 року № 596/2024 / *Офіційний вісник України*. 2024. № 80. Ст. 4722.

170. Рішення Конституційного суду України у справі за конституційним поданням правління Пенсійного фонду України щодо офіційного тлумачення положень статті 1, частин першої, другої, третьої статті 95, частини другої статті 96, пунктів 2, 3, 6 статті 116, частини другої статті 124, частини першої статті 129 Конституції України, пункту 5 частини першої статті 4 Бюджетного кодексу України, пункту 2 частини першої статті 9 Кодексу адміністративного судочинства України в системному зв'язку з окремими положеннями Конституції України: Рішення Конституційного суду України від 25 січня 2012 р. № 3-рп/2012. Конституційний суд України. *Офіційний вісник України*. 2012. № 11. Ст. 422.

171. Про затвердження Положення про Міністерство соціальної політики України: Постанова Кабінету Міністрів України від 17 червня 2015 р. № 423. Кабінет Міністрів України. *Офіційний вісник України*. 2015. № 51. Ст. 1655.

172. Про посилення судового захисту прав та свобод людини і громадянина: постанова Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 1997 р. № 7. Пленум Верховного Суду України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-97/card6#Public> (дата звернення: 17.12.2023).

173. Міщенко А.В. Конституційно-правове регулювання обмеження соціально-економічних прав людини: європейський досвід та його значення для України: дис... доктора філософії: 081 Право. Київ, 2022. 266 с.

174. Проблеми теорії права і конституціоналізму у працях М.В. Цвіка /упоряд.: О.В. Петришин, С.В. Шевчук, О.Р. Дашковська та ін. ; відп. За вип. О.В. Петришин. Х. : Право, 2010. 272 с.

175. Лаврухін В. Напрями модернізації механізмів соціального захисту населення в Україні. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2015. Вип. 1(24). С. 89–97.

176. Свистунова О.В. Соціальний захист громадян України як об'єкт конституційно-правового регулювання. *Юридичний науковий електронний журнал ЗНУ*. 2021. №12. С. 80–82.

177. Клименко А.Л. Стандарти і гарантії соціального забезпечення: міжнародно-правовий і вітчизняний контекст : монографія. Харків: Юрайт, 2019. 176 с.

178. Скрипнюк О.В. Правова держава і становлення системи соціально орієнтованого державного управління. *Вісник Академії правових наук України*. 2004. № 2 (37). С. 3–12.

179. Nalyvaiko L., Orieshkova O. Internally displaced persons: theoretical and legal aspects. Human rights as a base for the implementation of 231ublin231n legal values in Ukraine and the republic of 231ublin in the context of civil society development: collective monograph. 231ublin: izdevnieciba «baltija publishing». 2019. P. 268–291.

180. Віскуб О. Прощайте, черги і «коридорна» корупція! Як одна ІТ-система змінить Україну. *Економічна правда*. 2017. 03 листопада. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2017/11/3/630774/> (дата звернення: 17.09.2024).

181. Деякі питання електронної взаємодії електронних інформаційних ресурсів: Постанова Кабінету Міністрів України від 08.09.2016 р. №606. /*Офіційний вісник України*. 2016. № 73. Ст. 2455.

182. Про схвалення Стратегії цифрової трансформації соціальної сфери: розпорядження Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2020 р. № 1353-р. /*Урядовий кур'єр*. 2020. 31 жовтня. № 212.

183. Про затвердження Стратегічного плану діяльності Міністерства соціальної політики України на 2022 бюджетний рік і два бюджетні періоди, що настають за плановим (2023–2024 роки): наказ Міністерства соціальної політики України від 11 лютого 2022 року № 90. URL: <https://www.msp.gov.ua/documents/6220.html> (дата звернення: 17.09.2024).

184. Близнюк А.С., Черненко І.О. Конституційна сутність громадського контролю як форми взаємодії публічної влади та інститутів громадянського суспільства. *Публічне урядування*. №1 (34), 2023. С. 58–70.

185. У Верховній Раді України розпочалася робота над проектом Соціального кодексу України. Інформаційне управління. *Офіційний вебпортал парламенту України*. Опубліковано 30 червня 2022 р. URL: https://www.rada.gov.ua/news/razom/224746.html?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 06.06.2024).

186. Теорія і практика конституціоналізації національних систем права та законодавства: український досвід : аналітична доповідь / відпов. ред. Н.М. Пархоменко. К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2012. 128 с.

187. Limbach J. The Concept of the Supremacy of the Constitution. *The Modern Law Review*. 2001. Vol. 64. №1. P. 1–10.

188. Про Конституційний Суд України: Закон України від 03.06.1992 р. № 2400-XII. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 33. Ст. 471.

189. Регламент Конституційного Суду України: постанова Конституційного Суду України від 22.02.2018 р. № 1-пс/2018. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0001710-18/page> (дата звернення: 06.06.2024).

190. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Служби безпеки України, Державного комітету нафтової, газової та нафтопереробної промисловості України, Міністерства фінансів України щодо офіційного тлумачення положень пункту 6 статті 12 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та

членів їх сімей», частин четвертої і п'ятої статті 22 Закону України «Про міліцію» та частини шостої статті 22 Закону України «Про пожежну безпеку» (справа про офіційне тлумачення терміну «член сім'ї») від 03.06.1999 р. № 5-рп/99. *Офіційний вісник України*. 1999. № 24. Ст. 1122.

191. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 55 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 58, 60 Закону України «Про Державний бюджет України на 2001 рік» та Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень пунктів 2, 3, 4, 5, 8, 9 частини першої статті 58 Закону України «Про Державний бюджет України на 2001 рік» і підпункту 1 пункту 1 Закону України «Про деякі заходи щодо економії бюджетних коштів» (справа щодо пільг, компенсацій і гарантій) від 20.03.2002 р. № 5-рп/2002. *Офіційний вісник України*. 2002. № 13. Ст. 669.

192. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 46 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 29, 36, частини другої статті 56, частини другої статті 62, частини першої статті 66, пунктів 7, 9, 12, 13, 14, 23, 29, 30, 39, 41, 43, 44, 45, 46 статті 71, статей 98, 101, 103, 111 Закону України «Про Державний бюджет України на 2007 рік» (справа про соціальні гарантії громадян) від 09.07.2007 р. № 6-рп/2007. *Офіційний вісник України*. 2007. № 52. Ст. 2132.

193. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 49 народних депутатів України, 53 народних депутатів України і 56 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 4 розділу VII «Прикінцеві положення» Закону України «Про Державний бюджет України на 2011 рік» від 26.12.2011 р. № 20-рп/2011. *Офіційний вісник України*. 2011. № 3. Ст. 100.

194. Коталейчук С.П. Колізії в законодавстві: засоби їх виявлення та шляхи подолання. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2006. № 2. С. 78–84.

195. Постанова Верховного Суду від 22 квітня 2024 року у справі №420/17371/22 (адміністративне провадження № К/990/40862/23). URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/118531461?utm_source=jurliga.ligazakon.net&utm_medium=n(дата звернення: 10.06.2024).

196. Глобальні цілі сталого розвитку. URL : <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/sustainable-development-goals.html> (дата звернення: 27.08.2024 р.).

197. Щербюк Н.Ю. Право на соціальне забезпечення: деякі аспекти генези міжнародно-правового регулювання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 7. С. 131–134.

198. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: підписання від 21 березня 2014 р. *Офіційний вісник України*. 2014. №75. Ст. 2125.

199. Речицький В.В. Неформальний конституціоналізм. Харків: ТОВ «Видавництво «Права людини», 2018. 356 с.

200. Смолярова М.Л. Право соціального захисту: Практикум. Запоріжжя: ЗНТУ, 2017. 112 с.

201. Конституція Польської Республіки (з передмовою Володимира Шаповала) / В.М. Шаповал. К.: Москаленко О.М., 2018. 84 с.

202. Основний закон Федеративної Республіки Німеччина від 23 травня 1949 р. останні зміни внесені 19 грудня 2022 URL: <https://kfcp.law.sumdu.edu.ua/wp-content/uploads/2024/10/Konstytutsiia-FRN.pdf> (дата звернення: 27.08.2024 р.).

203. Сайнецький О.П. Систематизація соціального законодавства у Німеччині. *Прикарпатський юридичний вісник*. Випуск 1(16) том 4, 2017. С. 46-50.

204. Титаренко Л. Становлення, розвиток та перспективи соціально орієнтованої держави в Україні. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2010. Вип. 41. С. 132–140.

205. Федеральна Конституція Швейцарської конфедерації: постанова Федерального Парламенту Швейцарської Конфедерації від 18 грудня 1998 року. Переклад на українську мову зроблено Андрієнко А.О., головним консультантом Управління по забезпеченню зв'язків з Верховною Радою України Адміністрації Президента України квітень 2000 р. URL : http://tergromada.blogspot.com/2016/01/blog-post_30.html (дата звернення: 27.08.2024 р.).

206. Баймуратов М.О., Кофман Б.Я. Декларація прав людини і громадянина 1789. Велика українська енциклопедія. URL: [https://vue.gov.ua/Декларація прав людини і громадянина 1789](https://vue.gov.ua/Декларація_прав_людини_і_громадянина_1789) (дата звернення: 27.08.2024 р.).

207. Конституція Італійської Республіки (з передмовою Володимира Шаповала) / В.М. Шаповал. К.: Москаленко О.М., 2018. 62 с.

208. Бостан С.К. Конституції монархічних країн Європейського Союзу : хрестоматія. Запоріжжя : НУ «Запорізька політехніка, 2023. 263 с.

209. Макарова О.В. Державні соціальні програми: теоретичні аспекти, методика розробки та оцінки: Монографія. К.: Ліра-К, 2004. 328 с.

300. Максимчук Є.О., Системи забезпечення соціального захисту в зарубіжних країнах. *Фінансова політика та економічне регулювання*. Наукові праці НДФІ. № 4 (37). 2006. С.67–72.

301. Конституція Литовської Республіки, прийнята громадянами Литовської Республіки на референдумі 25 жовтня 1992 р. URL : http://lib.rada.gov.ua/static/LIBRARY/catalog/law/lit_konst1.htm (дата звернення: 27.08.2024 р.).

302. Рішення ЄСС у справі С-23/92 (Ґрана-Новоа) від 2 серпня 1993 р., ECR, 1993, I-4505.

303. Правові проблеми трудового та пенсійного законодавства України в контексті євроінтеграції: монографія / [Н.М. Хуторян, Я.В. Сімутіна, М.М. Шумило та ін.; відповід. Ред. Н.М. Хуторян]. К. : Ніка-Центр, 2017. 256 с.

304. Бостан С.К. Конституції постсоціалістичних країн Європейського Союзу : хрестоматія. Запоріжжя : НУ «Запорізька політехніка, 2019. 499 с.

305. Лапутіна Ю. Хорватія передала Мінветеранів свої правові напрацювання щодо захисту ветеранів. Цей практичний досвід буде використано в Україні. Пресцентр Міністерства у справах ветеранів України. URL : <https://mva.gov.ua/news/horvatiya-peredala-minveteraniv-svoyi-pravovi-napracyuvannya-shchodo-zahistu-veteraniv-cej-praktichnij-dosvid-bude> (дата звернення: 24.02.2025 р.).

306. Длугопольський О.В., Длугопольська Т.І. Концепція безумовного базового доходу як альтернатива Бісмарківській моделі держави добробуту: від теоретичних студій до експериментальних практик. *Економіка: реалії часу*. №2(30), 2017. С. 32-46.

307. Референдум в Швейцарії 5 червня 2016: підсумки. URL : <http://business-swiss.ch/2016/06/referendum-v-shvejtsarii-5-iyunya-2016-itogi> (дата звернення: 27.08.2025 р.).

308. Свистунова О.В. Соціальний захист у країнах ЄС: конституційні моделі та можливості їх адаптації в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал ЗНУ*. 2025. № 2. С. 76–78.

**Список публікацій здобувача за темою дисертації та відомості про
апробацію результатів дисертації**

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Свистунова О.В. Соціальний захист громадян України як об'єкт конституційно-правового регулювання. *Юридичний науковий електронний журнал ЗНУ*. 2021. №12. С. 80–82.

DOI http://www.lsej.org.ua/12_2021/17.pdf

2. Свистунова О.В. Становлення основ конституційно-правового регулювання соціального захисту в Україні. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. Том XXXIII. Видавничий дім «Гельветика», 2023. С.78–85.

DOI <http://naukovipraci.nuoua.od.ua/arhiv/tom33/10.pdf>

3. Свистунова О.В. Сутність та ознаки конституційного права людини та громадянина на соціальний захист. *Центральноукраїнський вісник права та публічного управління*. Випуск №4. 2023. С.42–48.

DOI <https://cuj.dnuvs.ukr.education/index.php/cuj/article/view/34/31>

4. Свистунова О.В. Нормативно-правові гарантії забезпечення конституційного права на соціальний захист. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. № 6. 2023. С. 33–39.

DOI http://apnl.dnu.in.ua/6_2023/8.pdf

5. Свистунова О.В. Методологічні основи конституційного права людини та громадянина на соціальний захист в Україні. *Juris Europensis Scientia*. №3. 2024. С. 14–18.

DOI http://jes.nuoua.od.ua/archive/3_2024/5.pdf

6. Свистунова О.В. Соціальний захист у країнах ЄС: конституційні моделі та можливості їх адаптації в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал ЗНУ*. 2025. № 2. С. 76–78.

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-2/16>

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Свистунова О.В. Конституційне право на соціальний захист як невід'ємна складова соціальних прав людини. Забезпечення прав людини: національний та міжнародний виміри. Збірник матеріалів I-ї Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Вінниця, 10 грудня 2021 року). Вінниця, 2022. С. 59–63.

8. Свистунова О.В. Міжнародно-правові стандарти соціального захисту. Актуальні проблеми захисту прав громадян України на працю та соціальний захист на шляху до Євроінтеграції : тези доп. та наук. повідомл. учасників XII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 7 жовт. 2022 р.) / уклад. О. Г. Середя, О. М. Ярошенко, О. В. Соловійов; за ред. О. Г. Середи. Харків, 2022. С. 306–309.

9. Свистунова О.В. Право на соціальний захист: правова природа та місце в системі конституційних прав. Сучасні тенденції розвитку приватно-правових відносин в умовах євроінтеграційних процесів: матеріали Всеукр. наук-практ. конф. (м. Дніпро, 23 листоп. 2022 р). Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. С.119–121.

10. Свистунова О.В. Конституційні засади забезпечення права громадян на соціальний захист. Гармонізація законодавства України з правом Європейського Союзу : зб. тез доповідей IV Всеукраїнської наукової конференції, 17 квітня 2023 р. (м. Хмельницький). Хмельницький : ХНУ, 2023.С. 200-202.

11. Свистунова О.В. Соціальний захист як соціальне право. Актуальні питання юридичної науки в дослідженнях молодих вчених: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції до Дня науки та 30-річчя Національної академії правових наук України (м. Київ, 18 травня 2023 р.). Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. С.467–468.

12. Свистунова О.В. Місце права на соціальний захист в системі основних конституційних прав і свобод людини й громадянина: Приватно-правові та публічно-правові відносини: проблеми теорії та практики: збірник

матеріалів III Міжнародної конференції (м. Кропивницький, 06 жовтня 2023 року). Кропивницький: ДонДУВС, 2023. С. 172-174.

13. Свистунова О.В. Гарантії забезпечення конституційного права на соціальний захист в Україні. Актуальні проблеми приватного та публічного права : матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції присвяченої 96-річчю з дня народження члена кореспондента НАПрН України, академіка Міжнародної кадрової академії, Заслуженого діяча науки України, доктора юридичних наук, професора Процевського О.І. (29 березня 2024 року). Харків, 2024. С. 110–111.

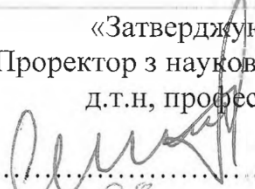

14. Свистунова О.В. Юридична відповідальність посадових осіб органів місцевого самоврядування у сфері соціального захисту. Тиждень науки-2024. Юридичний факультет. Тези доповідей науково-практичної конференції, Запоріжжя, 15–19 квітня 2024 р. [Електронний ресурс] / Редкол. : Вадим ШАЛОМЄЄВ (відпов. ред.) Електрон. дані. Запоріжжя : НУ «Запорізька політехніка», 2024. С.36–38.

15. Свистунова О.В. Роль уповноваженого Верховної ради України з прав людини (омбудсмена) у організаційно-правовому гарантуванні права на соціальний захист. Новітня парадигма трудового права та права соціального забезпечення: наукові горизонти: тези доп. та наук. повідомл. учасників XV Всеукраїнської наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті члена-кореспондента НАПрН України, заслуженого діяча науки техніки України, доктора юридичних наук, професора Ярошенко О.М. (м. Харків, 10 жовт. 2025 р.) / уклад. О. Г. Середя, О. В. Соловйов; за ред. О. Г. Середи. Харків, 2025. С. 316–319.

які додатково відображають наукові результати дисертації

16. Свистунова О.В. Роль та місце соціального захисту в політиці соціальної держави. *Colloquium-journal*. Warszawa, 2023. № 12 (171). С. 63–65.

DOI<https://colloquiumjournal.org/wpcontent/uploads/2023/05/Colloquium-journal-2023-171-1.pdf>.

«Затверджую» Проректор з наукової роботи д.т.н, професор Шаломєєв В.А. «22» 08 2025 р.	«Затверджую» Проректор з науково-педагогічної роботи та питань перспектив розвитку університету, к.т.н, доцент Куликовський Р.А. «28» 08 2025 р.
--	--

АКТ ВПРОВАДЖЕННЯ

результатів дисертаційного дослідження на здобуття наукового ступеня доктора філософії у галузі права Свистунової О.В. на тему: « Конституційне право громадян України на соціальний захист» у навчальний та науково-дослідний процес кафедри конституційного, адміністративного та трудового права Національного університету «Запорізька політехніка»

1. Теоретичні та практичні питання теми дисертації Свистунової О.В. досліджувалися у межах плану наукових досліджень кафедри конституційного, адміністративного та трудового права «Право та державознавство в умовах сучасних глобалізаційних процесів» (номер державної реєстрації 012021, виконувалась в період з 2021 по 2024 роки) та «Формування та реалізація державної політики у сфері юридичної освіти та науки» (номер державної реєстрації 012024, терміни виконання 01.09.2024 – 30.06.2027 роки). Результати дослідження теми відображені в опублікованих наукових статтях та тезах доповідей на конференціях, у яких представлено авторський внесок у виробленні нового підходу до концепції рівності та інклюзії соціального захисту.

2. Сформульовані у наукових статтях та дисертації висновки та пропозиції щодо вдосконалення конституційно-правового забезпечення права на соціальний захист в Україні впроваджено у навчальний процес на юридичному факультеті, спеціальності 081 «Право», на першому (бакалаврському) рівні вищої освіти. Теоретичні напрацювання та практичні рекомендації здобувачки знайшли відображення при розробці та оновленні лекційних та практичних занять з дисципліни «Право соціального забезпечення». Зокрема, у межах лекційних занять застосовані нові підходи до концепції рівності та інклюзії соціального захисту. Виявлено, що встановлення чітких стандартів доступності у сферах фізичної, цифрової, інформаційної та соціальної інклюзії сприятиме розвитку інклюзивного та безбар'єрного середовища в усіх сферах суспільного життя. У межах практичних занять застосовано нові завдання з визначення стану національної системи соціального захисту у порівнянні її з специфікою європейських стандартів права на соціальний захист для створення більш ефективної, прозорої та стійкої системи соціального захисту в Україні, яка відповідатиме сучасним викликам та потребам суспільства.

Декан юридичного факультету, к.ю.н., професор.....Юрій ФІЛЕЙ
 В.о. завідувача кафедри конституційного,
 адміністративного та трудового права, д.ю.н., професорРуслана МАКСАКОВА
 Науковий керівник, к.ю.н., доцент.....Марина СМОЛЯРОВА

АКТ
впровадження результатів дослідження
Свистунової Олени Вікторівни
«Конституційне право громадян України на соціальний захист»
при підготовці проєктів Цільової програми соціальної підтримки населення
Запорізької області на 2025-2029 роки та
Комплексної програми підтримки внутрішньо переміщених осіб
на період 2025-2026 років

м. Запоріжжя

«22» вересня 2025 року

Ми, що нижче підписалися, представники Департаменту соціального захисту населення Запорізької обласної державної адміністрації (далі - Департамент), розглянувши та проаналізувавши результати наукового дослідження «Конституційне право громадян України на соціальний захист», засвідчуємо факт їх впровадження під час розроблення проєктів Цільової програми соціальної підтримки населення Запорізької області на 2025-2029 роки та Комплексної програми підтримки внутрішньо переміщених осіб на період 2025-2026 років.

ЗМІСТ ВПРОВАДЖЕННЯ:

1. Наукові положення дослідження щодо конституційних гарантій соціального захисту враховано при формуванні концептуальних частин Програм, що забезпечує її узгодженість з Конституцією України та міжнародними стандартами.

2. Пропозиції щодо розширення механізмів соціального забезпечення окремих категорій громадян з урахуванням воєнного стану інтегровано у відповідні розділи Програм. Для осіб з інвалідністю (у тому числі діти з інвалідністю), сімей з дітьми, внутрішньо переміщених осіб, ветеранів війни, сімей загиблих (померлих) військовослужбовців та інші.

3. Висновки про необхідність удосконалення механізмів соціального діалогу використані при формуванні положень Програми щодо співпраці органів місцевої влади, громадських організацій та благодійних фондів.

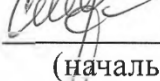
Результати дослідження «Конституційне право громадян України на соціальний захист» мають практичне значення та сприяли:

- формуванню концептуальних засад Програм;
- удосконаленню її нормативно-правового обґрунтування;
- підвищенню рівня наукової аргументованості запланованих заходів.

ПІДПИСИ:

Голова комісії: С.ЛИСЕНКО (директор Департаменту)

Члени комісії: М.НОТАНОВА (заступник директора Департаменту)

Відповідальна особа за впровадження: М.СІДЕЛЬНИКОВА
(начальник відділу Департаменту)

КОМІТЕТ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ
з питань соціальної політики
та захисту прав ветеранів

вул. М. Грушевського, 5, м. Київ, 01008, www.rada.gov.ua

N 5399/10-2025/183620
Big 08.08.2025

ДОВІДКА

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження
за напрямом: «Конституційне право громадян України на соціальний
захист», видана Свистуновій Олені Вікторівні**

У роботі над дисертацією щодо дослідження конституційного права громадян України на соціальний захист Олена Свистунова визначила зміст та юридичну природу конституційного права громадянина на соціальний захист, здійснила аналіз конституційних гарантій щодо його забезпечення та внесла пропозиції по вдосконаленню правового регламентування цього права. Результати дисертаційного дослідження будуть враховані під час підготовки проекту Соціального кодексу України. Запропоновані рекомендації Олени Свистунової сприятимуть забезпеченню реалізації соціальних прав і гарантій людини і громадянина, зокрема на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, а також реалізації механізму соціального захисту громадян, які потрапили у складні життєві обставини.

Голова Комітету

Галина ТРЕТЬЯКОВА

УКРАЇНА

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЗАПОРІЗЬКА ПОЛІТЕХНІКА»

(НУ «Запорізька політехніка») вул. Жуковського, 64, м. Запоріжжя 69011
тел. (061) 764 25 06, факс (061) 764 21 41 e-mail:rector@zp.edu.ua
код ЄДРПОУ 02070849

08. 07. 2025 № 33/65/2421 На № _____ від _____

Народному депутату

Третьяковій Г.М.

Про пропозиції аспірантки
про вдосконалення законодавства

Шановна Галино Миколаївна!

Прошу Вас розглянути та при можливості використати у процесі доопрацювання проекту Соціального кодексу України пропозиції аспірантки кафедри конституційного, адміністративного та трудового права нашого університету Свистунової Олени Вікторівни, підготовлені нею в результаті дослідницької роботи над дисертацією для здобуття наукового ступеня доктора філософії на тему: «Конституційне право громадян України на соціальний захист».

Додаток:

1. Пояснювальна записка до пропозицій до проекту Соціального кодексу України (2 арк.);
2. Пропозиції до проекту Соціального кодексу України (2 арк.);
3. Порівняльна таблиця з пропозиціями до проекту Соціального кодексу України (3 арк.);
4. Відомості про автора пропозицій (1 арк.);

З повагою, проректор з наукової роботи

Свистунова Олена Вікторівна
+380972958283

В.А. Шаломєєв

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

до пропозицій аспірантки Національного університету «Запорізька політехніка» О.В. Свистунової до проекту Соціального кодексу України

1. Обґрунтування необхідності врахування пропозицій

Розробка та ухвалення Соціального кодексу України є важливим етапом у формуванні цілісної, ефективної та справедливої системи соціального захисту, що відповідає як вимогам Конституції України, так і європейським стандартам у сфері соціальної політики.

Аналіз положень Конституції України, зокрема статті 46, свідчить про закріплення права кожного громадянина на соціальний захист у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від нього обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом. Проте на законодавчому рівні відсутній єдиний систематизований акт, який би комплексно регулював реалізацію цього права, визначав механізми його гарантування, а також відповідальність держави та інших суб'єктів за його порушення. Таким чином, очевидно, що практичні потреби сьогодення вказують на необхідність удосконалення національного законодавства у сфері соціального захисту.

2. Цілі і завдання внесення пропозицій

Головною метою внесення пропозицій до проекту Соціального кодексу України є створення цілісної, системної та правової гарантованої моделі реалізації конституційного права громадян України на соціальний захист, що ґрунтується на принципах верховенства права, соціальної справедливості, недискримінації та державної відповідальності.

3. Загальна характеристика та основні положення пропозицій до проекту Соціального кодексу України

Пропозиції до проекту Соціального кодексу України, підготовлені на основі наукового дослідження на тему «Конституційне право громадян України на соціальний захист», спрямовані на забезпечення ефективного

механізму реалізації, захисту та гарантування цього права через кодифікацію норм соціального законодавства.

Загальна характеристика пропозицій полягає в тому, що вони мають комплексний характер і охоплюють як загальнотеоретичні, так і прикладні аспекти правового регулювання соціального захисту. Запропоновані положення розроблено з урахуванням конституційної доктрини, практики Конституційного Суду України, міжнародних стандартів (МОП, Європейська соціальна хартія, акти ЄС), а також потреби у систематизації розпорошених норм чинного законодавства.

4. Фінансово-економічне обґрунтування

Запропоновані зміни та доповнення до проекту Соціального кодексу України, які ґрунтуються на результатах наукового дослідження «Конституційне право громадян України на соціальний захист», спрямовані на оптимізацію витрат державного бюджету у сфері соціального забезпечення через упорядкування механізмів призначення, надання та контролю соціальних виплат і послуг. Реалізація пропозицій не передбачає необґрунтованого збільшення витрат державного бюджету, а навпаки - створює передумови для більш ефективного, цільового та результативного використання наявних фінансових ресурсів у соціальній сфері.

5. Прогноз соціально-економічних та політичних наслідків

Врахування вищезазначених пропозицій при доопрацюванні законопроекту сприятиме формуванню сучасної, орієнтованої на людину соціальної держави, що відповідатиме європейським підходам і підтримуватиме цілі сталого розвитку, задекларовані Україною на міжнародному рівні. Це також забезпечить більш ефективну реалізацію конституційних прав громадян, підвищить довіру до державних інституцій, посилить соціальну єдність у суспільстві та створить передумови для справедливого, відповідального й інклюзивного соціального розвитку.

ПРОПОЗИЦІЇ

аспірантки Запорізького національного університету О.В. Свистунової до проекту Соціального кодексу України

Стаття 2. Основні правові принципи у сфері соціального захисту

Основними правовими принципами регулювання відносин у сфері соціального захисту є:

1) повага до людської гідності – забезпечення соціального захисту на засадах визнання цінності кожної особи;

2) рівності та недискримінації – заборона будь-яких форм дискримінації у доступі до соціального захисту за ознаками раси, статі, віку, національності, місця проживання, соціального статусу, інвалідності, сексуальної орієнтації, громадянства, а також інших ознак;

3) доступності та прозорості соціальних послуг – забезпечення відкритої інформації про умови, порядок і механізми отримання соціальної допомоги, послуг і гарантій;

4) солідарності поколінь – взаємна відповідальність між поколіннями у фінансуванні та забезпеченні функціонування системи соціального захисту;

5) профілактика соціального відторгнення – створення умов для соціальної інтеграції осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, та запобігання їхньому виключенню з активного суспільного життя;

6) соціальної відповідальності держави – обов'язок держави забезпечити реалізацію права кожної особи на соціальний захист та створити відповідні правові, інституційні й фінансові механізми;

7) гарантування права на соціальний захист – закріплення за кожною особою права на соціальне забезпечення в обсязі, достатньому для гідного життя, відповідно до Конституції України;

8) найвищий пріоритет захисту життя і здоров'я людини та громадянина – визначення захисту життя і здоров'я як основної мети функціонування системи соціального захисту.

Стаття 3. Право на соціальний захист

Право на соціальний захист гарантується кожному, хто перебуває під юрисдикцією України, незалежно від громадянства, статі, віку, походження, стану здоров'я, зайнятості або соціального статусу.

Соціальний захист охоплює:

1) осіб, які працюють (у тому числі самозайнятих і фрілансерів);

2) осіб, які тимчасово або постійно втратили здатність до праці;

3) осіб похилого віку;

4) осіб з інвалідністю;

5) дітей та осіб, які здійснюють догляд за ними;

6) осіб, що перебувають у вразливому становищі, включно з внутрішньо переміщеними особами.

Соціальна політика держави формується з урахуванням європейських підходів до гідного життя, соціальної справедливості та активного включення в суспільство.

Стаття 4. Гендерна рівність у сфері соціального захисту

Держава гарантує рівні права жінок і чоловіків на:

- 1) соціальне страхування;
- 2) відпустку по догляду за дитиною;
- 3) пенсійне забезпечення, з урахуванням періодів догляду за дитиною як періоду страхового стажу.

Будь-яка форма дискримінації у доступі до соціального захисту за ознакою статі забороняється.

Стаття 6. Єдиний електронний реєстр отримувачів соціальної підтримки

З метою забезпечення прозорості та ефективності системи соціального захисту створюється Єдиний електронний реєстр отримувачів соціальної підтримки.

Реєстр забезпечує:

- 1) автоматизований облік отримувачів та розмірів соціальної допомоги;
- 2) електронну ідентифікацію особи;
- 3) захист персональних даних;
- 4) надання особі доступу до інформації про призначену допомогу, період та підстави її виплати.

ПОРІВНЯЛЬНА ТАБЛИЦЯ
з пропозиціями до проекту Соціального кодексу України
аспірантки Національного університету «Запорізька політехніка»
О.В. Свистунової

Сфера регулювання	Чинне законодавство України	Європейське законодавство / стандарти	Пропозиція до проекту Соціального кодексу України
Основні правові принципи соціального захисту	Розпорошені в низці законів України: Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування; Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування»; Закон України «Про зайнятість населення» та інших нормативно-правових актах, що регулюють відповідні відносини.	Європейський стовп соціальних прав (Принципи 1–3, 11, 20)	Стаття 2: Закріпити принципи: повага до людської гідності; рівності та недискримінації; доступності та прозорості соціальних послуг; солідарності поколінь; профілактика соціального відторгнення; соціальної відповідальності держави; гарантування права на

			соціальний захист; найвищий пріоритет захисту життя і здоров'я людини та громадянина
Право на соціальний захист для всіх категорій	Частково – у Конституції (ст. 46), у Законі України «Про пенсійне забезпечення», у Законі України «Про соціальні послуги», у Законі України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні», у Постанові Кабінету Міністрів «Деякі питання соціальної підтримки внутрішньо переміщених осіб та інших вразливих категорій осіб, осіб з інвалідністю тощо» та в інших нормативно-	Конвенція МОП №102, Європейська соціальна хартія	Стаття 3: Визначити повний перелік категорій осіб, охоплених правом на соціальний захист

	правових актах, що регулюють відповідні відносини.		
Гендерна рівність у сфері соціального захисту	Частково в Кодексі законів про працю України, в Законі України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», в Законі України «Про пенсійне забезпечення» та в інших нормативно-правових актах, що регулюють відповідні відносини.	Директива ЄС 2019/1158 про Work–Life Balance	Стаття 4: Гарантувати рівний доступ до страхування, відпуски по догляду за дитиною, пенсій (врахування догляду за дітьми як стажу)
Облік отримувачів / електронна система	Розрізнені реєстри – ПФУ, Мінсоцполітики, громади; відсутність єдиного доступу	Естонія, Німеччина – єдині цифрові платформи, доступ до персонального кабінету	Стаття 6: Запровадити єдиний електронний реєстр отримувачів соціальної підтримки 3 персональним доступом